

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
QISHLOQ XO'JALIGI VAZIRLIGI**

**TOSHKENT DAVLAT AGRAR UNIVERSITETI
HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ MARKAZI**

**« AGROIQTISODIYOT »
YO'NALISHI**

**« Agrobiznes va investitsion faoliyat »
MODULI BO'YICHA**

O'QUV USLUBIY MAJMUA

TOSHKENT-2022

Mazkur o‘quv-uslubiy majmua Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2021 yil 25 dekabrda 538-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv reja va dastur asosida tayyorlandi.

Tuzuvchi:

ToshDAU “Agrobiznes va investitsion faoliyat” kafedrasida dotsenti N.Mardiev tomonidan tayyorlandi.

Taqrizchi:

M.Grings–Martin Lyuter nomidagi Galle-Vittenberg universiteti, tabiiy fanlar fakulteti professori.

O‘quv - uslubiy majmua ToshDAU Kengashining 2022 yil 11-yanvardagi 6-sonli qarori bilan nashrga tavsiya qilingan.

MUNDARIJA.

I. ISHCHI O'QUV DASTURI	4
II. MODULNI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA'LIM METODLARI.....	14
III. NAZARIY MASHG'ULOT MATERIALLARI	20
IV. AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI.....	121
V. KO'CHMA MASHG'ULOTLAR.....	196
VI. KEYSLAR BANKI	222
VII. GLOSSARIY	243
VIII. ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	251

I. ISHCHI O‘QUV DASTURI

O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentyabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish yo‘nalishining o‘ziga xos xususiyatlari hamda dolzarb masalalaridan kelib chiqqan holda dasturda tinglovchilarning mutaxassislik fanlar doirasidagi bilim, ko‘nikma, malaka hamda kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablar takomillashtirilishi mumkin.

Mazkur ishchi dasturda tinglovchilar tomonidan agrobiznesni tashkil etish, kichik biznes va tajbirkorlikni rivojlantirish yo‘nalishlari, agrobiznesda resurslar va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari va yo‘llari, investitsiyalar jalb qilish mexanizmlari va investitsion muhit yaratish asoslari hamda investitsion faoliyat yuritish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari va shartlari borasidagi nazariy-amaliy muammolar, tamoyillar, amaliy echimlar, ilg‘or davlatlarning tajribasi hamda meyoriy-huquqiy xujjatlarning mohiyati bayon etilgan.

Modulning maqsadi va vazifalari

“Agrobiznes va investitsion faoliyat” modulining maqsadi: oliy ta’lim muasasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kursining tinglovchilarini agrobiznesni tashkil etish, tadbirkorlik faoliyati tushunchasi va mazmuni, tadbirkorlikni yuritishning huquqiy-tashkiliy asoslari, kichik biznes va tadbirkorlik sub’ektlari faoliyatini tashkil etish va rejalashtirish, kichik biznes va tadbirkorlik subektlarining er, mol-mulk va ijara hamda ichki xo‘jalik hisobi munosabatlarini amalga oshirishning huquqiy asoslari, er resurslari va undan foydalanish tartibi, erning unumdorligi, erni iqtisodiy baholash, er resurslaridan ratsional foydalanish, suv resurslari va undan foydalanish tartibi, suv resurslaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirishda agrobiznesning o‘rni, mehnatni tashkil etish shakllari, tamoyillari va vazifalari, mehnat resurslaridan foydalanishning huquqiy asoslari, investitsiya va investitsion faoliyat va uning tarkibiy tuzilishi, O‘zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning roli, investitsiya faoliyatiga ta’sir etish omillari va usullari, investitsion faoliyatning me’yoriy-qonuniy bazasi, xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati, milliy iqtisodiyotga jalb qilish turlari va shakllari, investitsiya muhiti va unga ta’sir etuvchi omillar, investitsiya muhitini baholash usullari, investitsiya muhitida investitsion salohiyatni (tabiiy resurslar salohiyati, mehnat, ishlab chiqarish, innovatsion, moliyaviy salohiyatlar va iste’molchilik salohiyati) o‘rni, investitsiya muhitini shakllantirishda huquqiy-me’yoriy tizim, sohadagi ilg‘or tajribalar, zamonaviy bilim va malakalarni o‘zlashtirish va amaliyotga joriy etishlari uchun zarur bo‘ladigan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish, shuningdek ularning ijodiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan mahorat va kompetensiyalarini takomillashtirishdan iborat.

“Agrobiznes va investitsion faoliyat” modulining vazifalari:

- kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish;
- agrobiznesda resurslardan samarali foydalanishga ilmiy yondoshish, tinglovchilarda ijodiy-innovatsion faollik darajasini oshirish;

- agrar sohaga investitsiyalar jalb qilish va investitsion faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish;

- xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va investitsion muhit yaratish bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirish, erishilgan yutuq va innovatsiyalarni oliy ta'lim tizimiga tadbiq etgan holda muammolarni hal etish strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotda qo'llash.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilim, ko'nikma va malakalari hamda kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar:

“Agrobiznes va investitsion faoliyat” modulini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida

tinglovchi:

- sohaga doir qabul qilin-gan normativ-huquqiy hujjatlar mazmun-mohiyatini;
- agrar sohani rivojlantirish konsepsiyasini;
- zamonaviy agrobiznes va investitsion faoliyatning hozirgi holatini va yuritish usullarini;

- kichik biznes va tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatini tashkil etish va rejalashtirishni;

- yer va suv resurslari foydalanish, iqtisodiy baholash va uning monitoringini tashkil etishni;

- qishloq xo'jaligida mehnatni tashkil etish shakllari, tamoyillari va vazifalarini;

- investitsiya muhiti va unga ta'sir etuvchi omillar, baholash usullarni **bilishi kerak.**

tinglovchi:

- sohaga doir mavzularni o'qitishda ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash;

- qishloq xo'jalik mahsulotlari bozori haqida ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash, tahlil qilish, mahsulotga bo'lgan talabni aniqlash, mahsulot sifatini baholash, tovar raqobatbardoshligini ta'minlash va sotish;

- qishloq xo'jaligida tabiiy, moddiy-texnika va mehnat resurslaridan foydalanish;

- agrar sohada investitsion faoliyat yurita olish kabi **ko'nikmalariga ega bo'lishi lozim.**

tinglovchi:

- investitsiya jarayonlarini boshqarish va biznes reja tuzishga oid bilimlarini amaliyotda qo'llash;

- agrar sohada biznesni tashkil etish;

- ishlab chiqarishda xarid, taqsimlash jarayonlarida moddiy, moliyaviy va axborot oqimlarni boshqarishni, ishlab chiqarishning samaradorligi oshirish bo'yicha **malakalariga ega bo'lishi zarur.**

tinglovchi:

- investitsion va innovatsion faoliyatni tashkil etish;

- bozor konyunkturasini tadqiq etish, bashorat qilish;

- kichik biznes va tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatini tashkil etish va rejalashtirish;

- yerning unumdorligini oshirish, erni iqtisodiy baholash va uning monitoringini tashkil etish;

- qishloq xo'jaligida mehnatni tashkil etish;

- investitsiya faoliyatini tashkil etish, investitsiya muhiti va unga ta'sir etuvchi omillarni boshqarish hamda investitsiya muhitini baholash bo'yicha **kompetensiyalarga ega bo'lishi zarur.**

Modulning o'quv rejadagi boshqa modullar bilan

bog'liqligi va uzviyligi

Fan mazmuni o'quv rejadagi **“Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi iqtisodiyoti va marketingi”** va **“Agrologistika”** o'quv modullari bilan uzviy bog'langan holda pedagog kadrlarning umumiy tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Modulning oliy ta'limdagi o'rni

Modulni o'zlashtirish orqali tinglovchilar agrobiznesni tashkid etish, kichik biznes va tajbirkorlikni rivojlantirish yo'nalishlari, agrobiznesda resurslar va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari va yo'llari, qishloq xo'jaligiga investitsiyalar jalb qilish mexanizmlari va investitsion muhit yaratish asoslari hamda investitsion faoliyat yuritish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari va shartlari borasidagi nazariy-amaliy muammolar borasidagi innovatsion yondashuvlar asosida yo'nalishlari profiliga mos zaruriy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtiradilar.

**“Agrobiznes va investitsion faoliyat” moduli bo‘yicha
soatlar taqsimoti**

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o‘quv yuklamasi, soat			
		Auditoriya o‘quv yuklamasi			
		Jami	Shu jumladan		
Nazariy	Amaliy mashg‘ulot		Ko‘chma mashg‘ulot		
1.	Agrobiznesni tashkil etish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish yo‘nalishlari	2	2		
2.	Agrobiznesda ixtisoslashtirish va joylashtirish	2		2	
3.	Agrobiznesda resurslardan samarali foydalanish	2	2		
4.	Agrobiznesda er resurslaridan foydalanishni tashkil etish	2		2	
5.	Agrobiznesda suv resurslaridan foydalanishni tashkil etish	2		2	
6.	Agrobiznesda mehnat resurslaridan foydalanishni tashkil etish	2		2	
7.	Investitsiya va investitsion faoliyat. Investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellari va uslublari	4	2		2
8.	Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellari va uslublaridan foydalanish yo‘llari	2		2	
9.	Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellarini qo‘llash	2		2	
10.	Xorijiy investitsiyalar va investitsion muhit. Horijiy investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari.	4	2		2
	Jami:	24	8	12	4

NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI:

1-mavzu. Agrobiznesni tashkil etish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish yo‘nalishlari

Bozor munosabatlari tizimida agrobiznes. Agrobiznesning ahamiyati va xususiyatlari. Agrobiznesning tuzilishi va hozirgi holati. kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish yo‘nalishlari

2-mavzu. Agrobiznesda resurslardan samarali foydalanish.

Fermer xo‘jaliklarida er salohiyatidan samarali foydalanish. Fermer xo‘jaliklari tomonidan erdan oqilona va unumli foydalanish masalalari. Agrobiznesda suv resurslaridan foydalanishni tashkil etish. Agrar sohada mehnat munosabatlari va mehnatni tashkil qilishning nazariy asoslari

3-mavzu. Investitsiya va investitsion faoliyat. Investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellari va uslublari

Investitsiya va investitsion faoliyat. Investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellari va uslublari

4-mavzu. Xorijiy investitsiyalar va investitsion muhit. Horijiy investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari.

Xorijiy investitsiyalar va investitsion muhit. Xorijiy investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari.

AMALIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI:

1-mavzu. Agrobiznesda ixtisoslashtirish va joylashtirish

Agrobiznesda ixtisoslashtirish va joylashtirish ishlarini tashkil etish. Qishloq xo‘jalik korxonalarini ixtisoslashuvining iqtisodiy mazmuni, shakllari va darajasi. Ixtisoslashuv omillari . Tarmoqlar hamkorligining tamoyillari.

2-mavzu. Agrobiznesda er resurslaridan foydalanishni tashkil etish

Qishloq xo'jaligida erdan samarali va oqilona foydalanish. Agrar sohada erlardan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan islohotlar.

3-mavzu. Agrobiznesda suv resurslaridan foydalanishni tashkil etish

Qishloq xo'jaligida suv resurslarini boshqarishning mohiyati va o'ziga xos xususiyatlari. Suv resurslaridan foydalanish samaradorligini baholashning iqtisodiy ko'rsatkichlari

4-mavzu. Agrobiznesda mehnat resurslaridan foydalanishni tashkil etish

Qishloq xo'jaligida mehnatni tashkil etish shakllari, tamoyillari va vazifalari. Fermer xo'jaliklarida mehnat resurslaridan samarali foydalanishning mohiyati va zaruriyati

5-mavzu. Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellari va uslublaridan foydalanish yo'llari

Korxonaning strategik masalasi. Qaror qabul qilishda optimallik mezonlarini qo'llash. Masalaning qo'yilishi va echish. Kutilayotgan natija

6-mavzu. Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellarini qo'llash

Fermer xo'jaligi biznesida optimal strategiyasini tanlash masalasi. Masalani echish.

KO'CHMA MASHG'ULOTLAR MAZMUNI:

1-Mavzu. Agrobiznesda resurslardan samarali foydalanish.

Yer resurslari va undan foydalanish tartibi. Yerning unumdorligi, erni iqtisodiy baholash va uning monitoringini tashkil etish. Yer tuzish va er kadastri faoliyatini tashkil etish va er uchastkalarini berish tartibi. Yer resurslaridan ratsional foydalanish va tuprok unumdorligini oshirib borish, Suv resurslari

tushunchasi va undan foydalanish tartibi. Suv resurslaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirishda agrobiznesning o'рни. Suv taqchilligini bartaraf etishda zamonaviy resurstejovchi texnologiyalarni joriy etish yo'llari.

Qishloq xo'jaligida mehnatni tashkil etish shakllari, tamoyillari va vazifalari. Mehnat resurslaridan foydalanishning huquqiy asoslari. Qishloq xo'jaligida mehnat resurslarini ishga qabul qilish, ish bilan ta'minlash va ish haqi berish yo'llari.

2-Mavzu: Investitsiya va investitsion faoliyat. Investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellari va uslublari.

Investitsion faoliyat. Investitsiya faoliyatining tarkibiy tuzilishi. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etish omillari va usullari. O'zbekistonda investitsion faoliyatning me'yoriy-qonuniy bazasi.

3-mavzu. Xorijiy investitsiyalar va investitsion muhit. Horijiy investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari.

Korxonaning investitsion muhiti tahlili. Investitsion salohiyati. Iqtisodiy va moliyaviy natijalari tahlili. Investitsiya muhitida investitsion salohiyatni (tabiiy resurslar salohiyati, mehnat, ishlab chiqarish, innovatsion, moliyaviy salohiyatlar va iste'molchilik salohiyati) o'рни. Investitsiya muhitini shakllantirishda huquqiy-me'yoriy tizim.

Ko'chma mashg'ulotni tashkil etish:

1. Tinglovchilar mashg'ulotni o'zlashtirish jarayonida 1 ta ishlab chiqarish ob'ektiga borib resurslardan va investitsiyalardan qanday foydalanilayotganligi bilan tanishadilar.

2. Mazkur ob'ektda resurslardan, ya'ni tabiiy resurslar: er, suv; mehnat resurslari; moliyaviy resurslar va h.lardan foydalanish qanday tashkil etilganligi bilan va uning natijalari bilan tanishadilar.

3. Ikkinchidan korxonaning investitsion faolligi, investitsion loyihalari bilan tanishadi va uning natijalari qanday ekanligi bilan tanishadilar.

4 Ko‘chma mashg‘ulot tashkil etiladigan manzil:

1. Toshkent viloyati Qibray tumani. Toshkent davlat agrar universiteti huzuridagi “Axborot-maslahat markazi (extension center)” DUK

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI

Interfaol metodlar – ta’lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta’lim jarayonining markazida ta’lim oluvchi bo‘lgan metodlardir.

Har bir mavzu bo‘yicha “FSDU” (fikir, sabab, dalil, umumiylik) texnologiyasi asosida nazariy amaliy mashg‘ulot o‘tkazish.

Mazkur texnologiya munozarali masalalarni hal etish hamda o‘quv jarayonini bahs-munozarali o‘tkazishga yordam beradi. Bu texnologiyaga asosan tinglovchila o‘z fikrini ochiq va erkin bayon etishga, uni himoyalashga hamda bahslashish madaniyatiga o‘rgatadi. Bu texnologiyani 2 xil tarzda qo‘llash mumkin:

- A) Yakka tartibda
- B) Jamoa bo‘lib

Bu texnologiyaga asosan tinglovchilarga tarqatilgan qog‘ozlarga o‘z fikrini aniq ifoda etib dalillar bilan tasdiqlab hamda inkor etuvchi fikrlarni bayon etishlari bilan izohlanadi: Bu quyidagicha ko‘rinishga ega:

Mavzu: “Agrobiznesda resurslardan samarali foydalanish.. Tinglovchilar (jamo) Mirzaev M., mustaqil tinglovchi
<i>Fikringizni bayon qiling</i> S* Tinglovchi javobini yozadi
<i>Fikringizni bayoni sababini ko‘rsating</i> D*Tinglovchi fikrini asoslaydi
<i>Ko‘rsatilgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring</i>
<i>Fikringizni umumlashtiring</i>

Yuqoridagi usul yakka tartibda o‘tkazish: ushbu texnologiyani ikkinchi ko‘rinishda o‘tkazish guruh teng ishtirokchilardan iborat bo‘lgan kichik guruhlariga bo‘linadi.

Har bir guruhda o‘qituvchi avvaldan tayyorlab kelgan katta formatdagi “FSDU” texnologiyasining 4 bosqichi yozilgan qog‘ozlar tarqatiladi.

Davraga o‘qituvchi mavzuga oid yoki fanga oid muammoni tashlaydi. Har bir guruh ushbu muammoga umumlashtirilgan fikrni bayon etib, uni himoya etadi. Laboratoriya mashg‘ulot olib borilayotgan har bir guruhda ushbu pedagogik mahoratning barcha tamoyillarini o‘zida mujassam etgan interfaol usulni qo‘llash va mazmunli o‘tkazish uchun 15-20 daqiqa vaqt ajratiladi. Bu usulda mavzuning mohiyatini qamrab oladigan savollarning to‘g‘ri va aniq tanlanishi samarali mashg‘ulot olib borishga asos bo‘lib hisoblanadi.

Bu usul har bir texnologiyaning mohiyatini anglash, topqirlik xususiyatlarini shakllantirish, eng maqbul usullarni ajratish fazilatlarini shakllantiradi.

Resurslardan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari.	
Taxlili	
Salbiy tomonlari:	Ijobiy tomonlari:

“SWOT-tahlil” metodi

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

«FSMU» metodi

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma’ruza mashg‘ulotlarida, mustahkamlashda, o‘tilgan mavzuni so‘rashda, mustaqil ish mavzularini bajarishda hamda amaliy mashg‘ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa yoki g‘oya taklif etiladi;

- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhiy tartibda taqdimot qilinadi.

FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o'zlashtirilishiga asos bo'ladi.

Namuna:

Fikr: Investitsiyalar jalb qilishning zaruriyati va ahamiyati?

Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling topshirig'i beriladi, tinglovchilar tomonidan bildirilgan ma'lumotlar umumlashtiriladi.

“Insert” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod tinglovchilarda **“Investitsiya va investitsion faoliyat”** bo'yicha axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o'zlashtirilishini engillashtirish maqsadida qo'llaniladi, shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun xotira mashqi vazifasini ham o'taydi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- o'qituvchi mashg'ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan input-matnni tarqatma yoki taqdimot ko'rinishida tayyorlaydi;
- yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta'lim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko'rinishida namoyish etiladi;

➤ ta'lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o'z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda tinglovchilar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar	1-matn	2-matn	3-matn	4-matn
“V” – tanish ma'lumot.				
“?” – mazkur ma'lumotni tushunmadim, izoh kerak.				
“+” bu ma'lumot men uchun yangilik.				
“– ” bu fikr yoki mazkur ma'lumotga qarshiman?				

Belgilangan vaqt yakunlangach, ta'lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlar o'qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to'liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg'ulot yakunlanadi.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod tinglovchilar yoki qatnashchilarni mavzu bo'yicha tayanch tushunchalarni o'zlashtirish darajasini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo'llaniladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashg'ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- tinglovchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo'lgan so'zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);

- tinglovchilar mazkur tushunchalar qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga etgach o'qituvchi berilgan tushunchalarning to'g'ri va to'liq izohini o'qib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- har bir ishtirokchi berilgan to'g'ri javoblar bilan o'zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o'z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: Jadvalga kerakli ma'lumotlar to'ldirib qayd etiladi

Tushunchalar	Sizningcha bu tushuncha qanday ma'noni anglatadi?	Qo'shimcha ma'lumot

Izoh: Ikkinchi ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo'shimcha ma'lumot glossariyda keltirilgan.

III. NAZARIY MATERIALLAR

1-mavzu. Agrobiznesni tashkil etish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish yo‘nalishlari

Reja:

1.1. Bozor munosabatlari tizimida agrobiznes

1.2. Agrobiznesning ahamiyati va xususiyatlari

1.3. Agrobiznesning tuzilishi va hozirgi holati

1.4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish yo‘nalishlari

Tanyanch iboralar: agrobiznes, bozor, biznes, tadbirkorlik, agrosanoat majmui

1.1. Bozor munosabatlari tizimida agrobiznes

"Agrobiznes" tushunchasi biz uchun yangi. Bu so'nggi yillarda mahalliy fanda keng tarqaldi. "Biznes", "agrosanoat kompleksi", "tadbirkorlik" kabi atamalar hayotimizga allaqachon mustahkam kirib borgan, hamma uchun tanish va tushunarli bo'lib qolgan. Agrobiznes deganda nima tushuniladi? Keling, buni tushunishga harakat qilaylik.

Iqtisodiyot nazariyasiga birinchi marta " agrobiznes " tushunchasi 1955 yilda Garvard universiteti (AQSh) professori J. Devis. Uning fikricha, **agrobiznes** - bu fermer xo'jaliklarini etkazib berish uchun zarur bo'lgan mahsulotlarni ishlab chiqarish va tarqatish bo'yicha operatsiyalar majmui, shuningdek, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tashish, saqlash, qayta ishlash va tarqatish bilan shug'ullanadigan tarmoqlar majmuidir. Uning yana bir tahriri: «**Agrobiznes** - bu qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga zarur bo'lgan mahsulotlar etkazib berish, mahsulot va tola ishlab chiqarish, ishlab chiqarilgan mahsulotni qayta ishlash, saqlash va taqsimlash bilan bog'liq barcha korxonalaridir».

Yigirmanchi asrning ikkinchi yarmida ushbu kontseptsiyaning paydo bo'lishi tasodifiy emas, chunki aynan shu davrda rivojlangan mamlakatlar, birinchi navbatda, AQSh iqtisodiyotida integratsiya jarayonlari faol rivojlanib, biznesning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatdi.

1968 yilda R.Goldberg agrobiznesni tor ma'noda, mikro darajada ko'rib chiqishga harakat qildi . Uning fikricha, agrobiznes yoki vertikal integratsiya integrator firmaning ikki yoki undan ortiq ketma-ket bosqichlar ustidan nazoratini tavsiflaydi, ya'ni ishlab chiqarish va mahsulotlarni sotish.

M.Treysi agrobiznes tushunchasiga oydinlik kiritib, uni qishloq xo'jaligiga nisbatan "yuqorida" (yuqorida) bo'lgan yoki uni resurslar bilan ta'minlovchi hamda "pastki oqim" (pastki oqim) – marketing, qayta ishlash va tarqatish sohalarida joylashgan tarmoqlar majmui sifatida taqdim etdi. Uning fikricha, agrobiznes mahsulotlarni tovar ishlab chiqaruvchidan asosiy xaridorlarga va undan keyin zanjir bo'ylab minimal yo'qotishlar bilan ishlab chiqarish va tez sur'atda ilgari surishni ta'minlaydi.

Olimlarning keyingi tadqiqotlari agrobiznesning mohiyatini yanada chuqurroq o'rganish imkonini berdi. Xususan, A. Xosking agrobiznesni manfaatdor shaxslarning o'zaro manfaati yo'lida boshqa tovarlar, xizmatlar yoki pul evaziga tabiiy ne'matlar olish, mahsulot ishlab chiqarish yoki sotib olish va sotish yoki xizmatlar ko'rsatish maqsadida jismoniy shaxslar, korxonalar yoki tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat deb ta'riflaydi.

Xuddi shu fikrni ko'plab mahalliy olimlar ham aytishadi. Shunday qilib, Rossiya Tabiiy fanlar akademiyasining akademigi B.I. Shayton agrobiznes faoliyati davomida noyob ishlab chiqarish va tabiiy resurslardan , tadbirkorlar pul bilan yoki pulsiz iste'molchilar talabini qondirish va foyda olish uchun turli xil tovarlarni ishlab chiqarish va tarqatish (ya'ni sotish) bilan shug'ullanadi, deb hisoblaydi.

Rossiya qishloq xo'jaligi fanlari akademiyasining akademigi E.S. Stroeve "Agrobiznes keng, murakkab tushunchadir. Buni faqat ekish, yig'ish yoki ishlab chiqarilgan mahsulotni foydali sotish qobiliyati deb hisoblash mumkin emas . Shuningdek, u kelajakni ko'rish, bozorlar holatini bilish va ularning tebranishlariga tezkor javob berish, ilg'or texnologiyalar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish asosida ishlab chiqarishni tashkil etish, protsessorlar, treyderlar bilan foydali munosabatlar o'rnatish qobiliyatini o'z ichiga oladi".

Shunday qilib, A. Xosking va B.I. tomonidan olib borilgan agrobiznes tadqiqotlarida, nafaqat elementlarning miqdoriy mazmunini, ularning o'zaro ta'siri va o'zaro bog'liqligini, balki ushbu turdagi iqtisodiy faoliyatning maqsadlarini ham namoyish etadi.

Yuqorida aytilganlar ushbu muammoni o'rganish jarayonida agrobiznes tushunchasini ham, uning agrosanoat kompleksini muvofiqlashtirishdagi rolini ham qayta ko'rib chiqishga imkon beradi degan xulosaga kelishga imkon beradi.

Keyingi ishimizda “Katta ensiklopedik lug‘at”da berilgan ta’rifga tayanamiz: “Agrobiznes – qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini etishtirish, saqlash, taqsimlash va qayta ishlash jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lgan bozor iqtisodiyotining tarmog‘idir”.

Agrobiznesning barcha elementlari (faoliyat sohalari) ekvivalent, o'zaro bog'liq va bitta umumiy maqsadga - foyda olishga bo'ysunadi. Shu bilan birga, shaxsiy iste'mol uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish agrobiznes emas.

Agrobiznes bozor munosabatlarida ishtirok etish, xaridorlarning ehtiyojlarini qondirish va foyda olishga asoslangan.

1.2. Agrobiznesning ahamiyati va xususiyatlari

Agrobiznes iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki u quyidagi vazifalarni hal qiladi:

- qishloq hududlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish;
- yuqori sifatli oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish;
- ijtimoiy xavfsizligini ta'minlash

fuqarolarning farovonligi;

-ichki agrosanoat majmuasining jahon bozorlaridagi mavqeini mustahkamlash.

Bundan tashqari, agrobiznes kichik, o‘rta va yirik tadbirkorlik subyektlariga yuqori rentabelli mahsulot ishlab chiqarishda o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish va raqobatdosh ustunliklarga erishish imkonini beradi. Ushbu biznes sohasida faoliyat yuritayotgan ko'plab korxonalar uni raqobatbardosh qiladi, garchi talab

darajasi doimiy ravishda ma'lum bir yuqori darajada ushlab turiladi, faqat iste'molchilarning oziq-ovqatga fiziologik ehtiyojlari bilan cheklanadi.

Shuningdek, agrobiznes iqtisodiy faol aholini, birinchi navbatda, qishloq joylarda bandligini ta'minlaydi, tadbirkorlar qatlamini shakllantiradi, tarkibiy o'zgarishlarga va tarkibiy ishsizlikning oldini olishga xizmat qiladi. Agrosanoat majmuasida bozor o'zgarishlarining asosiy omili agrobiznesning rivojlanishi hisoblanadi .

Agrobiznes quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: yuqori ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega, yuqori raqobat darajasi, davlatning muhim roli, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yuqori darajadagi xavf.

Ikkinchisi quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

-tabiiy - iqlim sharoitlariga chambarchas bog'liqligi;

-mehnat, ishlab chiqarish va moliyaviy resurslardan foydalanishga alohida yondashuvlarni talab qiluvchi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining mavsumiyliigi;

-ishlab chiqarishdagi biologik, ijtimoiy va ishlab chiqarish-iqtisodiy omillarning kombinatsiyasi, ularni muvofiqlashtirish va ishlab chiqarish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, noqulay ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan qarama-qarshi yo'nalishning oldini olish zarurati;

-qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy vositasi - tabiiy resurs va milliy boylik sifatida foydalanish qishloq xo'jaligining ilmiy asoslangan tizimlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak bo'lgan er;

-qishloq xo'jaligi mahsulotlari, qoida tariqasida, qisqa saqlash muddati bilan tavsiflanadi;

-ob'ektiv sabablarga ko'ra bozor munosabatlari sharoitida sanoat ishlab chiqarishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga nisbatan yuqori monopollashuv darajasiga ega, shuning uchun davlat tomonidan tartibga solinmasa, narxlarning

nomutanosibliği va qishloq tovar ishlab chiqaruvchilarining iqtisodiy manfaatlarining buzilishi muqarrar.

1.3. Aagrobiznesning tuzilishi va hozirgi holati

Agrobiznes tuzilmasida sub'ektlarni (boshqaruvning tashkiliy-huquqiy shakllari) va faoliyat sohalari ajratib ko'rsatish mumkin.

Faoliyatning birinchi yo'nalishi ham qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini, ham uni resurslar bilan ta'minlashni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'zi quyidagi darajadagi agrar munosabatlarga ta'sir qiladi:

-mulkchilik shakllari, xo'jalik yuritish shakllari, davlat va agrar yo'nalishdagi boshqa ijtimoiy-iqtisodiy institutlar bilan bog'liq munosabatlar;

-ishlab chiqarish jarayoni sub'ektlari, mulkchilik vakillari va bevosita ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi, ishlab chiqaruvchilarning o'zlari o'rtasidagi munosabatlar, ishlab chiqarish jarayonining ijtimoiy birikmasi munosabatlari;

-ishlab chiqarishni qayta tiklash munosabatlari.

Qishloq xo'jaligini resurslar bilan ta'minlash, shu jumladan. mashinalar, uskunalar, mineral o'g'itlar, gerbitsidlar, qoida tariqasida, yirik korxonalar tomonidan amalga oshiriladi, garchi ishlab chiqarish vositalari bozorlarida raqobat darajasi ancha yuqori. Rossiya ishlab chiqarish vositalari bozorida ham mahalliy, ham xorijiy korxonalar, asosan Belarusiya, Ukraina, Germaniya, Italiya va AQShning korxonalari mavjud.

Faoliyatning ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi yo'nalishlari qishloq xo'jaligi mahsulotlarini keyingi harakatiga ta'sir qiladi: qayta ishlash, saqlash, tashish, qadoqlash, bozorga chiqarish, sotish. Ularga xarid qilish tarmog'i, mahsulotlarni birlamchi va ikkilamchi qayta ishlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ulgurji va chakana savdosi tizimlari kiradi.

So'nggi o'n yillikda ichki ishlarda agrobiznes, barqaror vaziyat yuzaga keldi, bu ishlab chiqarish sohasiga nisbatan aylanma sohasi ulushining sezilarli darajada oshishi bilan tavsiflanadi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bugungi kunda aholi tomonidan sof holda kamroq va kamroq iste'mol qilinadi. Birlamchi ishlab

chiqarish vaqtidan boshlab iste'molchi stoliga o'tishi bilan u qayta ishlashning bir necha bosqichlaridan o'tadi: muzlatilgan mahsulotlar, faqat mikroto'lqinli pechda isitishni talab qiladigan yarim tayyor mahsulotlar va boshqalarni iste'mol qilish ulushi ortib bormoqda. Hatto mahsulotlar, sabzavot, meva va kartoshka kabi bozorga chuqurroq qayta ko'rib chiqilgan shaklda kiradi. Bu oziq-ovqat mahsulotlarining yakuniy chakana narxida qayta ishlash, transport, qadoqlash, reklama, savdo va boshqa vositachilar ulushi ortib borishiga va shunga mos ravishda ishlab chiqaruvchilar ulushining kamayishiga olib keladi. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi katta moliyaviy, moddiy va mehnat resurslarini jalb qilishni, ishlab chiqarish quvvatlarining mavjudligini va texnologik jarayonni o'rnatishni talab qiladi, bu ko'p hollarda agrobiznesda investitsiya jarayonlarining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Ayni paytda ulgurji savdo tarmog'ida chakana sotuvchilarga nafaqat mahsulot etkazib berish, balki ularni qayta ishlash, qadoqlash va saralash bilan shug'ullanuvchi shunday korxonalar paydo bo'ldi. Chakana savdoda chakana savdo tarmoqlari tizimi, ya'ni bir kompaniyaning do'konlar tarmog'i (supermarket va savdo markazlari) keng tarqalmoqda.

Oziq-ovqat bozori - bu birlamchi va ikkilamchi qayta ishlangan oziq-ovqat resurslarini oqilona shakllantirish va taqsimlashning ajralmas dinamik tizimi bo'lib, u ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarning ishlab chiqarish hajmi va tarkibini o'rnatishda o'zaro hamkorligini ta'minlaydi, shuningdek, zarur sifatga erishish va saqlashni ta'minlaydi. mahsulotlar narxi.

Oziq-ovqat bozori mahsulotlarning tabiati va firmalarning raqobatbardosh xatti-harakatlariga ko'ra turlarga bo'linadi.

Birinchi tur - xom ashyo bozori. Unni maydalash uchun odatiy - don, shakar va boshqa bir qator sanoat tarmoqlari. U mahsulotlarning nisbiy bir xilligi va standartlashtirilganligi, tovarlarni ko'p miqdorda sotish bilan tavsiflanadi.

Ikkinchi tur - yuqori darajada qayta ishlangan oziq-ovqat mahsulotlari bozori.

Ushbu bozor guruhida sotiladigan mahsulotlar heterojen, yuqori darajada farqlangan toifaga kiradi. Bular tamaki va qandolat mahsulotlari, konservalar, keng assortimentdagi tayyor mahsulotlardir. Mahsulotning yuqori darajadagi farqlanishi mahsulotning har bir turi uchun turli xil sifat ko'rsatkichlariga ega bo'lgan keng turdagi kichik turlar, brendlar va navlarning mavjudligini anglatadi. Ammo bozorda mahsulotning o'rnini bosish qobiliyati qanchalik yuqori bo'lsa, raqobat shunchalik kuchli bo'ladi va narx ustuvorligi uchun imkoniyatlar kamroq bo'ladi. Bunday bozorda eng muhim raqobat vositasi reklama va marketing kommunikatsiyalarining turli usullari hisoblanadi.

Ushbu turdagi bozor odatda oligopolistik hisoblanadi. Bir qancha etakchi firmalar bilan. Bunday bozorga kirish uchun to'siqlar juda yuqori.

Uchinchi tur - nisbatan bir hil, qayta ishlash darajasi past bo'lgan mahsulotlar bozori (go'shtli yarim tayyor mahsulotlar va yangi go'sht, sut, yangi meva va sabzavotlar va boshqalar). Ushbu guruh tovarlari uchun bozorga kirish nisbatan erkin, narx belgilash raqobatbardosh bozorga yaqin asosda amalga oshiriladi.

To'rtinchi tur - oziq-ovqat xizmatlari bozori. U umumiy ovqatlanish korxonalarining barcha turlari va sinflarini o'z ichiga oladi - kichik bufet va ovqatlanish joylaridan tortib qimmat restoranlargacha. Bu bozor o'ziga xos va heterojendir. U turli darajadagi xizmat ko'rsatish darajasiga ega va erkin bozordan oligopolistikgacha bo'lgan narxga ega bo'lgan bir nechta kichik guruhlariga bo'linishi mumkin.

Oziq-ovqat bozorining o'ziga xos xususiyati sifatida bir necha darajalar mavjudligini ta'kidlash kerak. U bo'lishi mumkin:

- mahalliy (non mahsulotlari, yangi sut uchun);
- mintaqaviy (go'sht mahsulotlari, sabzavot va mevalar uchun);
- milliy (konserva yoki import qilinadigan oziq-ovqat uchun).

Rivojlangan agrobiznes mamlakatlarida oziq-ovqat bozori umuman olganda nisbatan ko'p sonli firmalar va oziq-ovqat tabaqalanishi yuqori bo'lgan monopolistik raqobat bozoridir. Shu bilan birga, dominant mavqega ega bo'lgan etakchi guruh (transmilliy gigantlar) firmalarning umumiy to'plamidan aniq ajralib

turadi. Dunyodagi 500 ta eng yirik kompaniyalar (Financial Time gazetasi reytingiga ko'ra) 15 ga yaqin oziq-ovqat kompaniyalarini o'z ichiga oladi: Nestle, Unilever, Pepsico.

Shu sababli, oziq-ovqat bozorida narx raqobati bilan bir qatorda o'zining klassik atributlari bilan narxdan tashqari raqobat ham katta ahamiyatga ega:

- ommaviy reklama;
- mahsulotni farqlash;
- yaxshilangan xizmat.

Ishlab chiqarish va ijtimoiy agroservis ishlab chiqarishni rivojlantirish va odamlarning turmush tarzini ta'minlash uchun umumiy shart-sharoitlarni ta'minlaydi. Sanoat agroservisga bevosita qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirishga xizmat qiluvchi tarmoqlar va ijtimoiy – uy-joy, madaniy-maishiy sharoitlar, umumiy ovqatlanish, ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqalar kiradi. Bu agrosanoat majmuasining barcha boshqa yo'nalishlari bo'yicha ixtisoslashtirilgan xizmatlarni: ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar, yangi bilim va texnologiyalarni joriy etish, ixtisoslashtirilgan ta'lim, aloqa, davlat boshqaruvi va tartibga solishni o'z ichiga olishi mumkin.

Xususiy tadbirkorlik turli xil xizmat turlarini amalga oshiradi: texnik xizmat ko'rsatish, agrokimyoviy xizmat ko'rsatish, agrotexnik xizmatlar, melioratsiya, amaliy tadqiqotlar va maslahatlar, ta'minot va boshqalar.

-agrobiznesning keng ko'lamli rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan muammolarga to'xtalib o'tamiz . Avvalo, Rossiya Federatsiyasi agrobiznesidagi narx munosabatlarining noqulay holatini ta'kidlash kerak , bu quyidagi asosiy nomutanosibliklarning mavjudligi bilan tavsiflanadi: qishloq xo'jaligida ishlatiladigan qishloq xo'jaligi va sanoat mahsulotlari (xizmatlari) narxlarining nomutanosibligi ; qishloq xo'jaligi xom ashyosidan ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlarining ulgurji va chakana narxlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotishdan tushgan tushumlar ulushining kamayishi bilan ifodalangan narxlar nisbatlaridagi nomutanosibliklar; qishloq xo'jaligining o'zida ham tashqi omillarning ta'siri - qishloq xo'jaligi va resurslar bilan ta'minlovchi tarmoqlar

o'rtasidagi narxlar nomutanosibligi - va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligining pasayishi tufayli nomutanosiblik.

Yildan yilga ortib borayotgan qishloq xo'jaligi va sanoat mahsulotlari narxlarining nomutanosibligi muammosini batafsil ko'rib chiqamiz .

Nomutanosiblik - tengsizlik, moliyaviy, iqtisodiy munosabatlarda tenglik, teng manfaatlar tamoyilining buzilishi.

-nomutanosibligi (“Narx qaychi”) – turli tovarlar narxlarining teng nisbati buzilishi, bu ijtimoiy zarur mehnat xarajatlarining haqiqiy nisbatiga mos kelmaydi. Boshqacha aytganda, narx ostida nomutanosiblik deganda, masalan, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish narxlari (narxlar pastroq ko'rsatilgan) va sanoat firmalaridan tovarlarni sotib olish narxlari (narxlar juda yuqori) o'rtasidagi nomuvofiqlikni bildiradi.

-nomutanosibligining asosiy sababi oziq-ovqat sanoati korxonalarini va qishloq xo'jaligi uchun ishlab chiqarish vositalari (mineral o'g'itlar, o'simliklarni himoya qilish vositalari, ozuqa, qishloq xo'jaligi texnikasi) ishlab chiqaruvchi korxonalarining monopoliyasidir. Ularda raqobatning yo'qligi qayta ishlash va resurslar bilan ta'minlovchi korxonalarda narx belgilashda tannarxiy yondashuvning saqlanib qolishiga yordam beradi, bu esa qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxining oshishiga olib keladi. O'z navbatida, agrosanoat majmuasida narxlarning nomutanosibligi rentabellikning pasayishi va norentabel qishloq xo'jaligining o'sishi, aksariyat korxonalarining to'lovga layoqatsizligi, ularning ko'pchiligining bankrot bo'lishining asosiy omili hisoblanadi. Binobarin, agrosanoat majmuasida narxlar nomutanosibligini bartaraf etish qishloq xo'jaligini barqarorlashtirish va yanada rivojlantirishning eng muhim vazifasi hisoblanadi. Narxlarning ekvivalentligini ta'minlash uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish narxlarining o'zgarish tezligi sotib olingan sanoat ishlab chiqarish vositalari va xizmatlar narxlarining o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan qismdagi ishlab chiqarish xarajatlarining harakat tezligiga to'g'ri kelishi kerak. Bunda sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxlari indeksleri o'rtasidagi nisbat birga teng bo'ladi.

Narx shakllantirish muammolarini hal qilish uchun iqtisodiy omillardan foydalanish kerak: xarid va tovar intervensiyalari, qishloq xo'jaligiga sotiladigan mahsulot narxlarini belgilaydigan yoki pasaytiradigan sanoat korxonalarini uchun soliq imtiyozlari yoki korxonalarining rentabellik darajalariga qarab soliq stavkalarini differentsiallashtirish; qishloq xo'jaligi korxonalarini aniq dasturlar bo'yicha tanlov asosida imtiyozli kreditlash; lizing asosida qishloq xo'jaligiga moddiy-texnika resurslari etkazib berish, ularning narxlarini qishloq xo'jaligi korxonalarini bilan kelishilgan holda; ichki bozorni himoya qilish, bozor infratuzilmasini rivojlantirish uchun chegaraviy narxlar va bojxona to'lovlarini qo'llash va h.k.. Bundan tashqari, qishloq xo'jaligida resurs tejoychi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni ixtisoslashtirishni takomillashtirish, diversifikatsiya qilish, mehnat rag'batlantirishni kuchaytirish zarur. ishlab chiqarish munosabatlarini takomillashtirish.

Agrobiznesga investitsiyalarning etarli emasligi, er bozori va ipoteka kreditlarining rivojlanmaganligi, qishloq xo'jaligi texnikasi, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan mashina va uskunalarning ma'naviy va jismoniy eskirishi, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida ish haqining pastligi bugungi kunning jiddiy muammolari bo'lib, bu qishloqlardan malakali kadrlarning chiqib ketishiga olib kelmoqda. hududlar va Natijada mutaxassislar etishmaydi.

Agrobiznesni rivojlantirish yo'lidagi juda muhim to'siq, shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlari va ularni ishlab chiqarish uchun qishloq xo'jaligi xom ashyosi importining sezilarli hajmi hisoblanadi.

Import - tovarlarni, ishlarni, xizmatlarni, intellektual faoliyat natijalarini va hokazolarni chet eldan reeksport majburiyatlarisiz mamlakat bojxona hududiga olib kirish.

Oziq-ovqat importi, albatta, tabiiydir. Yer kurrasidagi tabiiy-iqlim sharoitlarining xilma-xilligi har bir davlatning qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ayrim turlari va oziq-ovqat mahsulotlarini minimal xarajatlar bilan ishlab chiqarishga ixtisoslashuvini belgilaydi. Bu esa olingan mahsulotlarni global

miqyosda ayirboshlash zaruriyatiga olib keladi. Shu tariqa, mamlakatimiz g'alla eksporti bo'yicha jahonda birinchi o'rinda turadi. Shu bilan birga, Rossiya an'anaviy tarzda, masalan, ekzotik mevalarni (apelsin va banan) bizning tabiiy va iqlim sharoitimizda etishtirish mumkin emasligi sababli import qiladi.

Biroq, boshqa mamlakatlardan olma, nok, rezavor mevalarning importi mahalliy ishlab chiqaruvchilarni noqulay ahvolga soladi, chunki import qilinadigan mahsulotlarning narxlari ko'pincha sotuvchilarning uzoq zanjiri yo'qligi sababli iste'molchi uchun ancha past va jozibador bo'ladi. Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va qulay iqlim boshqa mamlakatlarda oziq-ovqat narxining pastligiga erishish imkonini beradi. Bunday sharoitda oziq-ovqat importi mahalliy qishloq xo'jaligini rivojlantirishdan ko'ra osonroq va oqilona ko'rinadi, bu esa yuqori darajadagi tavakkalchilikda katta investitsiyalarni talab qiladi.

Natijada, so'nggi yillarda Rossiya aholisining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoji mahalliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan oziq-ovqat bozorlarida tashkillashtirilmagan import va tovarlarni sotish hajmining ekspert bahosini hisobga olgan holda atigi 50% ga qondirildi. Shu bilan birga, oziq-ovqat xavfsizligi chegarasi, turli hisob-kitoblarga ko'ra, ehtiyojning 18-35% miqdorida oziq-ovqat importi darajasida.

Oziq-ovqat importini mahalliy ishlab chiqarish bilan almashtirish zarurati bir necha omillar bilan bog'liq bo'lib, ularning eng muhimi mamlakat va uning aholisi mustaqilligini saqlab qolishdir. Agar hozirgi vaqtda import qilinadigan oziq-ovqatning u yoki bu turini sotib olish Rossiyada qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining tegishli tarmog'ini rivojlantirishdan ko'ra iqtisodiy jihatdan foydaliroq bo'lsa ham, import qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlarining bunday iqtisodiy (hatto jismoniy) mavjudligiga kafolat yo'q. Kelajak. Sayyorada oziq-ovqat tanqisligi mavjud, ko'plab mamlakatlarda ochlik muammosi keskin.

Bundan tashqari, zarur oziq-ovqat xorijda iqtisodiy jihatdan mavjud bo'lsa ham, potentsial eksportchining siyosiy mulohazalari kuchga kirishi mumkin, bu esa import qiluvchi davlatning suverenitetini cheklashga olib kelishi mumkin .

Bugungi kunda jahondagi global jarayonlarga ta'sir etuvchi asosiy geosiyosiy omil qurol emas, balki mamlakatning oziq-ovqat eksport salohiyati hisoblanadi. Import qiluvchi o'zini boqish uchun o'z suverenitetining bir qismini eksportchilarga berishga majbur bo'ladi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) importning marjinal ulushini va oziq-ovqat resurslari zahiralari ko'rsatadigan tavsiyalarni ishlab chiqdi - agar import limitdan yuqori bo'lsa va zaxiralar kamroq bo'lsa, unda mamlakat oziq-ovqat xavfsizligi xavf ostida.

Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi nafaqat har bir fuqaro uchun zarur hajm va assortimentdagi oziq-ovqat mahsulotlarining jismoniy va iqtisodiy mavjudligini ta'minlashdan, balki ushbu oziq-ovqatning sog'liq uchun xavfsiz bo'lishini ta'minlashdan ham iborat. Mamlakatga import qilinadigan oziq-ovqat sifatini nazorat qilinadi, ammo mahalliy oziq-ovqat ishlab chiqarish bosqichida nazorat qilinadi, bu esa ancha ishonchli.

Shu sababli, sanitariya me'yorlarining buzilishi (salmonellalar, E. coli gacha) mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulotlarga qaraganda import qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlarida ancha tez-tez uchraydi. Bu dunyoning turli mamlakatlaridagi sanitariya me'yorlarining jiddiyligidagi farqga bog'liq.

Mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirishga to'sqinlik qiladigan yana bir muhim omil agrobiznes - ilg'or texnologiyalarning etarli darajada joriy etilmaganligi.

Hozirgi tez o'zgaruvchan sharoitda tijorat muvaffaqiyati ko'p jihatdan ishlab chiqarishning paydo bo'layotgan innovatsiyalar va tendentsiyalarga qanchalik tez va adekvat moslashishiga bog'liq.

Umumiy ma'noda korxonaning innovatsion salohiyati - bu korxonaning innovatsion faoliyatni amalga oshirishi uchun zarur bo'lgan moddiy, ishlab chiqarish, moliyaviy, intellektual, ilmiy-texnikaviy va boshqa resurslarni o'z ichiga olgan har xil turdagi resurslarning yig'indisidir. Boshqa mualliflar buni innovatsion strategik o'zgarishlar loyihasi yoki dasturini amalga oshirishga tayyorlik o'lchovi sifatida izohlaydilar. Ayrim tadqiqotchilar buni mintaq

korxonalarining jahon bozori talablariga javob beradigan ilm-fanni ko'p talab qiladigan mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyati sifatida baholaydilar.

Afsuski, hozirgi vaqtda mahalliy innovatsion salohiyat agrobiznes juda past. Korxonalarda zamonaviy mashinalar, mashinalar va uskunalarning etishmasligi ilg'or, shu jumladan resurslarni tejavchi texnologiyalarni joriy etishning mumkin emasligini belgilaydi, bu esa ishlab chiqarish xarajatlarining yuqori bo'lishiga va agrobiznesning past investitsion jozibadorligiga olib keladi. Oxir oqibat, bunday holatning sababi korxonalar uchun aylanma mablag'larning etishmasligi, ularning mashina va uskunalarni yangilash imkoniyatlarini cheklaydi.

Shuni ham ta'kidlaymizki, bugungi kunda sotuvchilarning keraksiz uzun zanjirlari ko'pincha saf tortadi. Mahsulot sifati yomonlashadi, narxi ko'tariladi. Vositachi resellerlar zanjirini qisqartirish uchun kichik ishlab chiqaruvchilar o'rtasida kooperatsiyani rivojlantirish, o'zlarining tayyorlov punktlari va chakana savdo tarmoqlarini tashkil etish, agrosanoat integratsiyasi jarayonlarini rag'batlantirish zarur.

Agrosanoat integratsiyasi - bu ijobiy sinergik samaraga erishish uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, tayyorlash, qayta ishlash, saqlash, tashish va sotish bo'yicha qo'shma xo'jalik faoliyatida ishtirok etish uchun xo'jalik yurituvchi subyektlarni birlashtirishning dinamik jarayoni. Ikkinchisi ishlab chiqarishning barcha bosqichlarini muvozanatlash, muvofiqlashtirish va sinxronlashtirish, uning yo'qotishlarini bartaraf etish, qishloq xo'jaligi, sanoat va iste'molchilar o'rtasidagi ko'plab vositachilik aloqalarini bartaraf etish, mehnat resurslari, xom ashyo va ko'plab ishlab chiqarish vositalaridan oqilona foydalanish natijasida yuzaga keladi.

Sinergetik ta'sirning ta'rifini berib, A.V. Tkachning yozishicha, "bu turli xil sanoat turlarining yagona boshqaruv ostida birgalikda, muvofiqlashtirilgan o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan yangi sifatning ta'siri". O'z navbatida, B.Z. Dvorkinning ta'kidlashicha, " sinergik ta'sir - bu tizimdagi (yoki umuman tizimlardagi) quyi tizimlarning aloqalarini o'zaro mustahkamlash, bu ularning

birgalikdagi (kooperativ) harakatlari bilan avtonom (mustaqil) ta'sirlar yig'indisidan kattaroq qiymatga etadi.) harakatlar."

Integratsiya jarayonlari qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sanoatida takror ishlab chiqarishning innovatsion turini shakllantirishning zaruriy sharti ekanligini ta'kidlaymiz, chunki ular tovar ishlab chiqaruvchilarning imkoniyatlarini kengaytiradi, ularga innovatsiyalarni tizimli ravishda joriy etish imkonini beradi.

Integratsiya gorizontal yoki vertikal bo'lishi mumkin. Birinchisi, bir xil sanoat korxonalarini o'rtasidagi o'zaro aloqalar tizimi, ya'ni. tarmoq ichidagi munosabatlarni aks ettiradi. Masalan, qishloq xo'jaligiga nisbatan integratsiyaning bu turi qishloq xo'jaligi korxonalarining yuqori mehnat unumdorligiga erishish uchun o'z faoliyati mahsulotlarini almashish yoki ishlab chiqarishni birgalikda tashkil etish asosidagi ixtiyoriy va teng huquqli hamkorlik shaklidir. Korxonalar nuqtai nazaridan, gorizontal integratsiya orqali kengaytirish istiqbolli bo'lishi mumkin, chunki natijada miqyosda tejamkorlik tufayli ishlab chiqarish va tarqatish xarajatlari, shuningdek, ichki infratuzilmani yaratish orqali kamayadi: markazlashtirilgan buxgalteriya hisobi, marketing, sotish, ta'minot, sug'urta, investitsiyalar, kadrlar, transport xizmati. Bundan tashqari, gorizontal integratsiya raqobat ta'sirini yo'q qiladi yoki kamaytiradi va yangi tuzilmaviy ob'ektning bozor ustidan nazoratini kuchaytiradi.

Vertikal integratsiya - ishlab chiqarish jarayonlarining texnologik bog'liqligi tamoyiliga ko'ra turli tarmoqlarga mansub korxonalarini birlashtirish natijasida yangi tuzilmalarning paydo bo'lishi. Ko'pincha vertikal integratsiyalashgan birlashmalar ixtisoslashgan qishloq xo'jaligi va sanoat ishlab chiqarishidan (qayta ishlash korxonalarini) tashqari, tayyorlov, transport va savdo tashkilotlarini ham qamrab oladi. Vertikal integratsiyalangan zanjirlarning muhim afzalliklari, shuningdek, ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlaridan etarlicha yuqori darajada xabardor bo'lish tufayli tuzilgan shartnomalarni bajarish bilan bog'liq xavflarni kamaytirish va qarorlar qabul qilish va boshqarish samaradorligini oshirishni o'z ichiga olishi kerak. Bundan tashqari, ko'rib chiqilayotgan tuzilmalarning yaratilishi yagona texnologik jarayonni qo'llash va shu bilan

belgilangan muddatlarda kerakli sifatdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish imkonini beradi.

Shunday qilib, korporativ tuzilmalarni (xoldinglar, korporatsiyalar, konsortsiumlar, kontsermlar) shakllantirish va mustahkamlash iqtisodiyot rivojlanishining eng muhim tendentsiyalaridan biridir. Bu sanoat rivojlangan mamlakatlar va umuman jahon iqtisodiyoti uchun o'ziga xos asosni tashkil etuvchi, ishlab chiqarishni makroiqtisodiy tartibga solish darajasini, iqtisodiy hamkorlikning (shu jumladan xalqaro) barqarorligini oshiradigan yirik tuzilmalardir. iqtisodiyotni modernizatsiya qilish jarayonida strategik yo'nalishni amalga oshirish.

1.4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari

Iqtisodiyot fanida tadbirkorlik faoliyatiga doir dastlabki tadqiqotlar XVIII asrda R. Kontilon, A. Tyurgo, F. Kene, A. Smit va J.B. Sei asarlarida amalga oshirila boshlandi. Biroq hozirga qadar jamoatchilik fikrida «tadbirkorlik» tushunchasining ko'p ma'noliligi saqlanib qolmoqda. Ko'pincha ilmiy adabiyotlarda ushbu tushuncha haqida, bu favqulodda hodisaning iqtisodiy, tashkiliy va ruhiy tavsiflari to'plamidan iborat, degan tasawurlar mavjud.

Dastlabki bosqichlarda tadbirkorlikning eng muhim alomati biron-bir shaxs tadbirkor faoliyatining foydali yoki zararliligini belgilovchi noaniqlik omili sifatida baholangan. Tadbirkorlikning ijtimoiy-iqtisodiy vazifasi turli bozorlarda talab bilan taklif orasida muvozanat o'rnatishga doir takomillik faoliyatidan iborat deb tan olingan.

Keyinchalik «sarmoya egasi» va «tadbirkor» tushunchalari bir-biridan farqlana boshlandi. Tadbirkor sarmoyani muomalada yuritishni, ko'payib borishini ta'minlaydi va bu borada u «venchun» sarmoyador, ya'ni jalb qilingan moliyaviy mablag'larni ustalik bilan tasarruf etuvchi shaxs sifatida ishni yuritib yuborishga o'z g'oyalari, bilimi va ko'nikmalarini tatbiq qilib, ko'p foyda olish maqsadida o'sha mablagMarni tavakkal ishlarga sarflaydi.

«Biznes» soʻzi inglizcha boʻlib, u *tadbirkorlik faoliyati* yoki boshqacha soʻz bilan aytganda, kishilarni foyda olishga qaratilgan tadbirkorlik faoliyatidir.

«Biznesmen» (tadbirkor) atamasi birinchi marotaba Angliya iqtisodiyotida XVIII asrda paydo boʻlib, u «mulk egasi» degan maʼnoni bildiradi. Jumladan, Adam Smit tadbirkorni mulk egasi sifatida taʼriflab, uni foyda olish uchun qandaydir tijorat gʻoyasini amalga oshirish maqsadida iqtisodiy tavakkalchilikka boradigan kishidir, deb taʼkidlaydi. Tadbirkorning oʻzi, oʻz ishini rejalashtiradi, ishlab chiqarishni tashkil etadi, mahsulotni sotadi va olgan daromadiga oʻzi xoʻjayinlik qiladi.

Biznes — bu avvalo, ishlab chiqarishni tashkil etish, iqtisodiy faoliyat va munosabatlar, hayotning oʻzi, soʻngra esa pul ishlash demakdir. Biznes — bu xorijiy soʻz boʻlib, u butun dunyo boʻyicha tarqalgan, undan barcha mamlakatlarda foydalanadilar. oʻzbek tilida esa biznes soʻzi tadbirkorlik, biznesmen esa tadbirkor demakdir. oʻzbekcha soʻz xorijiy soʻzga toʻgʻri keladi, lekin unga qoʻshimcha maʼno ham beradi. Bu soʻzlar ortida «ish», yaʼni ish bilan shugʻullanish yoki korxonani tashkil qilish yotadi. Shunday qilib, biznes — bu korxonani tashkil qilish demakdir (sanoat korxonasi, savdo doʻkoni, xizmat koʻrsatish korxonasi, auditorlik kontorasi, advokat idorasi, bank va h.k.). **Demak, biznes-bu** yoʻq narsadan pul qilish emas, balki murakkab ishlab chiqarishni yoki xizmat koʻrsatishni tashkil etish demakdir. Tadbirkor — bu doimo oʻz ishining fidoyisi, bilimdonidir. Tadbirkorlik uchun oʻqish kerak, nafaqat, dastlabki paytlarda, balki tadbirkor bir umr oʻqishi, izlanishda boʻlishi kerak.

Tadbirkorlik bozor iqtisodiyotiga xos iqtisodiy faoliyatdir. Boshqacha aytganda, u muayyan ijtimoiy-iqtisodiy natijaga erishish maqsadida tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish va ayirboshlashni tashkil etish boʻyicha mulkdorlarning yoki ular vakillarining ongli va maqsadli iqtisodiy faoliyatidir.

Oʻzbekiston Respublikasi «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari toʻgʻrisida»gi Qonunida tadbirkorlik faoliyati tushunchasiga quyidagicha taʼrif berilgan: «Tadbirkorlik faoliyati (tadbirkorlik) — tadbirkorlik faoliyati subyektlari tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan, tavakkal qilib va oʻz

mulkiy javobgarligi ostida daromad (foyda) olishga qaratilgan tashabbuskor faoliyat».

Tadbirkorlikning mohiyati quyidagilar orqali yanada oydinlashadi.

*Birinchi*dan, tadbirkorlikning subyekti kim bo'lishi mumkin? Qonunchilikka muvofiq, balog'at yoshiga etgan har bir fuqaro o'z mulki asosida yoki mulk egasining vakolati asosida o'zi ixtiyor etgan qonunga zid bo'lgan faoliyat turi bilan shug'ullanishi mumkin.

*Ikkinchi*dan, yuqoridagi ta'rifda tadbirkorlikning yana bir tomoni — mazmuni ifoda etilgan bo'lib, u mazmunan boy, xilma-xil ko'rinishga ega. Tadbirkorlik faoliyatini tanlash, uni tashkil etish va rivojlantirish mohiyat jihatidan davlat, jamiyat ahamiyatiga molik ish bo'lganidan, balki erkin tanlanadigan faoliyatdir.

Tadbirkorlik faoliyatining uch turi va unga mos ravishda tadbirkorlarning uch guruhini alohida ko'rsatish mumkin:

1. yangi tovar yoki xizmat loyihasini tashkil etish. Tadbirkorlikning bu turi bilan intellektual mulk egalari — innovatsiya tadbirkorlari shug'ullanadi;
2. tovar ishlab chiqarishni tashkil etish bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar;
3. tovarni sotish, qayta sotish va tijorat ishlarini tashkil etish bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar.

*Uchinchi*dan, maqsad jihatidan tadbirkorlikning ikki turini:

- a) foyda olishni, iqtisodiy samaraga erishishni maqsad qilgan;
- b) ijtimoiy samaraga (masalan, tabiat muhofazasi, yosh avlod tarbiyasi, sog'liqni saqlash) erishishni maqsad qilgan turlarini ajratish mumkin.

Tadbirkorlarga xos xususiyatlar quyidagilardan iborat:

1. Shug'ullanayotgan soha bo'yicha bilimga egaligi.
2. Tavakkalchilikka asoslangan qarorlar qabul qilish bo'yicha tashabbuskorlik qobiliyati.

1 mahsulot turlarini va ishlab chiqarish usulini tanlash erkinligi;
• hamkorlarni mustaqil tanlash;
• mablagMarni qonunga zid bo'lgan sohalarga mustaqil sarflash erkinligi va h.k.

3. Iqtisodiy jarayonlarni chuqur fikrlay olishi.
4. Qonunlarga itoatkorligi.
5. Innovatsiyachilikning faolligi.
6. Maqsad sari intiluvchanlik.
7. Tashkilotchilik.
8. Tejamkor bo'lishi.
9. o'z so'zining ustidan chiqishi.
10. Ruhiy poklik va halolligi.
11. o'z jamoasi uchun kurashuvchanlik.

Tadbirkorlikni rivojlantirish uchun quyidagi shart-sharoitlar talab etiladi:

1. Mulk munosabatlarning uyg'unlashuvi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkiy munosabatlar uch jihat bilan belgilanadi:

-egallik qilish, ya'ni mulk egasi sifatida mulkka to'la hukmronlik qilish: sotish, ijaraga berish, hadya etish;

-foydalanib turish, ya'ni mulk egasining nazorati asosida ma'lum shart va to'lov evaziga mulkdan vaqtincha foydalanish;

-tezkor boshqarishni, ya'ni mulk egasining nazorati ostida resurslarni taqsimlash va ishlab chiqarishni tashkil etish bo'yicha mulkni boshqarish huquqini joriy etish.

2. Tadbirkorlarga o'z qobiliyatini to'la namoyon etish uchun quyidagi iqtisodiy erkinliklarning berilishi:

3. Bozorning ochiqqligi, ya'ni tovarlar, sarmoyalar, ma'mumotlar, ish kuchi, xomashyo harakati uchun sun'iy g'oyalarning yo'qligi.

4. Bozor infratuzilmasining mavjudligi. Bunga quyidagilar kiradi:

-tijorat banklari;

-tovar, fond, mehnat, valuta birjalari;

-tijorat tavakkalchiligi va mulk sug'urtasi;

-ma'mumot va reklama manbalari, ommaviy axborot vositalari, aloqa vositalari;

-ekspert byurolari, sertifikat markazlari, bojxonalar, soliq nazorati tashkilotlari, arbitrajlar va h.k.

5. Tadbirkorlik uchun huquqiy kafolatning mavjudligi, ya'ni tadbirkorlikni himoyalovchi qonunchilikning mavjudligi.

6. Yangi korxonalariga kadrlar tayyorlash, kredit olish, soliq to'lash, tabiiy boyliklardan foydalanish bo'yicha davlat tomonidan berilgan imtiyozlar va h.k.

Tadbirkor nimalarni bilishi va qilishi kerak? U eng avvalo, tadbirkorlik faoliyatini qanday amalga oshirishni, qanday sharoitda amaliy harakat qilishni, tadbirkor oldida uchraydigan to'siqlarni hal qilish yo'llarini va qanday yutuqlarga erishishni bilishi kerak. Tadbirkor — ishlab chiqarishni tashkil etishni hamda mahsulotni sotishni bilishi lozim. U bozor munosabatlari sharoitida yuzaga keladigan aniq sharoitlarni baholashi va to'g'ri yo'l tanlay olishi zarur. Hech kim, hech qachon tadbirkorga nima qilishni o'rgatmaydi va og'ir paytlarda yordamga kelmaydi. Har bir tadbirkor faqat o'z kuchiga, bilimiga va zakovatiga ishonishi va suyanishi lozim.

Biznesni muvafaqiyatli olib borishga ko'maklashuvchi tadbirkorlikning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. *Mulk sohibi bo'lish.* Bu erda tadbirkorlar cheklangan resurslar yoki mahsulotlarning egasi bo'lishi kerak. Ular o'z mulkiga tayanib yoki o'zga mulkini ijaraga olib ishlaydi.

2. *Foyda olishga intilish.* Tadbirkorning boyishdan iborat iqtisodiy manfaati bo'lib, unga foyda olish orqali erishiladi.

3. *Iqtisodiy erkinlik.* Tadbirkor bozorga qarab nimani, qancha, qanday texnologiya asosida ishlab chiqarishni, yaratilgan tovarni kimga, qachon va necha pulga sotishni, qaysi bank bilan aloqa qilishni, o'ziga sherik topishni, xullas, har qanday iqtisodiy faoliyatni hech bir toifasiz, o'z bilganicha amalga oshiradi.

4. *Iqtisodiy mas'uliyat.* Tadbirkor mas'uliyatni o'z zimmasiga olib, ko'rgan foyda-zarariga o'zi javob beradi.

5. *Iqtisodiy tavakkalchilik.* Tadbirkor tavakkal qilib, «yo ustidan, yo ostidan» qabilida ish tutadi, iqtisodiy xavf-xatami zimmasiga olib, chuv tushib qolishdan qo'rqmaydi.

6. *Qonun-qoidalarga rioya qilish.* Tadbirkor sa'y-harakatlarining o'z qoidalari bor, ularga itoat qilish ham qarz, ham farz hisoblanadi.

7. *Raqohat kurashida qatnashish.* Tadbirkor har doim boshqalar bilan «kim o'zadi» qoidasiga ko'ra bellashuvi shart.

8. *Tadbirkorlik siri.* Biznes ishida texnologiya, yangi tovar yaratish, bozor topish, narx belgilash, kontrakt tuzish va boshqalar sir saqlanadi.

9. *Halollik bilan ish yuritish.* Tadbirkorlik halol yo'l bilan pul topishga asoslanishi zarur, qalloblik, g'irromlik va aldanchilik uning tabiatiga zid. Masalan, Hazrati Muhammad (s.a.v.) odamlarga «halol yo'l bilan nafaqa topinglar», deb marhamat qilganlar. Shu sababli «halol top» degan qoida tadbirkorlikka ham xos bo'lgan.

-O'zbekiston qonunlariga ko'ra, tovar ishlab chiqaruvchilar iste'molchilarning tovar sifatiga bo'lgan talabini qondirishi, tovar sifatini kafolatlashi shart. Davlat shu qonunlar ijrosini nazorat qiladi.

-O'zbekiston Respublikasining «Iste'molchilaming huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi Qonunida: «Davlat iste'molchilaming tovar (ish, xizmat) sotib olish va undan foydalanish chog'idagi huquqlari hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlari himoya qilinishini kafolatlaydi», deb ta'kidlab o'tilgan.

10. *Nufuz (imij)ga ega bo'lish.* Nufuz xalq orasida, tadbirkorlar doirasida obro'-e'tiborli bo'lishni bildiradi. Tadbirkor o'z sha'nini avaylashi, firma nomini e'zozlab, unga dog' tushirmasligi, yaxshi nom chiqarishi shart.

11. Tadbirkorlikda *o'z-o'zini boshqarish* tartibi bor. Davlat firma ishiga aralashmaydi, balki iqtisodiy siyosati bilan tadbirkorlarga ko'maklashadi, qonunlarorqali tadbirkorlik uchun sharoit yaratadi. Masalan, o'zbekiston Respublikasining qonunlariga ko'ra, davlat tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlaydi, tadbirkorlar mulkining daxlsizligini ta'minlaydi.

Bozor iqtisodiyotining turli mulk shakllariga asoslanishini tadbirkorlikda yaqqol ko'rish mumkin. Insonga naf keltiruvchi har qanday ne'matlar, albatta, kimningdir mulki. Faqat hech kimga kerak bo'lmagan narsaning egasi yo'q. Bozor iqtisodiyoti kerakli narsani yaratib, uni bozor orqali iste'mol etishga asoslanar ekan, u albatta, mulkchilikni talab qiladi.

Mulk moddiy va maishiy boyliklarni qonuniy ravishda va belgilangan tartibda kishilar tomonidan o'zlashtirish shaklidir. o'zlashtirish tartibini mulkiy huquq belgilaydi, u kimning mulkdor bo'lishi, mulkdan foydalanish qoidalari, mulkni davlat tomonidan kafolatlash kabilarni belgilab qo'yadi. Mamlakatimizdagi mulk o'zbekiston Konstitutsiyasi va «Mulkchilik to'g'risida»gi Qonunga binoan boshqariladi.

Tadbirkorlar mulkiy munosabatning subyekti, ya'ni ishtirokchisi bo'lishadi. Ular mulk qilib o'zlashtiradigan narsalar er, bino, inshoot, asbob-uskunalar, mashina-mexanizmlar, yaratilgan tovarlar, ilmiy g'oyalar, loyihalar, tovar belgilari va boshqalardan iborat. Bular mulkiy munosabatlarning obyektidir. Mulkning uch bosqichi bor:

- a) egalik qilish;
- b) foydalanish (ishlatish); d) tasarruf etish.

Ularning yaxlitligi mulkchilikni yaratadi. Tadbirkorlarning mulkiy maqomi ikki yoqlama bo'lib, birinchidan, ular o'z mulkiga tayanib ish yuritishadi, ya'ni moddiy resurslar va yaratilgan tovarlar ularning o'ziniki. Ikkinchidan, ular o'z g'alar mulkini ijaraga olib ham faoliyat yuritishadi, bunda mulkka vaqtinchalik egalik qilishadi va mulkdan foydalanishadi, ammo uni tasarruf etib xo'jayinlik qila olishmaydi. Baribir, har ikki holatda ham yaratilgan tovarlarning egasi tadbirkor bo'lib qolaveradi. Tadbirkor o'z mulkidan naf ko'rishi shart, shundagina uning iqtisodiy manfaati yuzaga chiqadi. Tadbirkor o'z mulkini ishlatib foyda topadi, o'z mulkini qimmatga sotib, daromad ko'radi, o'z mulkiga tayanib mehnat qiladi va shu yo'l bilan pul topadi va, nihoyat, u o'z mulkini merosga qoldiradi yoki xayr-ehson yo'lida hadya qiladi. Mulkni qanday ishlatishni tadbirkor o'zi hal qiladi, ya'ni buning eng maqbul yo'lini o'zi tanlab oladi. Tadbirkor o'z mulkidan naf

ko'rgani uchun mulkiy mas'uliyatni, ya'ni mulkni oqilona ishlatish javobgarligini zimmasiga oladi.

Tadbirkorlik turli mulk shakllari doirasida yuz beradi va qonunga qarab, uning turlari yuzaga keladi. Bozor iqtisodiyotida xususiy mulk etakchi mavqeda turadi. Xususiy mulk ayrim kishilarga tegishli va ularga naf keltiruvchi mulkdir.

Xususiy mulkka qarab, xususiy tadbirkorlik mavjud bo'ladi. Xususiy mulkning o'zi ikki ko'rinishga ega:

1. *Yakka xususiy mulk* — bu yakka shaxsning mulki, shu mulkka asoslangan korxonaga yakka shaxsga tegishli korxonaga hisoblanadi. Ayrim mulkdorga qarashli, lekin ishchilarni yollab ishlatadigan yoki mulkdorning shaxsan o'zi va oila a'zolari ishlaydigan korxonalar ham bo'ladi.

2. *Guruhiy* — korporativ xususiy mulk — bu ma'lum maqsadni ko'zlab, o'zaro birlashgan mulk sohiblarining xususiy mulki. Bu mulkni har bir sohib alohida emas, balki birgalikda o'zlashtiradi. Uning namunasi korporatsiyalar bo'lib, ular amalda hissadorlar jamiyati shaklida faoliyat ko'rsatadi. Bunday tadbirkorlik ishi korporatsiya doirasida amalga oshadi.

Tadbirkorlik jamoa mulkiga ham asoslanadi. Bu mulk jamoaga birlashgan kishilarning umumiy mulki hisoblanadi. Jamoaga kiruvchilar uning mulkiga o'z hissasini qo'shishi shart. Bu erda ham hissadorlik qoidasi bor, ammo aksiyadorlikdan farqi shuki, mulk sohibi jamoa tarkibida ishlashi shart. Bunga misol qilib, kooperativlarni, mahalla va jamoa xo'jaliklarini olish mumkin.

Davlat mulki davlatning vazifalarini bajarishga xizmat qiluvchi mulk, davlat korxonalarining va tashkilotlarining mol-mulkidan iborat. Davlat unitar korxonalarini ham tadbirkorlik bilan shug'ullanib, foyda ko'radilar.

Nazorat uchun savollar:

1. Agrobiznes deganda nima tushuniladi ?
2. "Agrobiznes" tushunchasini birinchi marta kim va qachon kiritgan?
3. Agrobiznesning ahamiyati nimada?
4. Agrobiznesning xususiyatlari va sabablari nimada?
5. Agrobiznes tuzilmasida qanday faoliyat sohalari ajralib turadi?

6. Agrobiznesning hozirgi holatini tavsiflang.

Adabiyotlar:

1. *Vorotnikov, I. L.* Tabiiy va iqtisodiy beqarorlik sharoitida agrobiznesning barqaror ishlashi : monografiya [Matn] / I. L. Vorotnikov, L. A. Tretyak, K. A. Petrov. - Saratov : FGBOU VPO "Saratov davlat agrar universiteti", 2012. - 144 p. ISBN 978-5 7011-0759-3

2. *Petrov, K. A.* Agrobiznesning innovatsion infratuzilmasini boshqarish : monografiya [Matn] / K. A. Petrov. - Saratov, 2013. - 240 b. ISBN 978-5-91879-260-5

2-mavzu. Agrobiznesda resurslardan samarali foydalanish

REJA:

2.1. Fermer xo‘jaliklarida er salohiyatidan samarali foydalanish.

2.2. Fermer xo‘jaliklari tomonidan erdan oqilona va unumli foydalanish masalalari.

2.3. Agrobiznesda suv resurslaridan foydalanishni tashkil etish

2.4. Agrar sohada mehnat munosabatlari va mehnatni tashkil qilishning nazariy asoslari

Tayanch iboralar: er, resurs, er fondi, er fondining toifalari

2.1.Fermer xo‘jaliklarida er salohiyatidan samarali foydalanish.

Mamlakatimizda qishloq xo‘jaligida foydalaniladigan er salohiyati xalqimiz hayot darajasini yaxshilanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ulardan samarali foydalanish orqali ichki va xorij bozorlariga raqobatbardosh tay yor, yarim tayyor yoki xomashyo va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chiqarish va agrar sohaning eksport salohiyatini oshirish imkoniyatlari yuzaga keladi. 1990 yillardan boshlab qishloq xo‘jaligida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning bosh maqsadi - qishloq xo‘jaligida erga bo‘lgan xo‘jasizlik holatiga barham berish, erga egalik va undan samarali foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish asosiy maqsad qilib belgilab olindi.

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek: Mamlakatimiz aholisi asosiy qismining daromadi va farovonligi erdan samarali

foydalana olishimizga. Uning hosildorligini qay darajada saqlab turishimizga bog'liq ekanini, bu muammo naqadar muhim ekanini tushunishimiz qiyin emas. O'tgan davr ichida me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida mavjud sug'oriladigan er fondining tabiiy unumdorligi aniqlandi. Natijada barcha er egalari o'z tasarrufidagi erlarning tabiiy unumdorlik holati to'g'risidagi ma'lumotlarga, shuningdek, qishloq xo'jaligi ekinlarni tuproqning holatiga qarab xududiy joylashtirish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Respublika qishloq xo'jaligida ilmiy asoslangan almashlab ekish tizimini joriy qilish. Almashlab ekish tizimini amaliyotga joriy qilish faqat tuproq unumdorligini oshirish bilan bir vaqtda erlarni begona o'tlar, kasalliklar va zararkunandalardan tozalash, suv sarfini kamaytirish kabi muammolarni hal qilish imkoniyati yaratiladi. Almashlab ekish tizimida ozuqa ekinlar maydonini kamida 20-22 foizga etkazish, ozuqa ekinlari maydonini ko'paytirish esa nafaqat erlarning tuproq unumdorligini yaxshilashga, balki qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligini oshirish va chorvachilik sohasini rivojlanishi, aholini yangi ish o'rinlari va chorvachilik mahsulotlari bilan ta'minlanishini yaxshilanishiga zamin yaratadi.

O'tgan yillar ichida sug'oriladigan erlar sho'rlanish darajasini ortib borishi sug'orish va erlarning sho'rini yuvish talablariga rioya qilmaslik, xo'jaliklararo ichki zovurlar, nasoslar va yopiq-yotiq drenajlarning kata qismini ta'mirga muhtojligi, zax tortish quduqlarining yaxshi ishlamasligi sababli sizot suvlari sathining ko'tarilishi bilan izohlanadi. Shuning uchun respublikada mavjud sug'oriladigan erlarning meliorativ holatini yaxshilash bo'yicha davlat byudjeti, jahonning etakchi moliyaviy tashkilotlarining kreditlari va boshqa grant mablag'lari evaziga respublikada qishloq xo'jaligi irrigatsiya-melioratsiya ishlarini rivojlantirish Dasturi ishlab chiqilishi lozim.

Respublikamizda sug'oriladigan erlarning katta qismida paxta va boshqoli don ekinlaridan past hosil olinayotganligi hisobga olinib, respublika xududlarining tabiiy iqlim, tuproq va suv sharoitlaridan kelib chiqqan holda qishloq xo'jalik ekinlarini joylashtirish masalalarini qayta ko'rib chiqish, bunda tuproq unumdorligi(ball boniteti) 40 balldan past bo'lgan erlarda paxta va boshqoli don

ekinlari o'rniga imkoniyat darajasida urug'lik beda, kungaboqar, oq jo'xori, yong'oq va solodka (shirinmiya) ekinlarini ekish maqsadga muvofiq.

Respublikada erlarning unumdorligi pasayib borishiga asosiy sabablardan biri – erdan foydalanuvchilar, er egalari va ijarachilarning tuproq unumdorligini pasaytirganliklari uchun ma'muriy va iqtisodiy javobgarlik mas'uliyati va aksincha, tuproq unumdorligini oshirganliklari uchun iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarini amalda joriy qilinmayotganligi ham hisoblanadi.

Rivojlangan mamlakatlarda er egalari tuproq unumdorligini pasaytirganliklari uchun iqtisodiy va ma'muriy javobgarlikka tortiladilar va aksincha, tuproq unumdorligini oshirganliklari uchun iqtisodiy rag'batlantirilib soliq va boshqa sohalarda imtiëzlarga ega bo'ladilar. Respublikamizda ham amalda "Er kodeksi"da tuproq unumdorligini pasaytirgan fermer xo'jaliklari rahbarlaridan er uchastkalarini olib qo'yish, jinoiy yoki ma'muriy javobgarlikka tortish masalasi 36 moddasida ko'zda tutilgan.

Yer kodeksining 11 bob 82 moddasida esa erlardan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilishning iqtisodiy rag'batlantirish yo'nalishlari keltirilib, ushbu yo'nalishlarni amalga oshirish tartibi umumiy tarzda — qonun hujjatlari bilan belgilanadideb bayon etilgan bo'lsa, kodeksning 1 bobida respublika, viloyat va tuman davlat hokimiyati organlarining er munosabatlarini tartibga solish sohasidagi vakolatlarida yuqoridagi yo'nalishlar bo'yicha tadbirlar qaysi tashkilot va qanday amalga oshirish tartibi ko'zda tutilmagan. Bizning fikrimizcha, tumanlar xududida erlardan samarali foydalanish va ularni muhofaza qilish bo'yicha davlat nazoratini amalga oshirish vakolati mahalliy davlat hokimiyati organlariga yuklatilganligi sababli.

Kodeksning 6 bob 6 moddasi "Tumanlar davlat hokimiyati organlarining er munosabatlarini tartibga solish sohasidagi vakolatlari"ga qo'shimcha er egalari, erdan foydalanuvchilar va ijarachilarni erlardan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilishni iqtisodiy rag'batlantirish maqsadida Kodeksning 82 moddasida belgilangan tadbirlarni amalga oshirish mazmunida alohida band kiritish maqsadga muvofiq.

2.2. Fermer xo'jaliklari tomonidan erdan oqilona va unumli foydalanish masalalari.

Tabiat in'om etgan tabiiy resurslar ichida er o'ziga xos huquqiy maqomga ega sanaladi. Qayd etish joizki, erdan oqilona foydalanishni tashkil etish uning unumdor qatlami bo'lgan tuproq muhofazasini ta'minlash bilan birga meliorativ holatni yaxshilashga xizmat qiladi.

Qonunchilikda mustahkamlangan asoslar. Yurtimiz mustaqillikka erishgandan so'ng erga e'tibor kuchayib, bosqichma-bosqich ravishda sohaning mustahkam huquqiy bazasi yaratildi va yaratilmoqda. Xususan, 1998 yil 28 avgustda O'zbekiston Respublikasi "Er kodeksi", 1998 yil 30 aprelda "Dehqon xo'jaligi to'g'risida"gi, 1998 yil 28 avgustda "Davlat er kadastrini to'g'risida"gi, 2004 yil 26 avgustda "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonunlari qabul qilindi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, er resurslaridan oqilona foydalanishni, davlat er kadastrini yuritishning huquqiy asoslarini belgilab, tuproq unumdorligini muhofaza qilishni u yoki bu darajada tartibga solinishiga xizmat qilaётgan ushbu qonunlar davr talabidan kelib chiqqan holda takomillashtirib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi "Er kodeksi"da "er umummilliy boylik" deya e'tirof etilib, xalqimiz hayoti, faoliyati va farovonligining asosi sifatida undan oqilona foydalanish zarurligi va davlat tomonidan muhofaza qilinishi mustahkamlab qo'yilgan. Jumladan ushbu muhim huquqiy hujjatda "Er to'g'risidagi qonun hujjatlarining asosiy vazifalari hozirgi va kelajak avlodlarning manfaatlarini ko'zlab erdan ilmiy asoslangan tarzda, oqilona foydalanish va uni muhofaza qilishni, tuproq unumdorligini oshirishni, tabiiy muhitni asrashni, xo'jalik yuritishning barcha shakllarini teng huquqlilik asosida rivojlantirish uchun sharoit yaratishni, yuridik va jismoniy shaxslarning er uchastkalariga

-bo'lgan huquqlarini himoya qilishni ta'minlash maqsadida er munosabatlarini tartibga solishdan, shuningdek, bu sohada qonuniylikni mustahkamlashdan iborat"ligi qayd etilgan.

O'zbekiston Respublikasi "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi Qonunning 17-moddasiga ko'ra fermer xo'jaligining majburiyatlariga er uchastkasidan qonun hujjatlarida va ijaraga olish shartnomasida ko'rsatilgan shartlar asosida, belgilangan maqsadda, samarali va oqilona foydalanilishini ta'minlashi, er uchastkasining meliorativ holatini yaxshilash, uning unumdorligini saqlab qolish va oshirish chora-tadbirlarini ko'rishi, biznes-rejada shu maqsad uchun mablag'lar ajratilishini nazarda tutishi, er

-uchastkasini saqlash shartlariga rioya etishi kabi majburiyatlar yuklatilgan.

Shuningdek, er uchastkalari ijaraga berilganda fermer xo'jaligi o'z zimmasiga qishloq xo'jalik ekinlarining hosildorligi erning kadastr bahosidan kam bo'lmasligini ta'minlash majburiyatini olishi va bu majburiyat er uchastkasini ijaraga olish shartnomasida ko'rsatilishi qayd etilgan.

Keyingi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilaётgan iqtisodiy, siёsiy va huquqiy islohotlar natijasida qishloq xo'jaligida ham katta o'zgarishlar ro'y bermoqda. Sohaga bozor tamoyillariga mos keladigan, mazmun va mohiyati jihatidan oldingi shakllaridan tamomila farq qiladigan xo'jalik yuritishning yangi shakli - fermer xo'jaliklarining joriy etilishi iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning asosiy omili bo'lmoqda. Fermer xo'jaliklari tomonidan erdan oqilona va unumli, shuningdek, moddiy-texnika resurslaridan tadbirkorlik va tejamkorlik bilan foydalanish natijasida qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish samaradorligi tubdan oshdi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bugungi kunda yurtimizda 66000 dan ortiq fermer xo'jaliklari faoliyat yuritmoqda. Etiborli tomoni, ular

-davlatimiz tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlanmoqda. Moddiy texnik bazasini mustahkamlash uchun imtiyozli kreditlar ajratilib, lizing

-xizmatlari ko'rsatilmoqda. Etishtirilgan mahsulotlarni qayta ishlashga, ichki va tashqi bozorga chiqish uchun imkoniyatlar yaratib berilmoqda.

Tuproqni muhofaza qilish. Aytish o'rinliki, amaldagi er qonunchiligi, asosan tuproqni ishlab chiqarishning tabiiy manbai bo'lgan tabiat resursi sifatidagi munosabatlarni tartibga soladi. Tuproqni muhofaza qilish eng avvalo, tuproq

degradatsiyasini oldini olish, uning biologik xilma-xilligi, fizikaviy-ximiyaviy tarkibi, tuzilishi va hajmini saqlash va qayta tiklashdan iboratdir. Bu o'z navbatida, er qonunchiligida tabiat ob'ekti sifatida - tuproqni muhofaza qilish chora-tadbirlarini amalga oshirgan holda undan oqilona foydalanishni tartibga

-soluvchi huquq me'yorlarini yanada takomillashtirib borish zaruratini tug'diradi.

Qishloq xo'jaligida va boshqa xo'jalik faoliyatida tuproq unumdorligini muhofaza qilish va undan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega. Tuproq unumdorligi qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirilishi samaradorligini oshiruvchi tabiiy vosita bo'lib, hosildorlik ko'payishiga xizmat qiladi, shuningdek tabiatni muhofaza qilishda ham o'rni beqiyosdir. Shu sababli ham u er qiymatini nafaqat ishlab chiqarish ob'ekti sifatida, balki biosferaning tarkibiy elementi ekanligi bilan ham oshiradi.

Amaldagi qonunchilikni tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, erlarni tabiiy resurs sifatida, ya'ni tabiiy ishlab chiqarish manbai nuqtai nazaridan muhofaza qilish jarayonida tuproqni, uning unumdorligini muhofaza qilishga qaratilgan me'orlar hozirgi kun talablaridan kelib chiqib takomillashtirishni taqozo etmoqda. Masalan, O'zbekiston Respublikasining Yer kodeksi erlardan oqilona foydalanish va erlarni muhofaza qilish sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi me'yorlarni o'zida aks ettirgan bo'lib, unda er monitoringi, er tuzish, erlardan foydalanish va ularni muhofaza qilish ustidan nazorat talablari belgilab qo'yilgan. Lekin bu me'yorlar ko'proq deklarativ xarakterga ega bo'lib, ularda tuproqdan oqilona foydalanish va uning unumdorligini muhofaza qilishni ta'minlash munosabatlarini tartibga solish to'liq èritilmagan. Shu nuqtai nazardan qaraganda amaldagi tabiatni muhofaza qilish va er qonunchiligi tabiatning ajralmas va betakror ob'ekti bo'lgan tuproqni muhofaza qilishga doir aniq mexanizmlar bilan to'ldirilishi lozim.

Huquqiy maqom. Yer kodeksida "er" va "tuproq" tushunchalarining o'zaro aloqadorligini ko'rsatish, tuproq tushunchasiga aniq ta'rif berish, uning huquqiy maqomini belgilash orqali tuproq va uning unumdorligini muhofaza qilishni ta'minlash, sohada jismoniy va yuridik shaxslarning tuproq unumdorligini

muhofaza qilish bo'yicha huquq va majburiyatlari va ularni amalga oshirish tartibi, javobgarlik kabi muhim masalalarni aniq aks ettirish zarurati vujudga kelmoqda.

Umuman olganda, qonunchiligimizda tuproq unumdorligini oshirish, uni muhofaza qilish, oqilona foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarini yanada takomillashtirish zarurati mavjud. Fikrimizcha, tuproqdan foydalanish va uni muhofaza qilish jara'endida vujudga keladigan munosabatlarni huquqiy tartibga solinishiga oid masalalarni echish bu jara'endagi eng asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Bu borada tuproq unumdorligini muhofaza qilish va undan oqilona foydalanishni tartibga soluvchi "Tuproq unumdorligi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunining qabul qilinishi maqsadga muvofiq bo'lib, ushbu qonunda tuproq unumdorligini muhofaza qilishning asosiy tamoyillarini ajratish, uni muhofaza qilishning iqtisodiy manfaatlardan ustunligini ta'minlash, tuproqqa etkazilgan zararni to'la qoplash, qonunchilikni buzganlik uchun javobgarlikni oshirish, vujudga kelgan muammolarni hal qilishning oshkoraligini ta'minlashni belgilab qo'yish lozim.

Shuningdek, tuproq degradatsiyasi, eroziya, tuproqning qayta tiklanishi, rekultivatsiya kabi tushunchalarga ham batafsil ta'rif berilishi kerak. Muxtasar aytganda, umummilliy boylik sifatida e'tirof etiladigan erning har bir qarichini asrab-avaylash, uning tuproq unumdorligini oshirib borish lozim. Zotan, xalqimizdagi hikmatomuz bir naqlda aytilganidek, "Eri boyning - eli boy". Masalaga shu nuqtai nazardan

-yondashib aytadigan bo'lsak, hayotga tatbiq etilayotgan bu boradagi ishlar pirovardida, yurtimiz to'kinligi, hayotimiz farovonligini ta'minlashda katta ahamiyat kasb etadi.

2.3. Agrobiznesda suv resurslaridan foydalanishni tashkil etish

Kun tartibiga qo'yilgan ushbu mavzu, ya'ni suv resurslaridan foydalanish masalasi, bu nafaqat respublikamizning balki butun dunyo hamjamiyati oldida turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Hammamizga ma'lumki, hozirgi kunda qishloq xo'jaligi sohasining oldida turgan eng muhim vazifa bu aholini oziq-ovqat bilan ta'minlashdan iborat bo'lib,

suv resurslarining tanqisligi esa yildan-yilga ortib borayotganligini hisobga olsak, mavjud suv resurslaridan samarali va tejamli foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yer sharining uchdan ikki qismi suv bilan qoplangan bo'lib, 98 foizi sho'r suvlar, ishlatishga yaroqsiz xisoblanadi. Atigi 2,0 foizdan ortiqrog'i chuchuk suv resurslari bo'lib, uning 79 foizi abadiy muzliklarga, 20 foizi er osti suvlariga 1 foizi esa daryo va ko'llarga to'g'ri keladi.

Dunyo aholisining har 10 nafaridan 4 nafari toza ichimlik suvi etishmaydigan hududlarda yashayotgan bo'lib, 2050 yilga kelib er yuzi aholisi 9 mlrd.ga ko'payishi bashorat qilinmoqda.

Mintaqaning asosiy suv resurslari Amudaryo va Sirdaryo daryolari havzalaridagi suvlardan tashkil topib, ularning o'rtacha ko'p yillik miqdori 114,4 km³ tashkil qiladi. Davlatlararo kelishuvga asosan O'zbekistonning ulushi 56,2 mlrd.m³ yoki jami suvning 49 foizini tashkil etadi.

Mintaqa suv resurslarining 80 % dan ortig'i Qirg'iziston va Tojikistondagi qorlar va muzliklar hisobiga shakllanadi. Asosiy suv iste'molchisi sanalgan sug'oriladigan dehqonchilikning asosiy maydonlari daryolarning o'rta va quyi oqimida joylashgan O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston mamlakatlari hududida joylashgan.

O'zbekiston aholisi 2030 yilga borib 39 mln nafar bo'lishi va iqlim o'zgarishlari natijasida O'zbekistonning suv resurslari 7 mlrd m³ kamayishi kutilmoqda. Bunda yillik suv resurslari 44 mlrd m³ va natijada aholi jon boshiga 1130 m³ miqdorida suv to'g'ri kelishi bashorat qilinmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, so'nggi 50 yil ichida muzliklar miqdori o'rtacha 30% ga kamaydi.

Hisob-kitoblarga ko'ra, 2015 yilda O'zbekiston bo'yicha umumiy suv tanqisligi 3 km³ ni tashkil etgan bo'lsa, 2030 yilga kelib 7 km³, 2050 yilga qadar esa 11-13 km³ ga ko'tarilishi mumkin.

So‘nggi yillarda Orol dengizi havzasidagi suv kam bo‘lgan yillar soni tobora ko‘payib bormoqda. Misol uchun, 2000 yillarga qadar har 6-8 yil ichida suv taqchil yillar takrorlangan bo‘lsa, oxirgi vaqtlarda ular har 3-4 yilda kuzatilgan.

Bundan tashqari, havo haroratining ko‘tarilish natijasida qishloq xo‘jalik ekinlarini sug‘orish me‘yorlari 2030 yilga kelib 5 foizga, 2050 yilga kelib 7-10 foizgacha va 2080 yilga kelib 12-16 foizga oshishi mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, iqlim o‘zgarishi O‘zbekistonda suv taqchilligini yanada kuchaytiradi, bu 2000, 2008, 2011, 2014 va 2018 yillarda kuzatilganidek, qurg‘oqchilik davomiyligi va chastotasining ko‘payishiga olib keladi.

Oxirgi ikki yilda mintaqadagi davlatlar bilan transchegaraviy suv resurslaridan birgalikda foydalanish masalasiga alohida e‘tibor berilib, qo‘shni davlatlarga amalga oshirilgan tashriflar davomida mintaqadagi suv-energetika resurslaridan birgalikda foydalanish masalasi eng yuqori darajada muhokama qilinib, ko‘p yillardan beri echilmay kelayotgan masalalar hal qilindi, kelishuvlar imzolandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining oqilona siyosati va sayi-harakati tufayli qo‘shni davlatlar bilan yo‘lga qo‘yilgan o‘zaro do‘stona va ishonchli aloqalar Markaziy Osiyo mintaqasidagi transchegaraviy suv resurslaridan hamkorlikda foydalanishga mustahkam zamin yaratdi.

Qo‘shni davlatlar bilan suv xo‘jaligi sohasida hamkorlikni rivojlantirish borasida ikki tomonlama Ishchi guruhlar tuzilib, kelishuvlarga erishilmoqda. Shuningdek, Markaziy Osiyoning Davlatlararo suv xo‘jaligini muvofiqlashtiruvchi Komissiyasi (MKVK) doirasida ham hamkorlik amalga oshirilmoqda.

Jumladan, 2017 yilning 16 sentyabr kuni **Qozog‘iston** va O‘zbekiston Bosh vazirlarining birinchi o‘rinbosarlari darajasida suv munosabatlari sohasida “Yo‘l xaritasi” imzolandi.

2017-2018 yillarda Qozog‘istonning Chordara suv omboridan Aydarko‘l va Arnasoy suv omboriga jami 3,2 mlrd.m³ suv olinishiga erishildi. Suv tanqis

bo'lgan 2018 yilda "Do'stlik", "Zax", "Xonim", "Katta keles" va boshqa transchegaraviy kanallardan hamkorlikda foydalanildi.

Ikki davlat Xavfsizlik kengashlari yig'ilishlarida suv xo'jaligi bo'yicha masalalar muhokama qilib borilmoqda.

Bugungi kunda transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish va suv xo'jaligi masalalari bo'yicha Hukumatlararo kelishuv loyihasi ishlab chiqilmoqda.

Qirg'iziston bilan 2017 yil 6 oktyabrda Kosonsoy suv omboridan davlatlararo foydalanish to'g'risidagi Hukumatlararo bitim imzolandi.

2017-2018 yillarda Katta Namangan, Chap qirg'oq Norin kanallariga barqaror suv ta'minoti amalga oshirildi, Farg'ona vodiysi viloyatlarining Qirg'iziston bilan chegara mintaqasida joylashgan suv xo'jaligi ob'ektlariga xodimlarning o'tib-qaytish masalasi hal qilindi.

2018 yilgi yozgi sug'orish mavsumida 600 mln. kVt/soat elektr energiya olinib, Qirg'izistonning To'xtagul suv omboridan qo'shimcha 495 mlrd.m³ suv chiqarilib, Sirdaryo havzasida joylashgan Farg'ona vodiysi, Sirdaryo, Jizzax va Toshkent viloyatlaridagi ekin maydonlarining suv tanqisligi sezilarli darajada kamaytirildi.

Bugungi kunda suv xo'jaligi bo'yicha ikki tomonlama komissiya tuzish ishlari olib borilmoqda.

Suv resurslarini boshqarish sohasida yagona siyosatni amalga oshirish, shuningdek, suv resurslarini oqilona boshqarish va undan samarali, tejamli foydalanishni tashkil etish, suv xo'jaligi ob'ektlarini yagona tizim asosida ekspluatatsiya qilish maqsadida 2018 yil 12 fevralda Suv xo'jaligi vazirligi tashkil etildi.

Ushbu vazirlik tarkibiga jami 225 ta suv xo'jaligi ekspluatatsiya tashkilotlari, 73 ta davlat unitar korxonalari hamda Irrigatsiya va suv muammolari ilmiy-tadqiqot instituti kiritildi. Bundan tashqari "O'zsuvloyiha" AJ va "Suv mash" AJning davlat ulushlarini boshqarish ham vazirlikka yuklatildi. Mazkur vazirlikda bugungi kunda 40 mingdan ziyod ishchi-xodimlar mehnat qilmoqda.

Vazirlikning asosiy vazifasi etib hududlarni va iqtisodiyot tarmoqlarini suv resurslari bilan barqaror ta'minlash, erlarning meliorativ holati yaxshilash, kanal va kollektor tarmoqlarini, suv omborlari, nasos stansiyalari va gidrotexnik inshootlari betalofat ishlashini ta'minlash, suv tejevchi texnologiyalar va uslublarni joriy qilish kabi muhim yo'nalishlar belgilab berildi.

O'zbekistonning suv xo'jaligi kompleksi katta va juda murakkab kompleksdir. Respublikamizda sug'oriladigan 4,3 mln. gektar maydonning suv ta'minotini amalga oshirish va meliorativ holatini barqaror ushlab turish uchun 180 ming km sug'orish tarmoqlari, 140 ming km kollektor-drenaj tarmoqlari, 47 ming 105 dona davlat hisobidagi suv xo'jaligi inshootlari, shundan 800 tasi yirik inshootlar, 134 ming dona Suv iste'molchilari uyushmasi va fermer xo'jaliklari hisobidagi gidrotexnik inshootlar, yillik elektr energiyasi sarfi 8,2 mlrd.kVt bo'lgan davlat hisobidagi 1 ming 693 dona nasos stansiyalari, Suv iste'molchilari uyushmalari va fermer xo'jaliklari hisobidagi 9 ming 397 dona nasos agregatlari, umumiy hajmi 19,8 mlrd.m³ bo'lgan 55 ta suv ombori, 5 mingdan ortiq tik sug'orish quduqlari, 3 ming 787 ta tik drenaj va 25 mingga yaqin kuzatuv quduqlari, 3 ming 777 ta turli xildagi meliorativ mashina va mexanizmlar, shu jumladan 1 ming 178 ta ekskavator va 320 ta buldozerlar mavjud.

Mamlakatimizda yildan-yilga suv tanqisligi kuchayib borayotgan sharoitda suvni tejaydigan texnologiyalarni keng qo'llash muhim ahamiyatga ega. Shundan kelib chiqib, bugungi kunda suvni tejaydigan zamonaviy texnologiyalarni, jumladan tomchilatib sug'orish tizimlarini keng joriy qilishga katta e'tibor qaratilmoqda.

2013-2017 yillar davomida respublika bo'yicha 43 ming gektardan ortiq maydonda tomchilatib sug'orish texnologiyasi joriy qilindi.

Xabaringiz bor, 2018 yil 28 dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 dekabrda "Paxta xom ashyosini etishtirishda tomchilatib sug'orish texnologiyalaridan keng foydalanish uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga oid kechiktirib bo'lmaydigan chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4087-son qarori tasdiqlandi.

Mazkur qarorda quyidagilar g‘o‘za etishtirishda tomchilatib sug‘orish tizimini joriy qilishni yanada kengaytirishning ustuvor yo‘nalishlari etib belgilandi.

2019-2020 yillarda tomchilatib sug‘orish texnologiyasini joriy qilgan paxta xomashyosi ishlab chiqaruvchilar, shuningdek, tomchilatib sug‘orish tizimlari va ularning butlovchi qismlarini ishlab chiqaruvchilarni davlat tomonidan quyidagicha qo‘llab-quvvatlash tartibi belgilandi:

a) paxta xomashyosi ekiladigan maydonning har bir gektariga 8 mln so‘m subsidiya taqdim etiladi;

b) ajratiladigan kreditlar bo‘yicha foiz xarajatlari tijorat banklari tomonidan belgilangan foiz stavkasidan bir gektarga 20 mln so‘mdan oshmaydigan qismining 10 foizli punkti miqdorida qoplanadi;

v) byudjet mablag‘larini oluvchilar bilan tuziladigan import shartnomalarini ekspertizadan o‘tkazish va ro‘yxatga olish talabi paxta xomashyosi ishlab chiqaruvchilari tomonidan tomchilatib sug‘orish texnologiyasini joriy etish bo‘yicha ishlar doirasida tuziladigan import shartnomalariga tatbiq etilmaydi;

g) tomchilatib sug‘orish texnologiyasini joriy etish uchun zarur bo‘lgan butlovchi qismlar va xom ashyo 2021 yilning 1 yanvariga qadar bojxona bojini to‘lashdan ozod etiladi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi va viloyatlarda suvni tejaydigan sug‘orish texnologiyalarini joriy etishga ko‘maklashuvchi ishchi guruhlar tuzildi.

Ishchi guruhlar faoliyatini O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qishloq va suv xo‘jaligi, qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash masalalari axborot-tahlil departamenti muvofiqlashtirib boradi. Respublikada O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi, joylarda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi va viloyatlardagi qishloq xo‘jaligi boshqarmalari ishchi guruhlarining ishchi organlari hisoblanadi.

Mavjud gidrotexnik inshootlarimiz, kanallar va nasos stansiyalari o‘tgan asrning 60-70 yillarida qurilib, hozirda ularni yangilash va qayta tiklash talab etilmoqda.

Shu sababli yaqin besh yil mobaynida umumiy suv sig'imi 2,7 mlrd.m³ bo'lgan 14 ta yangi suv omborlarini quriladi hamda mavjud 8 tasi rekonstruksiya qilinadi.

2017-2018 yillar davomida amalga oshirilgan tadbirlar natijasida mavjud kanallar foydali ish koeffitsenti (KPD) 0,64 dan 0,72 ga, lotok tarmoqlarida esa 0,6 dan 0,85 ga etkazildi hamda loyihalar hududida yillik 850 mln.m³ suvni iqtisod qilinishiga erishildi.

Respublikamizda erlarning meliorativ holatini yaxshilash, meliorativ tarmoqlarni barqaror ishlashini ta'minlash bo'yicha 2008-2017 yy. Melioratsiya jamg'armasidan 2 trln. 575 mlrd. so'mdan ortiq mablag'lar ajratilib, 148 ming 116 km.dan ortiq kollektor-drenaj tarmoqlari, 9 ming 635 dona vertikal drenaj quduqlari, 452 dona meliorativ nasos stansiyalar, 12 ming 728 dona nazorat quvurlari va boshqa meliorativ ob'ektlarini qurish, rekonstruksiya qilish va ta'mirlash-tiklash tadbirlari amalga oshirildi.

Amalga oshirilgan tadbirlar natijasida loyihalar hududidagi 2,5 mln. gektardan ortiq sug'oriladigan maydonlarning meliorativ holati yaxshilandi, er osti sizot suvlari sathi me'yor darajada ushlab turilishiga hamda ularning yomonlashuvining oldi olinishiga erishildi.

Nasos stansiyalarda olib borilgan ta'mirlash-tiklash ishlari natijasida 50 mln.kVt.soat atrofida elektr energiyasi iqtisod qilinmoqda, 485 ming gektar nasos stansiyalarga bog'langan maydonlar kafolatli suv bilan ta'minlandi.

Shuningdek, bugungi kunda suv xo'jaligi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qilish bo'yicha faol ishlar olib borilmoqda.

Gidrotexnik inshootlarda boshqaruvni avtomatlashtirish va masofadan turib boshqarish va ma'lumot uzatish - SCADA tizimi o'rnatilmoqda.

Masalan, "Qorasuv" kanalining bosh suv olish inshooti hamda "Taxiatosh" gidrouzelida gidrotexnik inshootlarning boshqaruvi to'liq avtomatlashtirilib, 2018 yilda ishga tushirildi;

Tuyamo‘yin suv ombori «O‘ng qirg‘oq» kanalidan suv oluvchi «Ellikqal‘a» va «Bo‘ston» kanallarida SCADA tizimini o‘rnatish va ishga tushirish ishlari amalga oshirilmoqda;

Amu-Buxoro mashina kanali tizimidagi “Amu-Buxoro-1”, “Amu-Buxoro-2”, “Qiziltepa”, “Qiziltepa-1” va “Quyimozor” nasos stansiyalarida SCADA tizimini o‘rnatish va ishga tushirish rejalashtirilgan.

Shuningdek, Koreya xalqaro hamkorlik agentligining 7,0 mln. dollar grant mablag‘i evaziga «Smart Water» (Aqlli suv) – manbadagi suv sarfini real vaqt rejimida (onlayn) kuzatish imkonini beruvchi Koreyaning ilg‘or informatsion tizimi joriy qilinmoqda.

Loyiha doirasida 61 ta asosiy suv ob‘ektlariga Smart Water qurilmasi o‘rnatilib, ushbu ob‘ektlardan suv va ob-havo ma‘lumotlari (suv sarfi va hajmi, havo harorati, yog‘ingarchilik miqdori va h.k.) hamda qurilmaning kuzatuv kamerasidan foto va videolar onlayn rejimda avtomatik tarzda vazirlikning yagona axborot tizimiga uzatiladi.

Bundan tashqari, suv xo‘jaligi vazirligining yagona elektron ma‘lumotlar bazasi, Geoaxborot tizimlari dasturiy ta‘minotidan foydalangan holda barcha suv xo‘jaligi tarmoqlari va ulardagi inshootlarning raqamli xaritalari ishlab chiqilmoqda.

Yuqorida ta‘kidlanganidek O‘zbekiston yirik suv xo‘jaligi kompleksiga ega bo‘lgan mamlakat bo‘lib, o‘zining iste‘molchilarini suv bilan ta‘minlash harajatlarini qariyb to‘laligicha davlat byudjetidan moliyalashtirmoqda. Jumladan, har bir kub metr suvni iste‘molchiga etkazish uchun o‘rta hisobda 44,5 so‘m, Qashqadaryo, Buxoro, Namangan va Surxondaryo viloyatlarida 60 so‘mdan 101 so‘mgacha mablag‘ sarflamoqda.

Shunday bo‘lsada, qishloq xo‘jaligida suv resurslaridan maqsadli va samarali foydalanishda maydonlarni ko‘llatib sug‘orish, ekinlarining sug‘orish tartib va texnikasiga rioya qilmaslik, suvning qat‘iy hisob-kitobini joriy qilinmaganligi, sug‘orishning zamonaviy ilg‘or texnologiyalarini qo‘llanmasligi, suv iste‘molchilari tomonidan suvni behudaga kollektor-drenaj tarmoqlariga oqizib

qo'yilishi, kanallarni tozalanmaganligi va inshootlarni ta'mirlanmaganligi natijasida kanallar foydali ish koeffitsientining (FIK) past darajada qolayotganligi, Suv iste'molchilari uyushmalarining moddiy-texnik va kadrlar ta'minoti etarli darajada emasligi, ularga ko'rsatilgan xizmatlar uchun o'z vaqtida haq to'lamaslik kabi bir qator muammolar hamon echimini kutib turibdi.

Qanchalik mashaqqatlar bilan dalalarga etkazib berilayotgan qimmatbaho suv resurslariga nisbatan xo'jasizlarcha munosabatning yorqin misollari sifatida birgina slaydlarda ko'rishimiz mumkin.

Bugungi kunda Respublikamizning o'rtacha suv resurslari 51,0 mlrd.m³ bo'lib, shundan 46,0 mlrd.m³ suv qishloq xo'jaligida foydalanib kelinayotgan bo'lsa ushbu suvlarning 30 foizi yoki 15,0 mlrd.m³ qismi ichki xo'jalik tarmoqlarining nosozligi sababli texnik yo'qotishlarga sarflanmoqda.

Yerlarning meliorativ xolatini yaxshilash bo'yicha olib borilayotgan tadbirlar ko'lamini kengligiga qaramasdan ko'pgina xollarda rekonstruksiya qilinganiga 2-3 yil bo'lgan zovur tarmoqlari tashlama suvlarni noto'g'ri tashlanishi va o'z boshimchalik bilan qurib olingan to'g'onlar natijasida to'lib qolib ishlamay qolmoqda.

Suv resurslaridan tejamli va samarali foydalanish bo'yicha kelgusida oldimizda ko'plab amalga oshirilishi lozim bo'lgan dolzarb vazifalar:

- Suv resurslaridan samarali va tejamli foydalanish;
- Hidrotexnik inshootlarning texnik holatini yaxshilash;
- Suvni tejaydigan texnologiyalarni keng joriy qilish;
- Suvning tezkor boshqaruvi va hisob-kitobini yo'lga qo'yish;
- Yerlarning meliorativ holatini yaxshilash;
- Ichki ariqlarni tartibga solish;
- Quloqlarni gidropostlar bilan jihozlash;
- Maydonni sug'orishga talab darajasida tayyorlash;
- Sug'orish muddatlari va me'yorlariga amal qilish;
- Suvni tajaydigan agrotexnik tadbirlarni o'z vaqtida bajarish (kultivatsiya, egat oralab va sharbat bilan sug'orish)

-Suv iste'molchilari uyushmalari faoliyatini qo'llab-quvvatlash.

Suv xo'jaligi tashkilotlarida boshqaruv faoliyatining samaradorligi, qabul qilinayotgan qarorlarga bog'liq. Korxonadagi butun savol va muammolar zanjiri, ularning aniq echimi va boshqaruvchiga yuklangan, ishlab chiqarish, texnik, ijtimoiy, iqtisodiy, marketing va huquqiy vazifalar qarorlarni to'g'ri qabul qilish va o'z vaqtida bajarilishiga bog'liq. Yechilayotgan muammolarning hammasi har-qanday boshqaruvchi tomonidan hisobga olinadi va bu narsa uning boshqaruv uslubida hamda butun boshqaruv jarayonida aks etadi. Iqtisodiyotni boshqarishdagi echimlarning mohiyati ko'pgina ob'ektiv omillarga bog'liq.

Inson faoliyati davrida bir necha imkonli harakatlardan bittasini tanlab olish vaziyati doim paydo bo'lib turadi. Har bir inson kun davomida o'nlab, yuzlab qaror qabul qilishiga to'g'ri keladi. Ammo boshqaruv qarorini qabul qilish shaxsiy hayotdagiga qaraganda ko'proq tizimlashgan jarayondir.

Qaror – bu boshqaruv faoliyatini natijasidir. Agar boshqaruvda mehnat predmeti axborot bo'lsa, uning mehnat mahsuli – boshqaruv qaroridir.

Qarorni ishlab chiqish va qabul qilish – bu boshqaruv faoliyatining asosiy shakli bo'lib, unda rahbar mehnatining mazmuni, uning jamoaga maqsad sari yo'naltirilgan harakat jarayonidir.

Tashkilotlarda boshqaruv amaliyotida qarorlar bir necha ishlab chiqarish, xo'jalik, iqtisodiy, ijtimoiy faoliyat masalalari qabul qilinadi va ular o'zlarining ifodalanish shakli bo'yicha, qabul qilinish uslubi bilan biri-biridan farq qiladilar. Shu munosabat bilan qarorlar quyidagicha turkumlanadi:

1. Boshqaruv qarorlari ta'sir ko'rsatish davri bilan -strategik va taktik turlarga bo'linadi. Strategik qarorlar dolzarb oliy muommolari hal etishda maqsadli dasturlarni ishlab chiqishda ishlatiladi. Ular uzoq vaqtga, odatda bir necha yilga hisoblanadi va strategik masalalarni hal etishga qo'llaniladi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida bu qarorlar korxonaning faoliyatidagi yangicha yondashuvlar, keskin burilishlarni silliq o'tishini ta'minlaydi. Strategik qarorlar korxonada, hudud, soha darajasida qarorlar jamiyatdagi yangi manbaalar hisobiga butun iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni echishga yordam beradi.

Taktik yoki operativ qarorlar bu mohiyati bo'yicha xo'jalik boshqaruv qarorlaridir. Ular boshqariladigan ob'ektni uzluksiz ishlash jarayonini qo'llab-quvvatlashi uchun joriy shaxsiy muammolar bo'yicha qabul qilinadi. Ya'ni, uning murakkab mexanizmini struktura va o'zaro aloqalarni o'zgartirmasdan ushlab turishdir. Bu qarorlarni rahbar maxsus tayyorgarliksiz etarlicha tez qabul qiladi. Bunday qarorlarga xodimlarni ishga olish va bo'shatish, ularning ish xaqlarini o'zgarishi, korxonani qishgi mavsumga tayyorlash haqidagi va shu kabi hujjatlarni kiritish mumkin.

2. Boshqaruv qarorlarining ma'nosi va tavsifiga ko'ra ijtimoiy – iqtisodiy, texnik, ijodiy qarorlarga bo'linadi.

Ijtimoiy - iqtisodiy qarorlar mehnat jamoalarida jamoa a'zolarini ijodiy faolligi va ish samaradorligiga oshirishga yo'naltirilgan.

Texnik qarorlar ishlab chiqarishda texnikaga oid siyosatni olib borish, ya'ni, korxonada moddiy- texniki ta'minotini yaxshilashga yo'naltirilgan.

Ijodiy qarorlar birlamchi vujudga kelgan qarorlardir. Ular ishni holatini, atroflicha o'rganib chiqilishini, maxsus izlanishlarni talab qiladi. Bu qarorlar ko'proq erkin harakat qilishini ko'zda tutadi.

3. Boshqaruv sub'ekti zaminida bor bo'lgan axborotni to'lalilik darajasiga qarab - aniqlik, tavakalchilik, noaniqlik sharoitida qabul qilinadigan qarorlar. Aniqlik sharoitidagi qarorlar - bunda rahbar tanlab olingan variantlarni natijasini muqobilligini aniq biladi. Masalan, ortiqcha mablag'ni 10% ni depozit sertifikatiga qo'yish. Rahbar biladiki, juda kam uchraydigan favqulotda holatlar yuzaga kelganda, davlat o'z majburiyatini bajara olmaydigan vaqtda tashkilot qo'yilgan vositani 10% ni qo'lga kiritadi.

Noaniqlik sharoitida qabul qilinadigan qarorlar - potensial natijalar ehtimolini aniqlash mumkin bo'lmaganda yuzaga keladi. Masalan, korxonaning ishlab chiqarish quvvati maksimal darajada muayyan bir mahsulotni 1000 dona ishlab chiqara olsada, qarorda 1200 dona ishlab chiqarishni qabul qilsa. Shuning uchun amaliyotda uncha ko'p bo'lmagan, boshqaruv qarorlarini noaniqlik sharoitiga qabul qilishga to'g'ri keladi.

4. Muhimligi bo'yicha - bir lahzalik va kechiktirilgan qarorlarga bo'linadi. Bir lahzali - bu tezda bajariladigan qarorlardir, rahbarlarda vaziyatni chuqur o'ylab ko'rishga, fikrlashga vaqt etishmaganda qabul qilinadigan qarorlardir.

Kechiktirilgan – bu o'z vaqtida qabul qilinmagan qarorlardir.

Ob'ektga nisbatan - tashqi va ichki qarorlarga bo'linadi.

Tashqi qarorlar - bular yuqori tashkilotlar yoki idoralar tomonidan qabul qilinadigan qarorlar.

Ichki qarorlar - bu tizim ichida qabul qilinadigan qarorlardir.

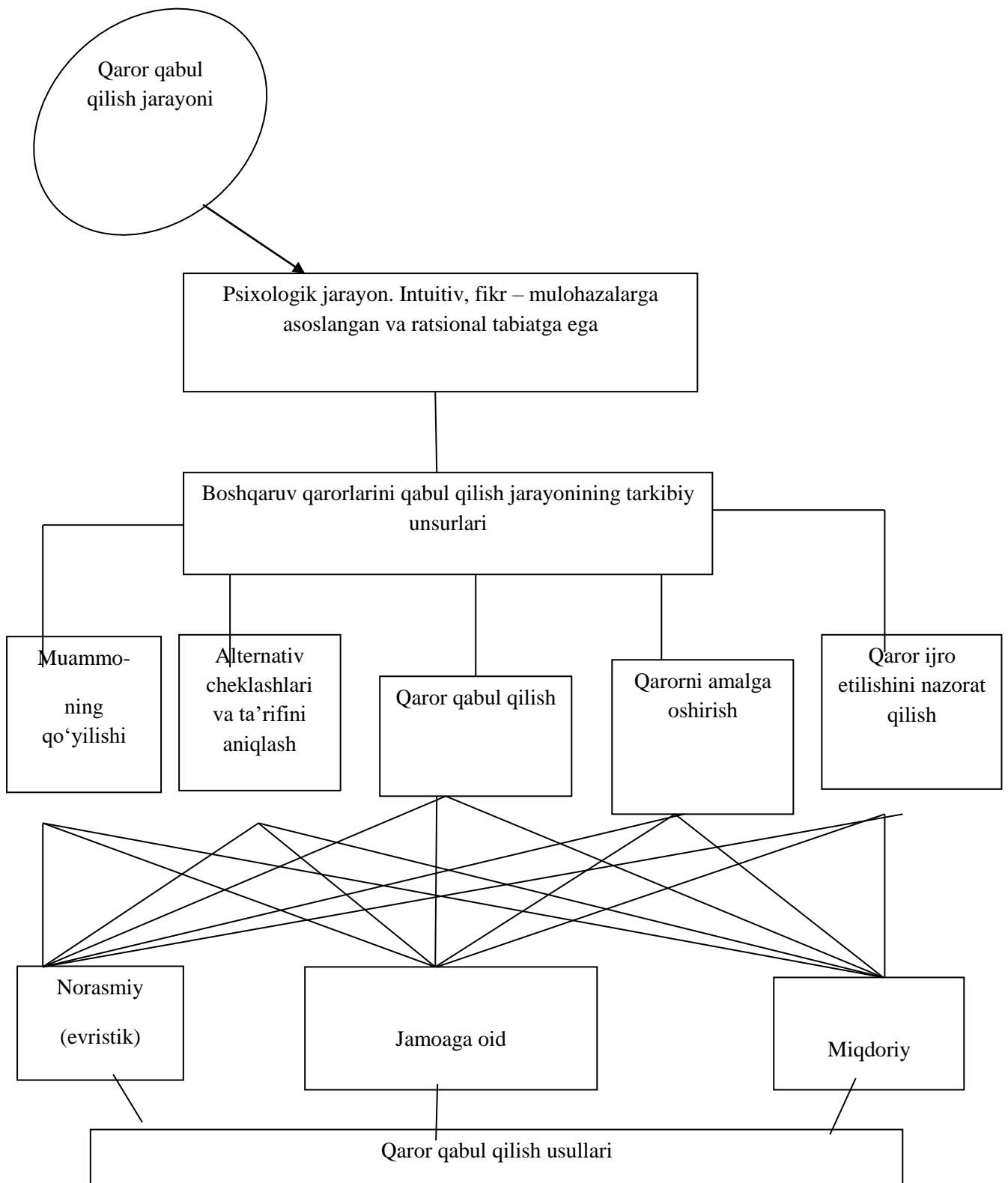
5. Mazmuni va paydo bo'lishi manbaiga qarab andozali va noandazali qarorlarga bo'linadi.

Andozaviy bu – qabul qilinish protsedurasi va tarkibi ishlab chiqilgan qarorlardir.

Noandazaviy qarorlar - bu ijodiy qarorlardir. Ularga tashkilot maqsadi qanday bo'lmog'i kerak, mahsulotni yaxshilash yo'llari, qanday qilib, boshqaruv tizimi tarkibini takomillashtirish va boshqalar kiradi.

6. Ta'sir sohasi bo'yicha – umumiy va ma'lum guruhga yo'naltirilgan qarorlarga bo'linadi.

Qabul qilinadigan qarorlarning o'zaro bog'liqligi va usullari quyidagi chizmada keltirildi. (1.1.1-chizma)

1.1.1- chizma. Qaror qabul qilish usullari va jarayonining o‘zaro bir – biriga bog‘likligi.²

²Manba: Suv xo‘jaligi menejmenti o‘quv qo‘llanma 2-jild. Moliya-iqtisod.2008

Shu tariqa boshqaruv qarorlari inson faoliyatining har qanday doirasida tashkiliy boshlanishi bo‘lib hisoblanadi. Uning asosida qonunlar tasdiqlanadi, material-texnik, moliyaviy va mehnat resurslari ishlatishni rejalashtirish, ijrochilar va rahbarlar ma’suliyati oshiriladi va maqsadga etishish yo‘lida ularning o‘rni belgilanadi.

Boshqaruv qarorlari quyidagi talablarga javob berishi kerak:

-aniq maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lishi, paydo bo‘layotgan muommalarni echmog‘i;

-boshqaruv qarori huquqga ega bo‘lmog‘i kerak, u rahbar ega bo‘lgan huquq doirasida qabul qilinishi;

-qaror qabul qilishda shoshmashosharlik va kechikib qolishga yo‘l qo‘yilmaslik;

-qarama-qarshi bo‘lmasligi kerak, boshqa qarorlar bilan kelishilgan bo‘lishi;

-shakli bo‘yicha tushunarli, aniq ifodalangan bo‘lishi;

-to‘g‘ri boshqaruv qarori aniq vaziyatni barcha xususiyatlarini hisobga olgan va ilmiy yondashuv asosida tuzilgan bo‘lmog‘i, ijtimoiy – iqtisodiy qonunlarni ta’sirini hisobga olgan holda va ishlab chiqarish holatini tahlili asosida qabul qilinishi kerak;

-qaror real amalga oshuvchi bo‘lmog‘i, uni qabul qila turib, barcha ob’ektiv va shaxsiy cheklanishlarni, mavjud resurslarni va ularni real sharoitlarini hisobga olish kerak;

-qaror samarali bo‘lishi kerak, ya’ni qo‘yilgan maqsadga erishishni ta’minlashi zarur.

Hulosa qilib aytganda, boshqaruv qarorlarini har tomonlama o‘rganilib, korxonalar yoki tashkilotning shart-sharoiti va o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda qabul qilish lozim.

Oxirgi va eng zarur bosqichi qabul qilingan qarorni batafsil tayyorlash jarayonini tashkil etish bilan bevosita bog‘liqdir. Boshqaruv qarorlarini tayyorlash va qabul qilish jarayonini aniq tizimli yondashishni nazorat qilishni talab qiladi. Bular quyidagilar:

-axborotning yagona kompleks tizimini yaratish. U ishlab chiqarish jarayonining tarkibiy qismlarini qamrab oladi, o‘z vaqtida va aniq korxonaning iqtisodiy, ijtimoiy-psixologik ahvolini tavsiflaydi;

-muammolar echishni tezlashtirish iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik muhitlar uning o'zgarishi bilan bog'liq;

-alohida bo'lmagan va shu bilan birgalikda barcha variantli echimlar tahlili;

-ishlab chiqarishga ta'sir qiladigan kuchlarni aniqlash bilan birga emas, balki ular samaradorligini aniqlash;

-tahlil qilish uchun operativ, hisob-kitob va statistikadan keng foydalanish.

Boshqarish jarayoni boshqaruv qarorlarini qabul qilish bilan amalga oshiriladi.

Sub'ektning faoliyatini samarali tashkil etish va boshqarish bir qator muhim masalalarning echimini topish bilan bog'liq.

Suv xo'jaligida qarorlar qabul qilishda markazlashtirish tamoyiliga amal qilinadi, ya'ni qaror qabul qilish jarayoni bir rahbar qo'lida markazlashtirilgan tartibda olib boriladi. Bunda quyi pog'onadagi rahbar o'z muammolarini bevosita o'zi bo'ysunadigan rahbar bilan hal etadi, ya'ni qaror qabul qiladi. Suv xo'jaligi tizimida boshqaruv qarorlari va ularning samarali bo'lishiga quyidagi omillar ta'sir qiladi.

Boshqaruv qarorlarining asosi deb optimal variantga eng yaqin bo'lgan, eng zo'r variant qabul qilinadi. Bu variant mehnatni, moliyaviy-texnik resurslarni va vaqtni eng kam sarf qilgan holda, korxonadagi mavjud holat haqidagi mantiqiy axborotlarni yig'ib, tahlil qilish orqali kelib chiqadi.

1.1.2-Chizma.Suv xo‘jaligi tizimida boshqarish qarorlarining samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar³

³Манба: Сув хўжалиги менежменти ўқув қўлланма 2-жилд молия-иқтисод. 2008

Optimal qarorni yoki unga yaqin qarorni tanlashda kerakli usul va uslubni qo'llash darkor. Boshqaruv amaliyotida qarorlarni qabul qilish va ular bilan ishlashning oltita usullari mavjud:

1. Maqbul rejalashtirish usuli iqtisodiy matematik usullarini elektron hisoblash texnikasini turli ishlab chiqarish masalalarini echish uchun ishlatiladi. Maqbul rejalashtirishning har xil shakllarning katta qismi muntazam dasturlashtirish masalalariga keltiriladi. Muntazam dasturlashtirishni boshqaruvda ishlatilishini o'xshash turlari quyidagilar hisoblanadi.

-ishlab chiqarishni yiriklashtirilgan rejalashtirilishi. Ishlab chiqarish umumiy harajatlarini kamaytirish jadvallarini tuzish. Bu jadvallar mehnat resurslari va zahira me'yorlarini o'rnatilgan cheklanishlarini hisobga olib tuziladi;

-mahsulot assortimentini rejalashtirish. Mahsulotni maqbul assortimentini aniqlash, unda uning har bir turiga o'zining xarajatlari va resurslarga bo'lgan talab to'g'ri keladi;

-texnologik jarayonni boshqarish, chiqindilarni eng kam miqdorga keltirish;

-yangi quriladigan qurilish tashkilotini maqbul joylashadigan maydonini aniqlash. Bunday joy yangi qurilish tashkilotini muqobil joylashadigan joy bo'lishi, transport xarajatlarini, uni xom ashyo bilan ta'minlash va mahsulotni sotish joylarini muqobilligini aniqlash.

2. Operatsiyalarni izlanishi usuli. Ular yordamida son tahlili jarayonini amalga oshirish mumkin. Bunga xizmat ko'rsatish, matematik statistikani, ehtimolliklar nazariyasini kiritish mumkin. Ularning barchasi turli qarorlarni tuzishni va samaralisini tanlab olishni ko'zda tutadi.

3. Tizimli tahlil – rahbarga qaror qabul qilish jarayonida eng samarali yordam ko'rsatish vositasi hisoblanadi. Umumiy ko'rinishda tizimli tahlilni boshqaruv sohasidagi yirik muammolar majmuasini echish uslubiyati deb tavsiflash mumkin. Tizimli tahlil rahbarlar tomonidan qaror qabul qilish jarayonida jiddiy son usuli deb va oqilona mulohaza tajriba deb ko'zda tutiladi.

4. Tarmoqli rejalashtirish va boshqarish – ishlab chiqarishni boshqarishda samarali ilmiy usuldir. Tarmoqli rejalashtirish va boshqarish tarmoqli modelini qurishga asoslangan. Ushbu jarayon barcha ishlarni bajarish vaqti bo'yicha aniq bog'lashga, har qanday vaqtda topshiriqni bajarishga ta'sir etuvchi muhimroq ishlarni izlab topishga, amaldagi mehnat, moddiy resurslarini to'g'ri taqsimlashga va jarayonni yaxshi boshqarishga imkon beradi.

5. Evristik usullar – qaror qabul qilishning bu usuliga kiruvchi axborot etarli darajada to'la va aniq emasligi hamda noma'lum ehtimolli natija to'la va aniq bo'lgan ehtimolli vaziyatlarda ishlatiladi.

6. Algoritmlik usullar – bu qaror qabul qilish usuli etarli axborotlar bo'lmaganda, ish natijalari avvaldan tuzilgan algoritm asosida ma'lum bo'lgan hollarda ishlatiladi.

Tashkilot rahbari qabul qilingan qarorlarni bajarilishini ta'minlash uchun quyidagi ishlarni amalga oshirishi lozim bo'ladi:

-ishlab chiqilgan qarorni buyruq yoki farmoyish bilan rasmiylashtirish va tashkilot jamoasi uchun ko'rinadigan joyga e'lon qilish;

-bajaruvchilar orasida echilishi zarur bo'lgan masalalarini aniq taqsimlashi va bajarish muhlatlarini ko'rsatib berish;

-qarorni jamoa a'zolari orasida tushuntirib borishi va uni bajarishga chaqirishi zarur.

Tashkilot rahbari qarorni bajaruvchilarga ma'lum qilinganidan keyin uni bajarilishini muntazam nazorat qilishi va tekshirib borishi kerak.

Bozor munosabatlari mezonida boshqaruv qarori boshqarishning bosh omili hisoblanadi, qaysiki unda korxonalar, tarmoq taraqqiyotining butun iqtisodiy va ijtimoiy muammolari kesishadigan va bir joyda to'planadi. Tashkilotlardaboshqaruv qarorlarining samaradorligiga quyidagi bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi;

-rahbariyatning yoki guruhning shaxsiy sifatlari;

-qaror ishlab chiqish jarayonining axborot ta'minoti;

-tashkiliy omillar (qarorni ishlab chiqishda mutaxassislarni taklif qilish, usullar tizimi va qabul qilingan qarorni bajaruvchilarga etkazish shakli, nazorat tizimi va h.k.);

-texnik omillar (texnik vositalaridan foydalanish va h.k.);

Qabul qilingan qarorlarning maqsadga muvofiq holda bajarilishi uchun ishlab chiqarish jarayonida maxsus maqsadga yo'naltirilgan dasturlar, boshqaruv tizimini ishlab chiqarish zarur. Buni 3 ta guruhga ajratish mumkin:

1. Qarorlarni o'z vaqtida bajaruvchilarga etkazib berish.
2. Kadrlar va resurslarni optimal joylashtirish operativ zahiralarni shakllantirish.
3. Qarorlarni bajarilishini nazorat qilish.

Birinchi navbatda bajariladigan ishlar – bu qarorlarni o'z vaqtida bajaruvchilarga etkazib berish. Bu erda qarorlarni o'z holiga tashlab qo'yish mumkin emas. Bu holda u o'z faolligi va mazmunini yo'qotadi.

Chunki u kech etib boradi. Qarorlarni bajaruvchilarga tezda etib borishini ta'minlash zarur.

Ba'zi hollarda ishlab chiqarish bo'linmalari sardorlaridan komissiya tuziladi. Kelgusidagi ijro etuvchilar qarorlarni tayyorlashda ishtirok etishadi va bu echimlarni xaqiqatga yaqinroq qilishadi. Chunki ular ishlab chiqarish jarayonini chetdagilarga qaraganda yaxshiroq bilishadi.

Shuningdek, jamoa ishchilarining muhokamada, seminarlarda yoki loyiha rejalashtirishni qabul qilishda qatnashishganida ijobiy natijalarga erishadilar.

Ikkinchi - bu kadrlar va resurslar zahiralarni tayyorlash. Har bir qarorning echimi moddiy ta'minotga va zarur kadrlarga muhtoj. Shu bois boshqaruv tizimini zarur texnika vositalari bilan jihozlash va kadrlar bilan ta'minlash lozim.

Uchinchi - bu nazorat, ya'ni chuqur malakali tahlil. Tizimli nazoratsiz yuqori natijalarga erishib bo'lmaydi. Boshqaruvning yuqori darajasida, bunday nazoratni tashkilot aniq maqsadga va kerakli mexanizmga erishish uchun talab qiladi.

2.4. Agrar sohada mehnat munosabatlari va mehnatni tashkil qilishning nazariy asoslari

Fermer xo‘jaliklarida mehnat munosabatlarini tashkil etish iqtisodiyot tarmoqlari orasida eng murakkab jarayon hisoblanib, bu erda ishlab chiqarishga biologik, genetik, fiziologik, ijtimoiy va tabiiy omillar bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shuning uchun bu tarmoqda yuqori malakali ishchi kuchidan foydalanish hamda mehnat munosabatlarini tashkil etish o‘ziga xos xususiyatlar kashf etadi.

O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotda o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lib, uning YaIMning o‘shidagi hissasi 15,3 foizni, o‘shish sur‘atlari esa, barqarorlashib, keyingi yillarda o‘rtacha 6,6 foizni tashkil etadi⁴.

Mamlakatimiz agrar sohada amalga oshirilayotgan islohotlar natijalari asosida Fermerlik harakati rivojlantirilib mamlakatimizda keyingi yillarda 160 mingdan ortiq fermer xo‘jaliklari shakllanib, ular bugungi kunda 10 dan ortiq yo‘nalishlarda samarali faoliyat yuritmoqda.

Ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklari oxirgi ikki yilda 45 foizga ko‘payib, bugungi kunda ularning soni 75 mingtaga etdi. Faqat shuning hisobidan joylarda, uzoq-uzoq qishloqlarda yuz minglab yangi ish o‘rinlari barpo etildi.

Olib borilgan iqtisodiy islohotlar, fermerlik harakatining rivojlanishi natijasida joriy yilda mamlakatimiz bo‘yicha 8 million 377 ming tonna g‘alla etishtirildi.

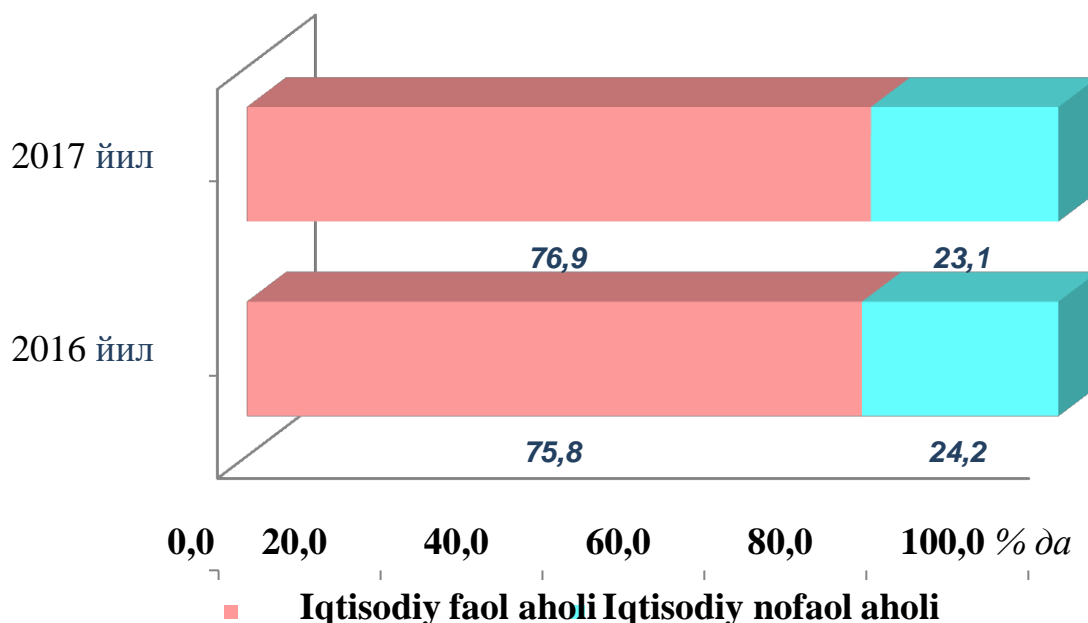
Fermer xo‘jaliklari faoliyatini samarali boshqarish natijasida 2 million 930 tonnadan ziyod paxta hosili, 12 ming 450 tonna pilla, 318 ming tonna sholi, 23 million tonna meva-sabzavot, 13 million tonna go‘sh va sut mahsulotlari olishga erishildi⁵.

⁴ Ўзбекистон иқтисодиёти. ахборот-таҳлилий бюллетени. 2016 й. тошкент. 2017 й.

⁵ Ўзбекистон республикаси президенти ш.мирзиёевнинг вишлоқ хўжалик ходимлари кунига бағишланган анжумандаги маърузаси. тошкент. 2017 йил 9 декабрь.

Ma'lumotlarga ko'ra, respublikada mehnat resurslarining soni 2017 yilda o'rtacha 18672,5 ming kishini yoki jami aholi sonidagi ulushi 57,7 % ni tashkil qildi⁶.

Mehnat resurslari tarkibida iqtisodiy faol aholi soni 14357,3 ming kishini (jami mehnat resurslarining 76,9 %i), shuningdek, iqtisodiy nafaol aholi soni - 4315,2 ming kishini tashkil qildi (23,1 %i). Iqtisodiy faol aholi sonining jami aholi sonidagi ulushi 44,3 % ni tashkil qildi (1.1-rasm).

1.1-rasm Mehnat resurslari sonining taqsimlanishi (%da)

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish, qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan samarali foydalanish natijasida sohada band bo'lgan ortiqcha ish kuchini boshqa tarmoqlarga jalb qilish imkoniyatlarini kengaytirish, bunda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi sohasiga xizmat qiluvchi tarmoqlarni rivojlantirish, kichik qayta ishlash korxonalari, biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish orqali qo'shimcha ish o'rinlarini yaratish mumkin.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг статистик ахборотномаси. 2017 йил январь-декабрь. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси. Тошкент. 2018 й

Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo‘jaligida samarali ishlab chiqarish tarkibini shakllantirishda mehnat resurslaridan oqilona foydalanish muammosi oshib boradi. Bunday sharoitda mehnat munosabatlari hamda uni to‘g‘ri tashkil qilish masalasi yuzaga keladiki, bu esa, avvalambor, ularga oid turli nazariy qarashlar va amaliy jarayonlarni o‘rganishni taqazo etadi. Jumladan, mehnat va mehnat munosabatlari qishloq xo‘jaligida muhim vosita sifatida talqin qiluvchi bir qator nazariy qarashlar mavjud.

Per Buagilber, tovar narxining shakllanishida mehnat omilining bevosita ishtirok etishini ta’kidlagan holda “mamlakat boyligi pul miqdori bilan emas, balki mamlakatga tegishli bo‘lgan buyumlar va moddiy ne‘matlarning jami miqdori bilan, tovar narxi esa shu tovarga sarflangan mehnatning miqdori bilan belgilanadi” degan xulosaga keladi.

Fiziokratlar maktabi asoschisi Fransua Kene qishloq xo‘jaligini rivojlantirish mamlakat boyligini oshirish manbai g‘oyasida sof mahsulot to‘g‘risidagi ta’limotni yaratdi. Uning talqin etishicha “sof mahsulot – ishlab chiqarish sarf-xarajatlaridan oshadigan qishloq xo‘jaligidagi mehnat bilan yaratilgan”.

Ingliz iqtisodchisi Adam Smit mehnat nazariyasini yanada takomillashtirib, mahsulotlarning hajmi ishlab chiqarishda qatnashadigan aholining ulushiga va undagi mehnat unumdorligiga bog‘liq, jumladan mehnat taqsimlanishi va ishlab chiqarish ixtisoslashuvining chuqurlashtirilishini mehnat unumdorligi oshishining sharti degan xulosaga kelgan.

Shuningdek, Adam Smit yuqorida fikrlari keltirilgan iqtisodchilarning g‘oyalarini umumlashtirib qiymat va mehnat nazariyasiga quyidagicha ta’rif bergan: “mehnat, qiymatning birdan-bir umumiy hamda birdan-bir aniq o‘lchovlaridir yoki u birdan-bir shunday o‘lchagichki, uning vositasida biz turli tovarlarning qiymatini barcha zamonlarda va barcha joylarda o‘zaro taqqoslay olamiz” Shuningdek, mehnatni rag‘batlantirish bo‘yicha “mehnat uchun haq to‘lash mehnatni tabiiy taqdirlashni yoki ish haqini tashkil etadi” fikrni ilgari suradi. Shu o‘rinda, u “... renta

erni ishlashga sarflangan mehnat mahsulotdan birinchi chegirishni tashkil etadi foyda erni ishlashga sarflangan mehnat mahsulidan ikkinchi chegirishdir. Deyarli har qanday boshqa mehnatning mahsulidan huddi shu tariqa foydaga chegirish amalga oshiriladi” deb ta’kidlaydi.

Iqtisodiyotda qiymatga oid mehnat nazariyasi yanada rivojlantirilib, insoniyat tarixiy rivojlanishining borishiga muhim ta’sir ko’rsatdi. Jumladan, David Rikardo o’zining «Siyosiy iqtisod va soliq solish asoslari» asarida «Tovarning qiymati yoki u ayirboshlanayotgan birorta boshqa tovarning miqdori uni ishlab chiqarish uchun sarflangan mehnatga to’lanadigan ko’proq yoki kamroq haqqa emas, balki shu mehnatning nisbiy miqdoriga bog’liq bo’ladi» deb ta’kidlagan holda uch asosiy ijtimoiy sinfni: er egalari, kapital egalari va ishchilarni bir- biridan farqlagan edi. Ularning har biri esa, o’z daromadini, tegishli shaklda: renta, foyda va ish haqi shaklida oladi. Ammo, Rikardo fikricha, renta ham, foyda ham ishchilar haqi to’lanmagan mehnatning qismidir. Ish haqi miqdorini David Rikardo xodim va uning oilasi tirikchilik mablag’lari qiymati bilan belgilab, A.Smitdan farqli ravishda bu qiymatni yashash minimumi bilan qat’iy cheklagan. David Rikardo fikricha, xodimning mehnati qiymatning yoki narxning yagona manbai ekan, mehnat unumdorligi oshmagan holda ish haqining oshishi narxning o’zgarishiga ta’sir etmay, korxonaga egasi oladigan foydaning kamayishiga va, aksincha, mulk egalari daromadining oshishi ish haqining pasayishiga olib keladi.

Shunday qilib, mehnat to’g’risidagi nazariya birinchidan, abstrakt inson mehnati tovarlar qiymatining yagona manbai va ikkinchidan, ishchi kuchi - insonning o’z qiymatidan ko’proq qiymat yaratadigan mehnat qobiliyati bo’lib, bu qobiliyat yuqorida ta’kidlanganidek, A. Smit, D. Rikardolarning qiymatni mehnat nazariyasiga tayangan va tovarlar qiymatining negizida mehnat yotadi degan qoidani to’liq qabul qilganligidan dalolat beradi.

Mehnat to’g’risidagi nazariya asosida ishchi kuchi yoki mehnat qobiliyati - inson organizmi, insonning tirik shaxsiga ega bo’lgan va u har safar biron-bir iste’mol

qiymatini ishlab chiqarayotganida ishga soladigan jismoniy va ruhiy qobiliyatlarining yig'indisi sifatida o'ziga xos talqinda ifoda etiladi.

Xususan, bu ta'riflarda ishchi kuchiga mehnatga qodirlik emas, balki aholi toifalari, ya'ni mehnat uchun inson resurslari tushunchalari birlashtiriladi. Lekin, ana shu ta'riflarning barchasida aholining turli toifalari ko'rsatilgan. Birinchidan, muayyan yoshdagi ish bilan bandlar va ishsizlar bo'lsa, ikkinchidan ish bilan bandlarning barchasi va ishsizlarning barchasi, uchinchidan esa, faqat barcha xodimlardir.

Shundan kelib chiqqan holda, mehnat resurslarini joylashtirish hamda ulardan oqilona va samarali foydalanishda mehnat munosabatlari omili katta ahamiyat kasb etadi. Mehnat munosabatlari atamasi ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, bugungi kunda faol ravishda ishlatilmoqda va unga xodimlarning mehnat faoliyatini tashkiliy jihatdan ta'minlashga tarkibiy element sifatida qaralmoqda.

Iqtisodiy nazariyada mehnat munosabatlari – insonlarni mehnat faoliyati sohasida ishchi kuchlarni shakllantirish va ulardan foydalanish tushuniladi.

Mehnat munosabatlari shakllanishining asosiy funksiyalari quyidagicha:

-insonlarni mehnatga bo'lgan layoqatini rivojlantirish, oshirish va tayyorlash uchun qulay muhit yaratish va qo'llab-quvvatlash;

-ishchilarni to'liq va oqilona bandligi uchun qulay muhit yaratish;

-ishchi kuchidan samarali foydalanish muhitini ta'minlash;

-mehnat bandligini optimal tashkil qilish va samarali boshqarish muhitini shakllantirish;

-mehnatga haq to'lashni baholash uchun muhit yaratish.

Mehnat munosabatlari turli xil tarmoqlarning amaliy faoliyatida muayyan o'rin egallaydi. Chunki, mehnat faoliyati amalga oshadigan barcha ob'ektlarda shaxslar va ijtimoiy guruhlarning o'zaro aloqalari iqtisodiy, ruhiy va huquqiy jihatdan tavsiflanadi. Mehnat munosabatlarida – shaxs- yollanma xodim; ish beruvchi-korxonalar (firma, xo'jalik), tadbirkor; davlat- sub'ekt sifatidan namoyon bo'ladi. Bu jarayonlarni

quyidagicha guruhlash mumkin: ish bilan bandlik va mehnat munosabatlari; mehnatni tashkil qilish va uning samaradorligi bilan bog‘liq mehnat munosabatlari; mehnatni taqdirlash va shu munosabat bilan yuzaga keladigan mehnat munosabatlari.

Mehnat munosabatlarining bunday tarkibi qishloq xo‘jaligida ham o‘z aksini topsada, bu tarmoqning o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib mehnat munosabatlari shakllanadi.

Qishloq xo‘jaligida mehnat munosabatlarining muhim xususiyatlari avvalombor, mavsumiylik bilan bog‘liq bo‘lgan qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, yil davomida ishlovchilarning noteks band bo‘lishida aks etadi. Ishchi kuchidan mavsumiy foydalanishni yaqqol namoyon bo‘lishi ishlab chiqarish vaqti va ish davrining o‘zaro mos kelmasligi bilan izohlanadi.

Shu o‘rinda, qishloq xo‘jaligida mehnat resurslaridan samarali foydalanishni baholash uchun ko‘rsatkichlar tizimini asoslash muhim ahamiyat kasb etadi. “Mehnat resurslari” va “ishchi kuchi” atamasining turli xilligi sababli ulardan foydalanishining samaradorlik ko‘rsatkichlarini uch guruhga bo‘lish maqsadga muvofiq, ya’ni:

- 1) qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishiga mehnat resurslarini jalb qilish darajasi;
- 2) ishchi kuchidan ish vaqtida to‘liq foydalanish;
- 3) ishchi kuchidan foydalanish samaradorligi;

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishiga mehnat resurslarini jalb qilish darajasini tavsiflovchi ko‘rsatkich mehnat resurslaridan foydalanish koeffitsienti hisoblanadi.

Ishchi kuchidan ish vaqtida to‘liq foydalanishni ifodalovchi ko‘rsatkichlarga quyidagilar kiradi:

- bir xodim tomonidan amalda bajarilgan ish kuni soni;
- ishchi kuchidan foydalanish koeffitsienti;

Yillik ish vaqti fondi mehnat qonunchiligiga mos maksimal darajada ishlash imkoniyati bo‘lgan kalendar fond (365 yoki 366 kun)dan (kalendar fondan navbatdagi mehnat ta’tillari, bayramlar va dam olish kunlari olib tashlanganda) va

amalda ishlangan vaqtdan iborat. Maksimal darajada imkoniyati bo'lgan va ish vaqtini ishlangan yillik fondini taqqoslash, undan foydalanish darajasini tasniflaydi va yo'qotishlarni ko'rsatadi.

Ish vaqti fondidan foydalanishni yaxshilashga esa quyidagilar natijasida erishish mumkin:

1) mehnat va ishlab chiqarishni tashkil etish hamda mehnat intizomini mustahkamlash yo'li bilan kundizgi va ichki almashuv vaqtdagi yo'qotishni bartaraf etish;

2) yangi texnologiyalar joriy qilish va yordamchi ishlarni to'g'ri tashkil qilish, operatsiyalarni birlashtirish, xodimlar malakasini oshirish va mehnat sharoitini yaxshilash asosida ish vaqti xarajatlarini qisqartirish.

Mehnat resurslaridan ekstensiv foydalanishni ko'paytirishda yil davomida xodimlarning teng tarzda yuklanishiga erishish katta ahamiyatga ega. Qishloq xo'jaligining mavsumiy xarakterga ega ekanligini inobatga olsak, bu sohada yil davomida ishchilarning teng tarzda yuklanishiga erishish dolzarb muammoligicha qolmoqda.

Qishloq xo'jaligining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda qishloq xo'jaligida mavsumiy mehnatni kamaytirish uchun uni sanoatdagi mehnat bilan mutanosibligini ta'minlash yo'li bilan erishish mumkin.

Shuningdek, qishloq xo'jaligida mehnat munosabatlarining bozor tamoyillariga mos kelishi aksariyat jihatdan, ishchi kuchi takror ishlab chiqarishni kengaytirish xodimlarning mehnat qilish qobiliyatlarini tiklash, muntazam ravishda moddiy turmush sharoitini oshirib borish va mehnat resurslarini iqtisodiyotning barcha tarmoqlari bo'yicha mutanosibligini ta'minlashda o'z aksini topadi.

Qishloq xo'jaligida ishchi kuchilari takror ishlab chiqarishni kengaytirishni tashkil etuvchi asosiy elementlari – mutaxassislar, suvchi, mexanizator hamda boshqa xodimlarning ta'lim va bilim olish darajasini oshirish hisoblanadi. Bu esa, bevosita qishloq xo'jaligida zamonaviy agrotexnologiyalar va ishlab chiqarish qo'llash,

murakkab va unumdor texnikalardan foydalanish chegaralari hamda imkoniyatlarini kengaytirib, pirovardida qishloq xo'jaligida resurslardan samarali foydalanish va mehnat unumdorligining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligida qo'l mehnatini texnikadan foydalanish bilan almashtirish nafaqat mehnat jarayonini samaradorligini oshiradi, balki mehnatni sharoiti va xarakterini o'zgartiradi, shuningdek qishloqda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

Shuning uchun ham mehnatni ijtimoiy sharoitlarini tahlil etishning muhim jihatlari bo'lib ishchi kuchini ishlab chiqarish vositalari bilan birlashish usuli ishlab chiqarishni texnikaviy qurollantirish, uni yangi texnologiyalar bilan jihozlash hisoblanadi. Bular esa, bevosita ishchi-xodim shaxsini ijtimoiy sharoitlarini rivojlantirishga olib keladi.

Mehnat munosabatlarini tashkil etishga bunday yondashish ishlab chiqarish samaradorligini oshishi, mehnat unumdorligini o'sishi va shaxsning rivojlanish birligini ta'minlaydi.

Qishloq xo'jaligida mehnat munosabatlarini rivojlantirish quyidagi ichki omillar, ya'ni bir tomondan iqtisodiy o'sishning ehtiyojlari, ishchi kuchini tarmoqlar va mintaqalar bo'yicha joylashtirishni mutanosibli, boshqa jihatdan esa, ijtimoiy rivojlanish talablar, aholini moddiy va ma'naviy ehtiyojlaridan kelib chiqilmog'i lozim.

Bu esa, bevosita qishloq xo'jaligida ishchi kuchidan foydalanishni yaxshilashning quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishini talab etadi:

-qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va qishloqda kengayayotgan mehnat faoliyatini muntazam ravishda intensiv rivojlantirish;

-qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga mehnatga layoqatli aholini keng jalb qilish;

-mehnatga haq to'lashni tashkil qilish, moddiy va ma'naviy rag'batlantirish shakllarini rivojlantirish;

-ishlovchilarning mehnat qilish faolligini oshirish, mehnat intizomiga rioya qilish va uni mustahkamlash hamda bajarilgan ish natijalari bo'yicha javobgarligini oshirish;

-qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash, qayta ishlash va sotish jarayonlarini tashkil etish orqali yordamchi, sanoat korxonalarini va kasanachilikni rivojlantirish;

-qishloqda mehnat taqsimotini rivojlantirish, yangi – zamonaviy talab yuqori bo'lgan kasblarni egallashda va ulardan foydalanishga keng imkoniyatlar yaratish;

-qishloq xo'jaligida mehnat sharoitini yaxshilash, uning mavqeini oshirish, qishloqda obodonchilik, madaniy va maishiy hamda transport xizmatlari ko'rsatish muammolarini echish kabilardir.

Pirovardida esa, bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida qishloq xo'jaligini barqaror rivojlanishiga erishishda mehnat munosabatlarini takomillashtirish orqali nafaqat ishlovchilarning moddiy manfaatdorligini oshirish, ijtimoiy muammo hisoblangan bandlikni ta'minlashda muhim tashkiliy, huquqiy va iqtisodiy asoslar yaratilishiga olib keladi.

Nazorat savollari.

1. Fermer xo'jaliklarida er salohiyatidan qanday foydalaniladi?
2. Fermer xo'jaliklari tomonidan erdan oqilona va unumli foydalanish masalalari qanday hal qilinadi?
3. Agrobiznesda suv resurslaridan foydalanishni tashkil etish qanday amalga oshiriladi?
4. Agrar sohada mehnat munosabatlari va mehnatni tashkil qilishning nazariy asoslari nimalardan iborat?

Adabiyotlar.

1. Juraev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. – T.: "Istiqlol", 2004. – 343 b.
2. Samatov G., Yodgorov J.Yo., Rustamova I.B. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil etish. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2005. – 508 b.

3. Umurzakov U.P., Toshboev A.J., Rashidov J.X., Toshboev A. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti va menenjment. – T.: "Iqtisod-moliya", 2008. – 264 6.

Elektron ta’lim resurslari

4. <http://agro.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi.
5. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
6. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet.
7. <https://tdau.uz> – Toshkent davlat agrar universiteti.
8. <https://agrobusiness.uz> – O‘zbekiston agrobiznes assotsiatsiyasi.
9. www.agro.uz

3-MAVZU. Investitsiya va investitsion faoliyat. Investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellari va uslublari

Reja:

3.1. Investitsiya va investitsion faoliyat.

3.2. Investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari.

3.3. Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellari va uslublari

Tayanch iboralar: investitsiya, boshqarish, asosiy fondlar, real aktiv, moliyaviy aktiv, nomoddiy investitsiya, kapital, kapital quyilma.

3.1. Investitsiya va investitsion faoliyat.

O‘zbekiston davlat mustaqilligiga erishgan dastlabki yillardan boshlab milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning o‘ziga xos yo‘nalishini belgilab oldi. Iqtisodiyotni rivojlantirishda esa investitsiyalarning o‘rni beqiyosdir.

Investitsiyalarning iqtisodiy mazmun - mohiyati to‘g‘risida iqtisodchi olimlar o‘rtasida xilma – xil fikrlar mavjud.

O‘zbekiston Respublikasining 2014 yil 9 dekabrda qabul qilingan “Investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi qayta tahrirdagi qonunida investitsiyaga quyidagicha ta’rif berilgan: “investitsiyalar— qonun hujjatlarida ta’qiqlanmagan tadbirkorlik faoliyati va boshqa

turdagi faoliyat ob'ektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga bo'lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulkka bo'lgan huquqlar, shuningdek reinvestitsiyalar⁷ sifatida ta'riflanadi. Shunday qilib, "investitsiya" deganda kelgusida daromad (foйда) olish yoki ijtimoiy samaraga erishish maqsadida qonun doirasida iqtisodiyotning turli tarmog'lari va boshqa sohalariga investorlar tomonidan quyiladigan barcha turdagi mulkiy, moliyaviy va intellektual boyliklar tushuniladi.

Boshqacha aytganda, investitsiyalar – mulkchilikning har xil ko'rinishlaridagi moddiy, moliyaviy va nomoddiy boyliklarni iqtisodiy – ijtimoiy daromad olish maqsadida muomalaga kiritishdir.

Investitsiyalarga aniq bir ta'rif berilmagan. Jumladan, prof. D. G'. G'ozibekov investitsiyalarning iqtisodiy mazmun – mohiyatini moliyaviy kategoriya sifatida talqin etib, quyidagicha ta'rif berib o'tgan: "Investitsiyalarning mazmuni aniq va ishonchli manbalardan mablag'lar olish, ularni asosli holda safarbar etish, rikslar darajasini hisobga olgan holda kapital qiymatini saqlash va ko'zlangan samarani olishdan iborat bo'ladi"⁸.

Prof. N.H. Haydarov investitsiyalar mazmun – mohiyatiga quyidagi ta'rifni beradi: "Investitsiya – bu mulk shaklidan qat'iy nazar, tadbirkorlik asosida faoliyat ko'rsatayotgan jismoniy va yuridik shaxslar yoki davlatning iqtisodiy va ijtimoiy samara olish maqsadida o'z boyliklarini qonun doirasida bo'lgan har qanday tadbirkorlik ob'ektiga sarflashidir"⁹.

Rossiyalik iqtisodchi-olim L.Igoshina tomonidan: «investitsiyalar – pulni saqlash, ko'paytirish yoki ijobiy miqdordagi daromadni ta'minlashni hisobga olgan holda uni joylashtirish mumkin bo'lgan har qanday vosita sifatida ifodalanadi»¹⁰, deb ta'riflangan. «ИНВЕСТИЦИИ» darsligining muallifi, professor A.Neshitoy

⁷O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, 2014 y 9 dekabr. 3 – modda.

⁸G'ozibekov D.G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. T.: "Moliya" nashriyoti. 2003. 26 bet.

⁹Haydarov N.H. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investitsion faoliyatidagi moliya-soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari. I.f.d ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T.: 2003. 29 b

¹⁰Игошина Л.Л. Инвестиции. Уч. пос. – М.: «Экономист», 2005. – С. 23.

investitsiyalarning mazmunini quyidagicha tavsiflaydi: «foйда olish yoki boshqa samaralarga erishish maqsadida o‘z yoki o‘zga mamlakatning turli tarmoqlariga, tadbirkorlik loyihalari, ijtimoiy-iqtisodiy dasturlar hamda innovatsiya loyihalarini amalga oshirishga yo‘naltirilgan pul mablag‘larini (kapitalni) uzoq muddatga joylashtirishdir»¹¹.

Investitsiya atamasining iqtisodiy mohiyati yana bir qator rus olimlari tomonidan quyidagicha tavsiflangan:

-«investitsiyalar iqtisodiy foйда va ijtimoiy samara olish maqsadida investitsiya sohasi ob‘ektlariga kiritiladigan barcha turdagi mulkiy va intellektual boyliklarni aks ettiradi»¹²;

-«investitsiyalar deganda foйда (daromad) olish va investorlarning individual maqsadlari singari ijobiy ijtimoiy samaraga erishish maqsadida iqtisodiyotning turli tarmoqlari va sohalariga, tadbirkorlik va boshqa turdagi faoliyat ob‘ektlariga muayyan muddatga kapitalning maqsadli yo‘naltirilgan qo‘yilmasi shaklida amalga oshiriladigan xarajatlar yig‘indisi tushuniladi»¹³;

-«investitsiyalar o‘zini foйда (daromad) olish maqsadida milliy va xorijiy iqtisodiyotning turli tarmog‘iga xususiy yoki davlat kapitalining uzoq muddatli qo‘yilmasi sifatida namoyon etodi»¹⁴;

-«investitsiya tushunchasi foйда olish maqsadida qandaydir korxonalar, tashkilot, uzoq muddatli loyihalar va shu kabilarga kapital, pul mablag‘larini uzoq muddatga kiritishni anglatadi»¹⁵;

Investitsiyalar keng ma‘noda o‘zini mablag‘lar va resurslarning kelgusida ko‘payishi va iqtisodiy samara yoki boshqa rejalashtirilgan natijalar olish (ijtimoiy, ekologik va boshqa samaralar) maqsadida ularning safarbar etilishi sifatida namoyon

¹¹Нешитой А.С. Инвестиции: Учебник. – 4-е изд. – М.: «Дашков и К⁰», 2006. – С. 13.

¹²Староверова Г.С., Медведов А.Ю., Сорокина И.В. Экономическая оценка инвестиций: учебное пособие. – М.: «КНОРУС», 2006. – С. 11.

¹³Подшиваленко и др. Инвестиции: учеб.пос. – 3-е изд. – М.: «КНОРУС», 2006. – С.7.

¹⁴Колмыкова Т.С. Инвестиционный анализ: учеб. пособие. – М.: «ИНФРА-М», 2009. – С. 7.

¹⁵Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции: учеб. пособие. – М.: «КНИГОДЭЛ». 2006.– С. 7.

etodi.

Xorijlik iqtisodchi-olimlardan U.Sharp, K.Eklund, Kempbell R.Makkonell, Stanli L.Bryu kabilar investitsiyalarning mazmun-mohiyati yuzasidan turlicha ta'riflarni bayon etishgan. Jumladan, Nobel mukofotining iqtisodiyot bo'yicha laureati (1990 yil) U.Sharp ta'kidlashicha: «investitsiyalar kelgusida (ehtimol, nomuayyan) qiymatlik olish maqsadida hozirgi vaqtda muayyan qiymatlikdan voz kechishdir»¹⁶. «Investitsiyalash» atamasining ma'nosini mana bunday sharhlaydilar: «Kelajakda foyda olish uchun bugun puldan ajralishdir» va hisoblaydilarki, mablag'larni yoki real yohud moliyaviy aktivlarga investitsiyalash mumkin. Ular investitsiyalash atamasi mazmunini kelajakda foyda olish maqsadida bugun pul bilan «xayrlashish»da ko'radilar.

Shved iqtisodchi-olimi K.Eklund fikricha: «investitsiya – bu kelajakda ko'proq iste'mol qilish sharoitiga ega bo'lish uchun ertangi kunga qoldirilgan narsa. Uning bir qismi hozirda ishlatilmasdan zaxiraga qoldiriladigan iste'mol buyumlari bo'lib, boshqa qismi esa bu ishlab chiqarishni kengaytirishga yo'naltirilgan resurslardir»¹⁷.

«Investitsiyalar atamasini kapitalning kelgusida ko'payishi maqsadida uning turli xil shaklda joylashtirilishi sifatida belgilash mumkin»¹⁸. «Investitsiyalar – qo'yilmaning kelgusida o'sish maqsadida bugungi iste'moldan voz kechish»¹⁹. «Investitsiya – ishlab chiqarish davri davomida paydo bo'lgan kapital qo'yilma qiymatining joriy o'sishi. Bu o'sha davrdagi foydaning iste'mol uchun ishlatilmagan qismi hisoblanadi»²⁰. «Investitsiyalar – pul mablag'lari, maqsadli bank jamg'armalari, qimmatli qog'ozlar, texnologiyalar, mashina, asosiy vositalar va boshqa mulk ko'rinishidagi kapital qo'yilmalar, shuningdek, pul qiymatiga ega bo'lgan mulkiy va nomulkiy huquqlarni investorlarning strategik maqsadlarini ko'zlab ishlab chiqarish va boshqa faoliyat ob'ektlariga kiritish»²¹.

¹⁶Шарп У., Александр Г., Бейли Дж. Инвестиции. Пер. с. англ. – М.: «Инфра-М», 1997.– С. 16, 979

¹⁷Клас Эклунд. Эффективная экономика: шведская модель.– М.: «Экономика», 1991. – С. 96.

¹⁸Ткаченко И.Ю. Инвестиции: учеб. пособие. – М.: «Академия», 2009. – С. 6.

¹⁹Самуэльсон П.А. Экономика: пер. с англ. – М.: «БИНОМ», 1997. – С. 783.

²⁰Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: пер. с англ. – М.: «Гетос АРВ», 1999.– С. 352.

²¹Марголин А.М. Инвестиции. – М.: «РАГС», 2006. –С. 464.

Iqtisodchi-olimlardan Kempbell R.Makkonell, Stanli L.Bryu investitsiya tushunchasini quyidagicha sharhlaydilar, ya'ni «investitsiya (investment) – bu moddiy zahiralarning ko'payishi, ishlab chiqarish vositalarining jamg'arilishi va ishlab chiqarishga xarajatlar»²². Ushbu ta'rif o'z mazmuniga ko'ra, ko'proq, «kapital qo'yilmalar» tushunchasiga mos kelishini ta'kidlab o'tish joiz.

Investitsiya tushunchasi yagona va to'liq belgi berishlik uchun anchagina keng tushuncha bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiy fanning turli qismlarida va amaliy faoliyatning turli sohalarida investitsiya mazmuni o'zining xususiyatlariga ega.

Makroiqtisodiyotda investitsiyalar ishlab chiqarishda yangi vositalarga, turar-joylarga investitsiyalar va moddiy zahiralarning o'sishiga qilinadigan harajatlardan tashkil topadigan yalpi harajatlarning bir qismi hisoblanadi. Investitsiyalar – bu joriy davrda iste'mol qilinmagan va iqtisodiyotda kapital o'sishini ta'minlovchi YaIM ning bir qismidir.

Ishlab chiqarish nazariyasi va umuman makroiqtisodiyotda investitsiyalar yangi kapitalni (ishlab chiqarish vositalarini hamda inson kapitalini qo'shib hisoblanganda) yaratish jarayonidir. Moliya nazariyasida esa investitsiya deganda real yoki moliyaviy aktivlarni olishni tushuniladi, ya'ni bugungi sarflarni maqsadi kelajakda daromad olish bo'lib hisoblanadi.

Boshqacha so'z bilan aytganda, investitsiyalar – muayyan qiymatni, bo'lishi noaniqroq bo'lgan kelajak qiymatga almashishdir²³.

Lorens Dj. Gitman va Maykl D. Djonkning «Investitsiyalash asoslari» (M. «Delo» nashriyoti-1997) kitobida investitsiyalarga quyidagicha ta'rif beriladi: Investitsiya moliyaviy natijalar olishni ko'zlab aksiya va obligatsiyalarni sotib olishni anglatadi: bular real aktivlarni belgilaydi, masalan, u yoki bu molni ishlab chiqarish va sotish uchun mashinalarni olishni nazarda tutadi. Umuman keng ma'noda

²²Кэмпбэлл Р. Макконэлл, Станли Л. Брю. Экономикс, принципы, проблемы и политика. 2-том.– М.: «Республика», 1992.– С. 388.

²³Мертенс А.В. Инвестиции: курс лекций по современной финансовой теории. – Киев: Киевское инвестиционное агенство, 1997. 71 стр.

investitsiyalar mamlakat iqtisodiyotini o‘stirish va rivojlantirishni moliyalashtirish uchun zarur bo‘ladigan mexanizmlarni ta‘minlaydi.

Ma‘lumki, milliy boylikning muhim tarkibiy qismini korxonalar va tashkilotlardagi, xalq xo‘jaligi tarmoqlaridagi asosiy fondlar tashkil qiladi.

Uzoq muddat (bir yildan ortiq vaqt) mobaynida moddiy ishlab chiqarish sohasida, noishlab chiqarish sohasida ham amal qiladigan, shuningdek, ijaraga berish uchun foydalaniladigan moddiy aktivlar asosiy vositalar hisoblanadi. Mamlakatimizda amaldagi me‘yoriy-huquqiy hujjatlarga muvofiq asosiy vositalar – korxonalar tomonidan uzoq muddat davomida xo‘jalik faoliyatini yuritishda mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko‘rsatish jarayonida yohud ma‘muriy va ijtimoiy-madaniy vazifalarni amalga oshirish maqsadida foydalanish uchun tutib turiladigan moddiy aktivlarni ifodalaydi. Asosiy vositalar tarkibiga quyidagi mezonlarga javob beradigan moddiy aktivlar kiritiladi: bir yildan ortiq xizmat qilish muddati; bir birlik (to‘plam) uchun qiymati eng kam oylik ish haqi miqdorining ellik baravaridan ortiq bo‘lgan buyumlar.

Asosiy fondlarning iqtisodiy mohiyati shundaki, moddiy-mulkiy qiymatlik ko‘rinishidagi asosiy fondlar korxonalar ishlab chiqarish jarayonida mehnat vositasi sifatida ko‘p marotaba ishlatiladi (foydalaniladi) va ularning qiymati asta-sekin qismlarga bo‘lingan holda tovar (mahsulot) bahosiga o‘tib boradi. Asosiy fondlarning muhim xususiyati mehnat vositasi sifatida amal qilishi, ishlab chiqarish siklida ko‘p marotaba ishlatilishi va ular qiymatining mahsulot bahosiga ko‘chib o‘tishi bilan tavsiflanadi.

Yuqorida ta‘kidlaganimizdek, asosiy fondlarni shakllantirishda kapital qo‘yilmalar muhim o‘rin egallab, bu muhimlik kapital qo‘yilmalarning tarkibiy tuzilishidan kelib chiqadi. Kapital qo‘yilmalarning tarkibiy tuzilishi quyidagilarni qamrab oladi: kapital qo‘yilmalarning texnologik tuzilishi; kapital qo‘yilmalarning takror ishlab chiqarish tuzilishi; kapital qo‘yilmalarning tarmoq va hududiy tuzilishi.

Real investitsiyalarni iqtisodiyot tarmoqlari bo‘yicha taqsimlash va o‘zlashtirish

mamlakat iqtisodiyotida muhim o‘rin tutadi. Kapital qo‘yilmalarning iqtisodiy samaradorligi ularning tarmoqlar va hududlar bo‘yicha tarkibiy tuzilishiga bog‘liq bo‘ladi.

Kapital qo‘yilmalarning tarmoq tuzilishi (tarkibi) deganda kapital qo‘yilmalarning butunlay iqtisodiyot va sanoat tarmoqlariga nisbati va taqsimlanishi tushuniladi. Uni takomillashtirish, eng avvalo, iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini proporsional ravishda rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘ladi.

So‘nggi yillarda iqtisodiyotga jalb etilayotgan xorijiy investitsiyalarning tarmoq tarkibida jiddiy o‘zgarishlar sodir bo‘lmoqda. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida iqtisodiyotga yo‘naltirilgan xorijiy investitsiyalar tarkibida sanoat ulushi etokchi o‘rinni saqlab qolgani holda pasayish tendensiyasiga ega. Qishloq xo‘jaligi tarmog‘ini rivojlantirishga qaratilgan hukumatning sa‘yi-harakatlariga qaramasdan qishloq xo‘jaligiga yo‘naltirilgan investitsiyalar ulushi tarmoq ehtiyojiga nisbatan pastroq darajada saqlanib turibdi.

Aytish mumkinki, investitsiyalarning tarmoq tuzilishini rejalashtirish – mamlakat iqtisodiyotining kelgusi holatini rejalashtirish bilan tenglashtiriladi va buni hech qachon esdan chiqarmasligimiz lozim. Davlat byudjet mablag‘lari va boshqa dastaklar yordamida investitsiyalarning tarmoq tuzilishining o‘zgarish tendensiyasiga sezilarli darajada ta‘sir ko‘rsatish mumkin.

Iqtisodiyotda kapital qo‘yilmalarning roli, asosan, quyidagilar bilan xususiyatlanadi:

➤ kapital qo‘yilmalar asosiy fondlarni barpo etish, amaldagi korxonalarni ta‘mirlash va kengaytirish, korxonalarni texnik qayta qurollantirishning muhim va bosh omilidir;

➤ kapital qo‘yilmalar yordamida iqtisodiyot tarmoqlari va alohida ishlab chiqarishdagi asosiy fondlarning rivojlanish sur‘atlarini tartibga solish amalga oshiriladi;

➤ kapital qo‘yilmalar yordamida ijtimoiy xarakterdagi muammolar (uy-joy,

ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash, madaniyat ob'ektlari qurilishi) bartaraf etiladi;

➤ kapital qo'yilmalar yordamida mamlakatning barcha iqtisodiy hududlarining rivojlanishi tartibga solinadi va boshq.

3.2. Investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari.

Mamlakatda investitsion munosabatlarni amalga oshirish va uning huquqiy tizimini tashkil etuvchi muayyan huquqiy asoslar yaratilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"²⁴, "Chet el investitsiyalari to'g'risida"²⁵ yangi tahrirda, "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"²⁶ qonun, farmon, qarorlar qabul qilindi.

Shuningdek, mazkur faoliyatni tartibga solishni samarali tizimi va mexanizmini shakllantirish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 31 martdagi «*O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar bo'yicha davlat qo'mitasini tashkil etish to'g'risida*»²⁶ PF-4996-sonli Farmoni e'lon qilindi.

Bu qonun va farmonlarda investitsion munosabatlarga taalluqli barcha jarayonlarga va tushunchalarga aniqliklar kiritilgan. Investitsiya faoliyatining sub'ektlari va ob'ektlari, investitsion faoliyatning davlat tomonidan tartibga solinish masalalari, xorijiy investorlarning huquq va burchlari, mol-mulk kafolatlari va imtiyozlari kabilar aniq belgilab berilgan.

Biroq, bu kabi mamlakatda investitsion faoliyatni rag'batlantiruvchi qonuniy-xuquqiy bazaning mavjudligi bozor munosabatlarining rivojlanganligini belgilamaydi. Bugungi kunda mamlakatda investitsion muhitni tubdan yaxshilash chora-tadbirlarini amalga oshirmoq zarur²⁶. Davlat mazkur qonunlar doirasida investitsion faoliyatning turli sub'ektlari o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga solib turadi. Boshqacha qilib aytganda, bu tartibning qanday o'rnatilganligiga qarab u yoki bu mamlakat xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun qanday huquqiy muhit yaratilganligini aniqlab olish mumkin.

²⁴O'zbekistonning yangi qonunlari. 21-son. T.: "Adolat". 1998 yil. 265 b

²⁵O'zbekistonning yangi qonunlari. 19-son. T.: "Adolat". 1998 yil. 532 b

²⁶Xalq so'zi 2005 yil 20 iyul. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisi to'g'risida AXBOROT

O‘zbekistonda investitsion munosabatlarni tartibga solishining yaratilgan qonuniy asoslari mos ravishda tadbirkorlik to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining “Tadbirkorlik to‘g‘risida”gi²⁷ Qonun va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari²⁸ bilan to‘ldirilgan.

“Tadbirkorlik to‘g‘risida”gi Qonun O‘zbekistonda tadbirkorlikni faoliyat ko‘rsatishning va rivojlantirishning huquqiy asoslari hamda tadbirkorlarning iqtisodiy va huquqiy erkinliklarini kafolatlashni aniqlab berdi. SHuningdek, ularning huquq va majburiyatlarini belgilaydi. Bu qonun tadbirkorlarning boshqa korxonalar, tashkilotlar va davlat boshqaruvi organlari bilan o‘zaro munosabatlarini tartibga soladi va mulkchilik shakllarini erkin tanlashni, xo‘jalik yuritishni, faoliyatni teng huquqli asosda amalga oshirishni, o‘zaro hamkorlik va erkin raqobatni ta‘minlashni o‘z ichiga oladigan shartlarning shakllanishiga yordam beradi.

“Tashqi iqtisodiy faoliyat to‘g‘risida”gi²⁹ Qonun Respublikada tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishning asosiy tamoyillari va tartiblarini belgilab beradi hamda tashqi iqtisodiy aloqalar ishtirokchilarining mulklarini, mulkchilikning qanday shaklida bo‘lishidan qat‘iy nazar, manfaatlarini va huquqlarini xalqaro huquqning qabul qilingan umumiy me‘yorlariga muvofiq ravishda himoya qilishni ta‘minlaydi. Bu qonun O‘zbekiston Respublikasining jahon iqtisodiy tizimiga uyg‘unlashishi uchun huquqiy asosni yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Chet el investitsiyalari to‘g‘risida”gi³⁰ va “Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to‘g‘risida”gi³¹ Qonunlari investitsiyalar to‘g‘risidagi qonunchilikning yadrosini tashkil qiladi.

Ular O‘zbekiston Respublikasi hududida xorijiy investitsiyalarni amalga oshirishning huquqiy, tashkiliy-iqtisodiy asoslarini yaratish, chet el sarmoyalari soliq

²⁷O‘zbekistonning yangi qonunlari. 16-son. T.: “Adolat”, 1997. 427 b.

²⁸O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari. 1995y.. 5 yanvardan 2000y 1 yanvargacha. T. :“Adolat”2000. 80-b

²⁹O‘zbekistonning yangi qonunlari. 17-son. T.: “Adolat”, 1997.

³⁰O‘zbekistonning yangi qonunlari. 19-son. T.: “Adolat”. 1998 . 532 b.

³¹O‘zbekistonning yangi qonunlari. 16-son. T.: “Adolat”. 1997. 427 b.

tartiblarini belgilab beradi, xorijiy investorlarning samarali faoliyat ko'rsatishini kafolatlaydi va Respublika iqtisodiyotini rivojlantirishga ko'maklashish, uni jahon xo'jalik aloqalariga kiritish maqsadida chet el moliyaviy, moddiy, intellektual va boshqa resurslarni jalb etishga va ulardan foydalanishga qaratilgan.

“Chet el investitsiyalari to'g'risida”gi³² Qonunning asosiy vazifalari O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini rivojlantirishga va uning xorijiy investitsiyalar oqimini rag'batlantirish yo'li bilan jahon xo'jalik tizimiga uyg'unlashuviga ko'maklashishdan, shuningdek, xorijiy moliyaviy, moddiy, intellektual va boshqa zaxiralarni, zamonaviy texnologiyalarni va boshqaruv tajribalarini jalb qilish hamda ulardan oqilona foydalanishni yo'lga qo'yishdan iborat.

Xorijiy investitsiyalar va xorijiy investorlarning ma'lum kategoriyalarini himoya qilish chora-tadbirlari va ularni kafolatlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar “Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish chora-tadbirlari to'g'risida”³³ gi Qonunning asosi bo'lib hisoblanadi.

Mazkur qonunning 3-moddasida, davlat boshqaruv idoralari va davlat hukumat organlari joylarda chet el investitsiyalarining O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq amalga oshirilgan xo'jalik faoliyatlariga aralashish huquqiga ega emaslar, deb aytilgan.

Qulay investitsion muhitni yaratishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Investitsiya faoliyatining huquqiy asoslari tarkibida eng muhimi sifatida O'zbekiston Respublikasining “Investitsiya faoliyati to'g'risida”gi Qonuni hisoblanadi.

Investitsiya faoliyati to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlikda aybdor bo'lgan shaxslar belgilangan tartibda javobgar bo'ladilar. Investitsiya faoliyati to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilgan taqdirda, investitsiya faoliyatining sub'ekti etkazilgan zararni, shu jumladan boy berilgan foydani, qonun hujjatlarida

³²O'zbekistonning yangi qonunlari. 21-son. T.: “Adolat”1998. 532 b.

³³O'zbekistonning yangi qonunlari. 19-son. T.: “Adolat”. 1998 y. 532 b

belgilangan tartibda qoplanishini talab qilish huquqiga egadir. Investitsiyalar bilan bog‘liq nizolar (investitsiyaga oid nizolar) sud tomonidan hal etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «2017 — 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini amalga oshirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida» farmoniga asosan O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar bo‘yicha davlat qo‘mitasining asosiy vazifalari va faoliyat yo‘nalishlari etib belgilandi³⁴:

1) mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga investitsiyalar kiritish hajmini kengaytirishni rag‘batlantirish, respublikada investitsiya muhitini yanada takomillashtirish, xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalarni rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan yagona davlat investitsiya, jumladan, xorijiy investitsiyalar jalb qilish siyosatini shakllantirish va amalga oshirish borasidagi ishlarni muvofiqlashtirish;

2) xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va O‘zbekiston Respublikasi hududida investitsiya faoliyatini kengaytirish uchun yanada qulay shart-sharoitlar yaratish sohasidagi me‘yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish va amalga oshirish;

3) O‘zbekiston Respublikasining yillik Investitsiya dasturlari va hududiy investitsiya dasturlarini, jumladan, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi loyihalarni ishlab chiqish, muvofiqlashtirish va monitoring qilishda ishtirok etish, xorijiy investitsiyalar, kreditlar va moliyaviy-texnik ko‘maklashishga qaratilgan mablag‘larni jalb etish uchun investitsiya takliflari bo‘yicha yagona bazasini yuritish;

4) O‘zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlar, xalqaro iqtisodiy va moliya institutlari, chet el banklari, jamg‘armalari, agentliklari, kompaniyalari va boshqa xalqaro huquq sub‘ektlari bilan investitsiya sohasidagi hamkorligini o‘zaro manfaatli

³⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017 — 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini amalga oshirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida» 7.02.2017 yilgi farmoni. www.lex.uz

asosda rivojlantirish va hamkorlik yo‘nalishlarini diversifikatsiya qilish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish;

5) xorijiy investitsiyalar jalb etish bo‘yicha asosiy yo‘nalishlarni belgilash va amalga oshirish, shuningdek, xalqaro moliya institutlari va chet el investorlari bilan investitsiya sohasidagi hamkorlikni amalga oshirishda O‘zbekiston Respublikasining davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, xorijiy davlatlardagi diplomatik vakolatxonalarining savdo-iqtisodiy masalalar bo‘yicha maslahatchilari, xalqaro tashkilotlardagi doimiy vakillarining faoliyatini muvofiqlashtirish;

6) O‘zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlar, xalqaro moliya institutlari, xorijiy hukumatlarning moliya institutlari, etakchi xorijiy kompaniya va bank tuzilmalari bilan investitsiya sohasidagi hamkorlik masalalari bo‘yicha xalqaro shartnomalarini o‘rnatilgan tartibda tayyorlash, kelishish va imzolashda ishtirok etish;

7) tarmoq investitsiya dasturlari, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish borasidagi kompleks dasturlar, ishlab chiqarish, transport-kommunikatsiya va ijtimoiy sohalardagi infratuzilmalarni rivojlantirish dasturlari bilan bog‘liq investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun xorijiy investitsiyalar, avvalambor to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, kreditlar va moliyaviy-texnik ko‘maklashishga qaratilgan mablag‘larni jalb etish;

8) investitsiya loyihalarining amalga oshirilishini tizimli nazorat qilish, chet el kapitali ishtirokidagi korxonalar faoliyatini, shuningdek, investorlar tomonidan investitsiya majburiyatlari qanday bajarilayotganini tahlil qilish, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi investitsiya loyihalarining o‘z vaqtida va samarali amalga oshirilishiga to‘sqinlik qilayotgan omillarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha tezkor choralar ko‘rish asosida mamlakatimiz iqtisodiyotiga jalb etilayotgan xorijiy investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish;

9) xalqaro tashkilotlar va xorijiy hukumatlar moliya institutlarining jalb etiladigan kredit resurslari va texnik ko‘maklashishga qaratilgan mablag‘lar (grantlar),

O‘zbekiston Respublikasining Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi mablag‘lari, O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari mablag‘lari hisobidan yo‘naltiriladigan markazlashtirilgan investitsiyalardan samarali foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

10) mamlakatimizning iqtisodiy va investitsiya salohiyati to‘g‘risida xorijiy investorlarni keng xabardor qilish uchun O‘zbekiston Respublikasida va chet ellarda xalqaro konferensiyalar, seminarlar, investitsiya forumlari o‘tkazilishini tashkil etish;

11) iqtisodiyotning tegishli tarmoqlari va ijtimoiy sohada amalga oshirilayotgan investitsiya loyihalari doirasida texnologik uskunalar, butlovchi buyumlar va materiallarni xarid qilish uchun tender (tanlov) savdolari o‘tkazish va ularning yakunlari bo‘yicha g‘oliblarni aniqlashda ishtirok etish, ishlab chiqarish samaradorligi, mahsulot sifati va raqobatdoshligi, energiya va resurs tejamkorligi bo‘yicha zamonaviy talablarga, ekologik standartlarga javob beradigan ilg‘or texnologiya hamda uskunalar bo‘yicha jahon bozoridagi vaziyatning chuqur tahlilidan, taklif etilgan narxlarning dunyo bozoridagi o‘rtacha baho va yuzaga kelgan bozor kon‘yunkturasiga mos kelishi, shuningdek, tayyor holda topshiriladigan loyihalar qiymati taklif etiladigan texnologiyaga qanchalik muvofiq ekanidan kelib chiqqan holda, tender hujjatlarini ishlab chiqish, ekspertizadan o‘tkazish va tender takliflarini baholashda qatnashish, zarurat tug‘ilganda, o‘tkazilgan tender (tanlov) savdolari natijalarini rad etish, tender natijalariga ko‘ra tuzilgan import shartnomalarini bekor qilish bo‘yicha takliflar kiritish;

12) investitsiya loyihalarini amalga oshirish doirasida sotib olinadigan uskunalar, texnika va texnologiyalar, butlovchi buyumlarning narx ko‘rsatkichlari, shuningdek, tayyor holda topshiriladigan loyihalarning qiymat ko‘rsatkichlariga doir import shartnomalarini tizimli asosda puxta ekspertizadan o‘tkazish;

13) mamlakatimiz loyiha institutlari va tashkilotlarining investitsiya loyihalari, avvalo xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi investitsiya loyihalari bo‘yicha loyihadan

oldingi va loyiha hujjatlarini ishlab chiqish borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirishdek muhim vazifalar belgilab olindi.

3.3. Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellari va uslublari

Loyihalarni ko'p mezonli baholash va optimallashtirish muammolariga ko'plab tadqiqotlar bag'ishlangan bo'lsada, bu yo'nalish doimo dalzarb hisoblanadi, chunki, birinchidan muammoning fan va amaliyot uchun muhimligidan, ikkinchidan ko'rsatkichlarni sonli va sifatiy birgalikda baholash, baholashning ko'pdarajali ekanligi, ko'pmezonli ko'pdarajali avtomatik baholash uchun dasturiy vositalar ishlab chiqish kaba masalalar etarlicha ishlanmaganligidandir.

Investitsiyaviy loyiha echimlarining eng yaxshi variantlarini tanlash uchun eng maqul yondoshuv quyidagicha echim variantlarini baholash va tanlashdir [3,4]:

1. Optimallik mezonlari bilan birgalikda echim qabul qiluvchi shaxs tomonidan qo'shimcha evristik ma'lumotlarni jalb qilish talab qilinadi;

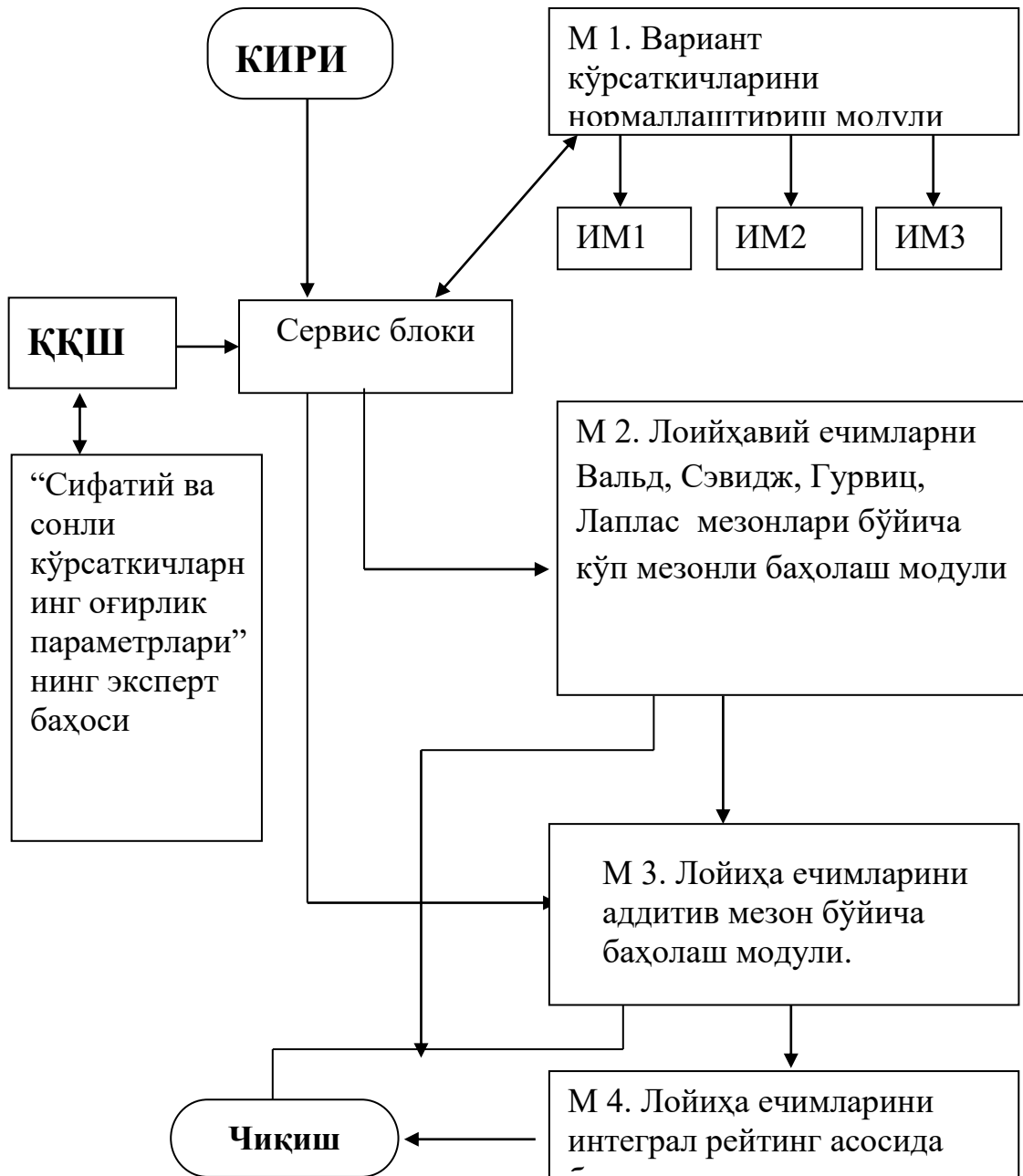
2. Additivlik mezoni vektorli mezonlarni taqqoslash usullaridan biridir. Bu holda qo'shimcha evristik ma'lumotlar echim qabul qilish sohasining etuk mutaxassislari bo'lgan ekspertlar guruhidan olinadi. Bunday ma'lumotlar vaznlik koeffitsienti sifatida qo'llanilib, dastlabki ko'rsatkichlar to'plamiga beriladigan ustunlikni xarakterlaydi. Umuman olganda har bir variant bo'yicha baholash shkala rangi sifatida ifodalanadi.

3. Ranglar bo'yicha yoki ranglar summasi bo'yicha integral reyting, bunda yuqoridagi ikkala yondoshuv bo'yicha natijaviy baholar umumlashtiriladi, bu esa variantlarni nisbatan ob'ektiv natijaviy baholash imkonini beradi.

Shunday qilib loyiha variantlarining shaklantirilgan matritsasi dastlabki ma'lumotlar hisoblanib, loyiha variantlarini baholash va tanlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Loyihaviy echimlarni ko'p mezonli ko'p bosqichli baholash va eng maqbulini tanlashning qo'yilgan masalasini amalga oshirishning dasturiy ta'minotiga ishlab chiqilgan tuzilma 6.1-chizmada keltirilgan.

6.1-chizma. Loyihaviy echimlarni ko‘p mezonli ko‘p bosqichli baholash tizimi

dasturiy ta’minotining umumiy tuzilmasi

Masalada «n» ta loyiha qaraladi, ya’ni $i = \overline{1, n}$. 6.1-jadvalda turli qiymatlar va har xil shkalada o‘lchanadigan loyiha ko‘rsatkichlari (P_{ij}) va «m» baholanadigan ko‘rsatkichlar qaraladi.

Ulardan S ta ($j = \overline{1, s}$) ko‘rsatkich minimallashtirilishi mumkin. Qolgan ($j = s+1$ dan $j = m$ gacha) ko‘rsatkichlar maksimallashtirilishi mumkin.

6.1-jadvaldagi ko‘rsatkichlar normallashtirilishi zarur, ya’ni ularni quyidagi formula bo‘yicha hisoblash zarur, buning uchun P_j ko‘rsatkichning qatordagi eng katta qiymatlari haqiqiy sonlar to‘plamidagi birga aks ettiriladi, eng kichiklari esa

nulga. Natijada IM1 va IM2 modullar ishining natijasida ko‘rsatkichlarning turli xil birlik o‘lchovlari [0,1] sonli intervalga aks ettiriladi (6.1-jadval).

6.1-jadval.

Dastlabki ma’lumotlar

Loyihalar ko‘rsatkichi	Loyihalari №					
	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄	V _n
	<u>Minimallashtiriladigan ko‘rsatkichlar</u>					
1	P ₁₁	P ₁₂	P ₁₃	P ₁₄	...	
2	P ₂₁	P ₂₂	P ₂₃	P ₂₄	...	
3	P ₃₁	P ₃₂	P ₃₄	P ₃₄	
..	P _{3n}					
s		
	P _{s1}	P _{s2}	P _{s3}	P _{s4}	...	P _{sn}
	<u>Maksimallashtiriladigan ko‘rsatkichlar</u>					
s+1	P _{s+1,1}	P _{s+1,2}	P _{s+1,3}	P _{s+1,4}	...	
s+2	P _{s+2,1}	P _{s+2,2}	P _{s+2,3}	P _{s+2,4}	...	
..	P _{s+2,n}					
m
	P _{m,1}	P _{m,2}	P _{m,3}	P _{s+m,4}	...	
	P _{m,n}					

IM1 Moduli (max F uchun).

6.1-jadvaldan P_{ij} larni hisoblash formulasi. Minimallashtiriladigan ko‘rsatkichlar uchun

$$\bar{P}_{ij} = \frac{P_{ij}^{\max} - P_{ij}}{P_{ij}^{\max} - P_{ij}^{\min}}, \quad j = \overline{1, s}, \quad i = \overline{1, n}.$$

Hisoblar qatorlar bo‘yicha olib boriladi.

Bu erda P_{ij}^{max}, P_{ij}^{min} - mos ravishda qatordagi ko‘rsatkichning maksimal va minimal qiymati.

P_{ij} – 6.1-jadvaldagi normallashtiriladigan ko‘rsatkichlar.

P_{ij} -ko‘rsatkichlarning normallashtiriladigan qiymatlari (ularni 6.1-jadvaldagi P_{ij} lar o‘rniga qo‘yib chiqamiz)-6.2-jadval.

Maksimallashtiriladigan ko‘rsatkichlar uchun

$$\bar{P}_{ij} = \frac{P_{ij} - P_{ij}^{\min}}{P_{ij}^{\max} - P_{ij}^{\min}}, \quad j = \overline{s+1, \dots, m}; \quad i = \overline{1, n}$$

6.2-jadval.

IM1 axborot moduli (max F lar uchun)

Loyihal ar ko'rsatkichi	Loyihalar №					
	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄	V _n
	<u>Minimallashtiriladigan ko'rsatkichlar</u>					
	\bar{P}_{11}	\bar{P}_{12}	\bar{P}_{13}	\bar{P}_{14}	...	
1	\bar{P}_{1m}					
2	\bar{P}_{21}	\bar{P}_{22}	\bar{P}_{23}	\bar{P}_{24}	...	\bar{P}_{2m}
3	\bar{P}_{31}	\bar{P}_{32}	\bar{P}_{33}	\bar{P}_{34}	...	
..						
s	\bar{P}_{3n}					
	\bar{P}_{s1}	\bar{P}_{s3}	\bar{P}_{s4}
		\bar{P}_{s2}				\bar{P}_{sn}
	<u>Maksimallashtiriladigan ko'rsatkichlar</u>					
	$\bar{P}_{s+1,1}$	$\bar{P}_{s+1,2}$	$\bar{P}_{s+1,3}$	$\bar{P}_{s+1,4}$...	
s+1	$\bar{P}_{s+1,n}$					
s+2	$\bar{P}_{s+2,1}$	$\bar{P}_{s+2,2}$	$\bar{P}_{s+2,3}$	$\bar{P}_{s+2,4}$...	
..	$\bar{P}_{s+2,n}$					
m	$\bar{P}_{m,1}$	$\bar{P}_{m,3}$	$\bar{P}_{m,4}$
			$\bar{P}_{m,2}$			
	$\bar{P}_{m,n}$					

IM2 moduli (min F uchun).

Minimallashtiriladigan ko'rsatkichlar uchun

$$\bar{P}_{ij} = \frac{P_{ij} - P_{ij}^{\min}}{P_{ij}^{\max} - P_{ij}^{\min}}; \quad j = \overline{1, s}; \quad i = \overline{1, n}.$$

Maksimallashtiriladigan ko'rsatkichlar uchun

$$\bar{P}_{ij} = \frac{P_{ij}^{\max} - P_{ij}}{P_{ij}^{\max} - P_{ij}^{\min}}; \quad j = \overline{s+1, \dots, m}, \quad i = \overline{1, n}.$$

IM3 axborot moduli.

6.2-jadvaldan P_{ij} larni hisoblash formulasi quyidagicha:

$$\bar{P}_{ij} = \frac{P_{ij}}{\sum_{j=1}^m P_{ij}} ; \quad \overline{1,m}; i = \overline{1,n}.$$

Bu modullar uchun ham dastlabki ma'lumot $[a_j]$ vektor bo'lib hisoblanadi. a_j – og'irlik koeffitsienti bo'lib, j – ko'rsatkichning muhimlik darajasini aniqlaydi. U ekspert usuli bilan aniqlanadi. Vektor quyidagi ko'rinishga ega: $[a_1, a_2, a_3, \dots a_m]$, uning elementlari 10 ballik shkala bo'yicha aniqlanadi. Axborot modulining barcha ustunlari normallashtirildan keyin $[a_j]$ bilan ko'paytiriladi.

M2. Loyihaviy echimlarni ko'pmezoni baholash moduli.

Loyihalarni ko'pmezoni baholash quyidagicha amalga oshiriladi. Variantlar uchun optimal echimni tanlashning bir qancha mezonlari mavjud bo'lib, yuqorida keltirilgan normallashtirilgan ko'rsatkichlar matritsasini xarakterlovchi – Vald, Gurvis, Laplas va Sevidj mezonlaridir. Modul ishining mohiyatini misolda ko'rib chiqamiz. Loyihaviy echim ko'rsatkichlari (6.3-jadval) va tayyorlangan axborot modullari (6.4-va 6.5-jadval) egamiz.

6.3-jadval.

Loyihaviy echim ko'rsatkichlari.

Loyiha ko'rsatkichlari	Loyihalar №			
	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄
Minimallashtiriladigan ko'rsatkichlar				
1	113, 7	120, 5	122, 1	149, 5
2	4,7	5,0	6,6	7,7
Maksimallashtiriladigan ko'rsatkichlar				
3	3	7	7	10
4	27,1	47,7	50,4	69,7

6.4-jadval.

IM1 axborot moduli (max F uchun).

Loyiha ko'rsatkichlari	Loyihalar №			
	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄
Minimallashtiriladigan ko'rsatkichlar				
1	1	0,81	0,77	0

2	1	0,9	0,37	0
Maksimallashtiriladigan ko'rsatkichlar				
3	0	0,43	0,43	1
4	0	0,48	0,55	1

6.5-jadval.

IM2 axborot moduli (min F uchun).

Loyiha ko'rsatkichlari	Loyihalar №			
	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄
Minimallashtiriladigan ko'rsatkichlar				
1	0	0,19	0,23	1
2	0	0,1	0,63	1
Maksimallashtiriladigan ko'rsatkichlar				
3	1	0,43	0,43	0
4	1	0,51	0,45	0

Valdning maksimallik mezoni yoki kafolatlangan natija prinsipi, optimallik sifatida V_i variant tanlanadi, bunda matritsadagi me'yorlashgan ko'rsatkichning minimal qiymatlaridan maksimali tanlanadi:

$$W_i = \max_i \min_j \bar{P}_{ij}$$

Baholash quyidagi 6.6-jadvalni ketma-ket to'ldirish orqali amalga oshiriladi.

6.6-jadval

Valdning maksimallik mezoni bo'yicha baholash

Loyiha ko'rsatkichlari	Loyihalar №			
	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄
$\min_j P_{ij}$	0	0,43	0,37	0
$\max_i \min_j P_{ij}$		0,43		
Loyihalar rangi	3	1	2	3

Gurvis mezoni (pessimizm-optimizm mezoni deb atalib, loyiha variantlarini baholashda o'ta pessimizmga ham, o'ta yuzaki optimizmga ham berilmasdan baholashni taklif qiladi) quyidagi ko'rinishga ega:

$$H_i = \max_i \{ \alpha \min_j \bar{P}_{ij} + (1 - \alpha) \max_j \bar{P}_{ij} \},$$

bu erda α – koeffitsient, qiymatlari 0 va 1 oralig'ida bo'ladi- 6.7-jadval (bizning misolda $\alpha=0,5$).

6.7-jadval

Gurvis mezonni bo'yicha baholash

Loyiha ko'rsatkichlari	Loyihalar №			
	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄
min P _{ij} _j	0	0.43	0.37	0
max P _{ij} _j	1	0.9	0.77	1
A = α min P _{ij}	0	0.21	0.18	0
B = (1 - α) max P _{ij}	0.5	0.45	0.38	0.5
{A+B}	0.5	0.66	0.57	0.5
max {A+B}		0.66		
Loyihalar rangi	3	1	2	3

Laplas mezonni variantlar ko'rsatkichlarining nafaqat “eng yomon” va “eng yaxshi” qiymatlarini, balki barcha qiymatlarini hisobga oladi, oraliq qiymatlari quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

$$\max S_j = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m P_{ij}$$

Bu erda n – ustun bo'yicha ko'rsatkichlarning umumiy soni.

Baholash uchun 6.8-jadvaldan foydalanamiz.

6.8-jadval

Laplas mezonni bo'yicha baholash

Loyiha ko'rsatkichlari	Loyihalar №			
	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄
$\sum_j P_{ij}$	2	2.62	2.12	2
S _j	0.5	0.65	0.53	0.5

$\max_i S_j$		5	0.65		
Loyihalar rangi	3	1	2	3	

-har bir variant uchun baholar to'plamidan bahoning maksimal qiymati tanlanadi va hosil bo'lganlar ichidan minimali tanlab olinadi:

$$C = \min_i \max_j (\max_i P_{ij} - \bar{P}_{ij}).$$

Baholash uchun 6.9-jadvaldan foydalanamiz.

6.9-jadval

Sevidj mezon bo'yicha baholash

Loyiha ko'rsatkichlari	Loyihalar №				
	Ko'rsatkichlar	V1	V2	V3	V4
$\max_i \bar{P}_{ij} - \bar{P}_{ij}$	1	1	0,8 1	0,77	0
	2	1	0,9	0,37	0
	3	0	0,5	0,57	1
	4	0	7 0,4 9	0,55	1
$\max_j (\max_i \bar{P}_{ij} - \bar{P}_{ij})$		1	0,9	0,77	1
C				0,77	
Loyihalar rangi		3	2	1	3

Ushbu mezon bo'yicha variantlarni baholashni tugatishda variantlarni ranjirovka qilish natijalarini quyidagi matritsaga keltiramiz.

Loyihalarni ko'pmezoni baholash natijalarining matritsasi (6.10-jadval):

6.10-jadval

Loyihalarni ko'pmezoni baholash natijalari

Mezonlar bo'yicha rangi	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄
Vald	3	1	2	3
Gurvis	3	1	2	3
Laplas	3	1	2	3
Sevidj	3	2	1	3

M3. Loyiha echimlarini additiv mezon bo'yicha baholash moduli.

Agar echim qabul qiluvchi shaxs tahlil natijasida biror-bir variant barcha mezonlar bo'yicha yuqori rangga ega bo'lsa, u holda bu variant ko'p mezonli masala qo'yilishi nuqtai nazaridan ham optimal hisoblanadi. Yechim qabul qiluvchi shaxs bu asosida ushbu variantni tanlash to'g'risida echim qabul qilishi yoki additiv mezon bo'yicha baholashni davom ettirishi mumkin.

Additivlik mezonida ahamiyatli o'rinni ekspert baholash usuliga asoslangan α_j egallaydi. Variantlar quyidagi formula bo'yicha baholanadi:

$$\min F(X) = \sum_{j=1}^s a_j P_{ij}^-(x) - \sum_{j=s+1}^m a_j P_j^+(x),$$

-bu erda $P_{ij}^-(x), P_j^+(x)$ - ko'rsatkichlarning qiymatlari mos ravishda minimallashtiriladi ($j=\overline{1,s}$) yoki maksimallashtiriladi ($j=\overline{s+1,m}$);

x – loyiha ko'rsatkichlari vektori.

Baholash uchun IM2 dan foydalanamiz (6.11-jadval).

6.11-jadval

Additivlik mezoni bo'yicha baholash

Loyiha ko'rsatkichlari	Loyihalar №				
	ko'rsatkichlar	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄
			0,1		
	1	0	9	0,23	1
	2	0		0,63	1
	3	1	3	0,43	0
	4	1		0,45	0
			1	0,5	
	$\sum_{j=1}^s a_j P_j^-(x)$	0	9	0,2	0,86
	$\sum_{j=s+1}^m a_j P_j^+(x)$	2	4	0,9	0,88
F(x)		-2	0,65	0,02	2
min F(x)		-2			
variantlar rangi		1	2	3	4

M4. Integral reyting bo'yicha loyiha echimlarini baholash moduli.

Ranglar bo'yicha yoki ranglar summasi bo'yicha integral reyting, bunda yuqoridagi ikkala yondoshuv bo'yicha natijaviy baholar umumlashtiriladi, bu esa variantlarni nisbatan ob'ektiv natijaviy baholash imkonini beradi.

Bu quyidagi 6.12-jadvalda keltirilgan.

6.12-jadval

№ variant	Mezonlar bo'yicha rang				
	Vald	Gurvis	Laplas	Sevidj	Additi v
V1	3	3	3	3	1
V2	1	1	1	2	2
V3	2	2	2	1	3
V4	3	3	3	3	4

Variantlarning mantiqiy reytingini tuzamiz, ya'ni integral reytingda ustunlik tartibida variantlar rangini mantiqiy tartiblashni amalga oshiramiz. Hosil bo'lgan mantiqiy reyting 6.13-jadvalda keltirilgan (2-ustun)

Integral reyting bo'yicha variantlar ranjirovkasi ularni quyidagi algoritm bo'yicha mantiqiy reyting bilan taqqoslash amalga oshiriladi:

- 1-ustunda miqdor qiymatini taqqoslaymiz. № 1, 2 va 3 variantlar bu erda yuqori ranga, ya'ni «1». Ular 1-o'rin uchun keyingi turga o'tadi, 4-variant esa 4-o'rinni egallaydi.

- 2-ustun bo'yicha № 1, 2 va 3 variantlarni taqqoslaymiz. Bu erda 2-variant 1-o'rinni egallaydi, 3-variant – 2-o'rinni, 1-variant 3-o'rinni egallaydi (3-ustun).

Ranglar bo'yicha reyting tuzishda (4-ustun) mantiqiy reytingning har bir rangiga bir xil “og'irlik” yuboramiz. Shunday qilib, ranglarning bir xil summasiga ega bo'lamiz. Rangli reyting mantiqiy reyting miqdorlarining summasi sifatida hisoblanadi, integral reyting kichikdan kattaga o'sish tartibida ularni ranjirovka qilish yo'li bilan aniqlanadi (5-ustun).

Integral reyting bo'yicha variantlarni baholash natijalari.

Variant №	Mantiqiy reyting	Integral reyting bo'yicha rangi	Rang bo'yicha reyting	Rang reyting bo'yicha integral rang	O'lchov (vzveshenniy) reyting	O'lchov reyting bo'yicha variant rangi	Natija-viy rang
1	V3	1 3 3 3					
2	V2	1 1 1 2	3	13	3	26	3
3	V3	1 2 2 2	1	7	1	40	1
4	V4	3 3 3 3	2	10	2	32	2
			4	16	4	19	4

O'lchov reytingini tuzishda mantiqiy reytingning har bir rangiga o'zining og'irlik o'lchovi yuboriladi (prisvaivaetsya) (bizning misolimizda «Formula – 1» avtopoygasida foydalaniladigan og'irlik o'lchovi qabul qilingan, ya'ni 1-o'rin uchun – 10, 2-o'rin uchun – 6 ball, 3-4 ball, 4-3 ball, 5-2 ball, 6-1 ball, 7-o'rin uchun – 0 ball).

Shunday qilib, o'lchov reytingi (6 –ustun) og'irlik o'lchovining mos mantiqiy reyting qiymatlari bilan algebraik yig'indisi sifatida hisoblanadi. O'lchov reytingi bo'yicha variant rangi kattadan kichikka qarab kamayish tartibida ranjirovka qilish yo'li bilan aniqlanadi. 8-ustun quyidagicha to'ldiriladi: № 3, 5, 7 ustunlardan miqdorlarni qator bo'yicha yig'amiz, 3 ga bo'lamiz va eng yaqin butun songa yaxlitlaymiz.

Nazorat uchun savollar.

1. Investitsiyalarning iqtisodiy mazmuni, mohiyati va ularning tasniflanishini tushuntirib bering?

2. Investitsiyalarning maqsadlari va diversifikatsiyalanishini ahamiyatini tushuntiring?

3. Asosiy fondlarning shakllanishida kapital qo'yilmalarning roli, moliyaviy va real investitsiyalarning o'zaro bog'liqligi nimada?

4. Investitsiyalarni o‘stirish omillari, jamg‘armalar – investitsiyalar manbasi sifatida ekanligini yoritib bering?

5. Investitsiya faoliyati tushunchasini, O‘zbekistonda investitsiya faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatning rolini yoritib bering?.

6. Investitsiya faoliyatiga ta’sir etish omillari va usullarini ayting?.

7. O‘zbekistonda investitsiya faoliyatining me’yoriy-qonuniy bazasini yoritib bering?.

Adabiyotlar.

1. Бочаров В.Р. Инвестиции: Учебник для ВУЗов. – 2-е изд.-Спб.: Питер, 2018. – 384 с. Ил.- (Серия “Учебник для ВУЗов”).

2. Imomov H.H. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 b.

3. Yusupov E.D., Mardiev N. Qishloq xo‘jaligida investitsion jarayonlarni boshqarish. O‘quv qo‘llanma.-Toshkent.: 2020.- 388 b.

4. Оуен Г. Теория игр. М.: Мир. 1971

5. Мардиев Н., Джумабаев Х.Р. Методика комплексной оценки вариантов проектных и плановых решений жилищного строительства. //Узбекский журнал “Проблемы информатики и энергетики”, Изд. Fan, №6, 1998. – 40-43 стр.

Internet saytlari.

1. www.edu.uz.

2. www.bimm.uz

3. www.Ziyonet.uz.

4. www.infocom.uz.

5. www.agro.uz

6. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

4-Mavzu. Xorijiy investitsiyalar va investitsion muhit. Horijiy investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari.

REJA:

4.1. Xorijiy investitsiyalar va investitsion muhit.

4.2. Horijiy investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari.

Tanyanch iboralar: Investitsiya, xorijiy investitsiya, milliy iqtisodiyot, investitsion muhit, investitsiya risklari, investitsion salohiyat

4.1. Xorijiy investitsiyalar va investitsion muhit.

Ma'lumki, har qanday davlat tashqi dunyodan ajralgan holda, jahondagi ilm, fan va texnika sohasida erishgan yutuqlardan, iqtisodi rivojlangan davlatlarning tajribalaridan samarali foydalanmasdan rivojlanishi mumkin emas. Ushbu maqsad yo'lida milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni faol jalb etish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etodi. Biroq, bunday vazifaning uddalanishi, avvalambor, «xorijiy investitsiya» tushunchasining mazmun-mohiyatini, xususiyatlarini, turlarini, iqtisodiyot taraqqiyotidagi rolini aniq va ravshan anglab olish zaruratini yuzaga keltiradi.

Prof. D.G'ozibekovning xorijiy investitsiyalar to'g'risidagi nazariy qarashlarida quyidagi fikrlar bayon etilgan: «Chet el investitsiyalari bir iqtisodiyot sub'ekti kapitalini o'zga iqtisodiyotga muayyan muddatga bog'lash bo'lib, ichki investitsiyalardan risklar kengligi bilan farqlangan holda, huquqiy sharoitlarning, investitsiya muhitining o'zgarishi bilan tavsiflanadi va natijada mamlakatlar va mintaqalar bo'ylab kapital ko'chishi yuz beradi»³⁵. Ushbu fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, xorijiy investitsiyalar bir mamlakat iqtisodiyotidan mutloq boshqa davlat iqtisodiyotiga ko'chuvchi kapital bo'lib, u risklar doirasi kengligi bilan ichki investitsiyalardan farqlanadi.

Iqtisod fanlari doktori N.Qo'zievaning ilmiy ishlarida xorijiy investitsiyalarning mohiyati to'g'risida: «Kelgusida foyda olish maqsadida kapitalni eksport qiluvchi

³⁵G'ozibekov D. G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. – T.: «Moliya», 2003. – B. 45.

xorijiy davlatlar, yuridik va jismoniy shaxslarning kapitalni qabul qiluvchi mamlakatlarga turli ko‘rinishdagi boyliklar (ko‘char, ko‘chmas mol-mulk, intellektual boyliklar va boshq.) va ulardan olingan daromadlar (foyda, foizlar, dividendlar, litsenziya va komission mukofotlar, royalti, texnik ta‘minot va boshqa mukofotlar)ni qo‘yilishiga xorijiy investitsiyalar deyiladi»³⁶, degan ta‘rif keltirilgan. Olimning fikricha, xorijiy investitsiyalarni turli belgilariga asoslangan holda tasniflash ularning iqtisodiy mohiyatini yanada oydinlashtiradi.

«Chet el investitsiyalari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining 3-moddasida: «chet el investorlari asosan daromad (foyda) olish maqsadida tadbirkorlik faoliyati va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa turdagi faoliyat ob‘ektlariga qo‘shadigan barcha turdagi moddiy va nomoddiy boyliklar va ularga doir huquqlar, shu jumladan, intellektual mulkka doir huquqlar, chet el investitsiyalaridan olingan har qanday daromad O‘zbekiston Respublikasi hududida chet el investitsiyalari»³⁷, deb e‘tirof etilgan.

Xorijiy investitsiyalarni mulkchilik shakliga ko‘ra xususiy, davlat, xorijiy va aralash investitsiyalarga tasniflash maqsadga muvofiqdir. Xorijiy investitsiyalarni yo‘nalish ob‘ektiga qarab, moliyaviy va real investitsiyalarga ham ajratish mumkin. Rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy investitsiyalarning tarkibida asosiy o‘rinni xususiy mulk egalari investitsiyalari tashkil etadi.

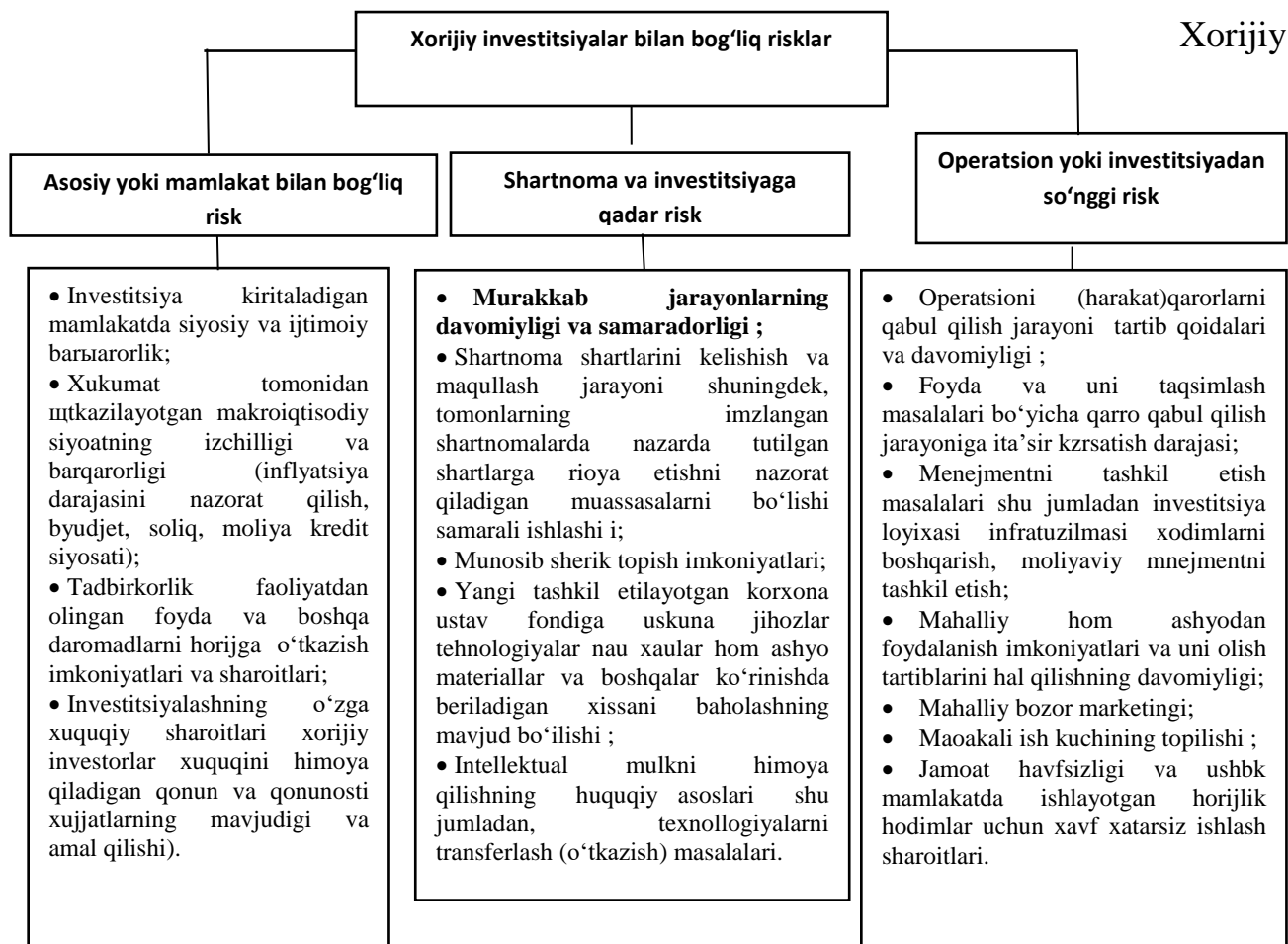
Rasm-4

Xorijiy investitsiyalar bilan bog‘liq risk³⁸

³⁶ Xoshimov Q.B. Chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarini soliqqa tortish va uni takomillashtirish yo‘llari. Iqt. fan. nom. ilm. dar. ol. uch. yoz. dis. avtor. – T.: BMA, 2004. – B. 7

³⁷ Вахобов А., Хожибакиев Ш., Мўминов Н. “Хорижий инвестициялар” Ўқув қўлланма.- Т.: Молия, 2010. -328 б.

³⁸ Вахобов А., Хожибакиев Ш., Мўминов Н. “Хорижий инвестициялар” Ўқув қўлланма.- Т.: Молия, 2010. -328 б.

investitsiyalarni ichki investitsiyalardan farqli jihatlaridan biri, ularni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan qo'shimcha uch guruhga ajratilgan barcha risklarning oldindan hisoblab chiqilishidadir.

Horijiy investitsiyalar bilan bog'liq risklar. Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy mohiyatini anglashda uning xususiyatlarini bilish muhim ahamiyatga ega. Xorijiy investitsiyalarning quyidagi xususiyatlarini ta'kidlash mumkin:

- xorijiy investitsiyalar bir iqtisodiyotdan ikkinchisiga ko'chayotgan kapital;
- kapitalni o'zga mamlakatga qulayroq qilib joylashtirish maqsadi;
- qo'yilgan sarmoya egasiga qaytib kelgunga qadar nisbatan uzoq muddat davomida yuqori foyda ko'rish;
- qo'shimcha risklarga ega bo'lish;
- aniq maqsadlarga intilish (yuqori daromad olish, yangi bozorlarni egallash, ishonch qozonish);

–o‘zga mamlakat qonunchiligidan, imkoniyatlaridan foydalanish asosida vaqtdan unumli foydalangan holda o‘z kapitalini o‘stirish;

–rag‘batlantirish tizimi, kafolatlar, imtiyozlar, ishonchli va o‘zaro manfaatli munosabatlarning yo‘lga qo‘yilishini talab etishi;

–ishlab chiqarish (xizmat ko‘rsatish)ni chetga olib chiqish yo‘li bilan mahsulotni arzonlantirish, yangi bozorlarni egallash, yuqori daromad olish, boyliklarni yanada foydaliroq joylashtirish;

–o‘z milliy huquqiy sharoitlarini va o‘z milliy investitsiya muhitini kapital qabul qiluvchi o‘zga mamlakat milliy huquqiy sharoitlariga, o‘zga investitsiya muhitiga almashtirish.

Xorijiy sarmoyadorlar bilan amaliy hamkorlik o‘rnatish orqali jahon amaliyotida mavjud bo‘lgan imkoniyatlardan foydalanish asosida quyidagi samaralarga erishish mumkin bo‘ladi:

–eng zamonaviy texnologiyalarga ega bo‘lgan ishlab chiqarish (xizmat ko‘rsatish) faoliyatini yo‘lga qo‘yish;

–yangi texnologiya, zamonaviy jihozlarni, yuqori unumli uskunalarni qo‘lga kiritish;

–yangi ish joylarini tashkil etish va aholi bandligini ta‘minlash;

–ixcham, amalga oshirilgan xarajatlarni tez sur‘atlar bilan qoplaydigan, yuqori samara beradigan korxonalarini qurish;

–zamon darajasida yuqori mehnat unumdorligiga erishish, mahsulot tannarxini pasaytirish, o‘z manfaatlariga erishish;

–qo‘shma korxonalar tuzish, ilg‘or tajribaga ega bo‘lish, boshqaruvni, raqobatni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish;

–bozor talabini qoniqtiradigan mahsulot (xizmatlarni) etishtirish;

–ishlab chiqarilgan mahsulot sifati va raqobatbardoshligini dunyo bozori talablariga javob beradigan qilib etkazish;

–tadbirkorlik faoliyatini samarali tashkil etish va uni yanada kengaytirish

imkoniyatlarini qo‘lga kiritish;

–jahon bozorida o‘zining mustahkam mavqeni egallash;

–daromadni ko‘paytirish, yuqori samaraga erishish, sarf etilgan mablag‘larni hech qanday talofat va yo‘qotishlarsiz tez fursatda qoplash;

–mamlakat eksport imkoniyatlarini kengaytirish va jahon bozorida «qattiq» valyuta ishlab topishni o‘rganish;

–mamlakat xazinasini to‘ldirish;

–ichki, tashqi bozorda olib chiqiladigan mahsulotlar (ish, xizmat)ga bo‘lgan talabni qondirish;

–milliy va jahon iqtisodiyoti ravnaqi va jamiyat farovonligini oshirish.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti “Xalqaro iqtisodiy hamkorlikni yanada rivojlantirish, jumladan, etakchi xalqaro va xorijiy moliyaviy institutlar bilan aloqalarni kengaytirish, puxta o‘ylangan tashqi qarzlar siyosatini amalga oshirishni davom ettirish, jalb qilingan xorijiy investitsiya va kreditlardan samarali foydalanish”³⁹ deb alohida to‘xtalib o‘tdi.

Quyidagi 1-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, mamlakatimiz iqtisodiyotiga jalb etilgan xorijiy investitsiyalarning umumiy hajmida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning salmog‘i 2007-2019 yillarda o‘shish tendensiyasiga ega bo‘lgan. Bu iqtisodiyotni modernizatsiya qilish nuqtai nazaridan ijobiy holat hisoblanadi.

Biroq, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog‘i 2018 yil va 2019 yilda nisbatan pasaygan. Mazkur pasayish tahlil qilingan davr mobaynida jami investitsiyalarning o‘shish sur‘atini to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning umumiy hajmidagi salmog‘ini yuqori ekanligi ko‘rinib turibdi.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga jalb etilgan xorijiy investitsiyalarning dinamikasi⁴⁰ (foiz hisobida)

³⁹O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017 — 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini amalga oshirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida» 15.02.2017 yilgi qaror

⁴⁰O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining statistik ma’lumotlari.

Iqtisodiyot tarmoqlari	Yillar				
	2007	2009	2015	2018	2019
Xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog'i	24,5	35,4	23,5	23,1	21
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog'i	20,6	30,5	21,2	16,9	15,2
To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning jami xorijiy investitsiyalar hajmidagi salmog'i	84,0	86,2	78,8	72	73

Xorijiy investitsiyalarning jami investitsiyalar hajmidagi salmog'ini pasayganligi ichki manbalarning ko'payganligi bilan xarakterlanadi.

Albatta, bunday natijalarning qayd etilgani mamlakatimizda faol va samarali investitsiya siyosati olib borilayotganligidan dalolat beradi.

Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish turlari va shakllari.

Ma'lumki, milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning bir qancha shakllari mavjud. Xorijlik investorlar O'zbekiston Respublikasi hududida investitsiyalarni quyidagi yo'llar bilan amalga oshirishlari mumkin:

1. O'zbekiston Respublikasining yuridik va (yoki) jismoniy shaxslari bilan birgalikda tashkil etilgan xo'jalik jamiyatlari va shirkatlarining, banklar, sug'urta tashkilotlari va boshqa korxonalarining ustav jamg'armalarida va boshqa mol-mulkida ulush qo'shib qatnashish. Bunga misol qilib XIJKlarni (ustav kapitalining kamida 30 foizi xorijlik investorga tegishli bo'lishi kerak) keltirish mumkin, ya'ni qo'shma korxonalar tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish eng ommabop shakl hisoblanadi.

2. Xorijlik investorlarga to'liq qarashli bo'lgan xo'jalik jamiyatlari va shirkatlarini, banklar, sug'urta tashkilotlari va boshqa korxonalarini barpo etish va rivojlantirish, ya'ni sof xorijiy investitsiyali korxonalar tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish. Bunda jami (100 %) ustav kapitali xorijlik investorga tegishli bo'ladi

3. Mol-mulk, aksiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlarni, shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi rezidentlari tomonidan emissiya qilingan qarz majburiyatlarini sotib olish asosida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

4. Intellektual mulkka, shu jumladan, mualliflik huquqlari, patentlar, tovar belgilari, foydali modellar, sanoat namunalari, firma nomlari va nou-xauga, shuningdek, ishchanlik nufuziga (gudvillga) huquqlar kiritish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

5. Konsessiyalar, shu jumladan, tabiiy resurslarni qidirish, ishlab chiqish, qazib olish yoki ulardan foydalanishga bo'lgan konsessiyalar olish asosida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

6. Savdo va xizmat ko'rsatish sohalari ob'ektlariga, turar-joy binolariga ular joylashgan er uchastkalari bilan birgalikda mulk huquqini, shuningdek, erga egalik qilish va undan foydalanish (shu jumladan, ijara asosida foydalanish) hamda tabiiy resurslarga egalik qilish va ulardan foydalanish huquqlarini sotib olish orqali xorij sarmoyasini jalb qilish.

7. Erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

8. Xalqaro lizing amaliyotini rivojlantirish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning eng ommabop shakli hisoblangan XIIKlarni tashkil etish va ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash yo'lida qator ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Keling, aziz o'quvchi, shu erda «xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonaga» aniqlik kiritsak. Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonaga, deb nimaga aytiladi? Unga qanday ta'rif berish mumkin? Chunki, XIIK nimaligini to'liq anglamay turib, u haqda fikr bildirish ma'noga ega emas.

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida «Korxonaga – yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'ekt. Mahsulotlar ishlab chiqarish, xizmatlar

ko'rsatish, ishlarni bajarish uchun tashkil etiladi, iqtisodiy faoliyatning xilma-xil turlari bilan shug'ullanadi. Davlat, munitsipial, jamoa, qo'shma, yakka (oila, xususiy) korxonalar bor»⁴¹, deya ta'riflanadi. Mazkur ta'rifning e'tiborli jihati shundaki, unda korxonaning «qo'shma korxonaga» shaklida ham tashkil etilishi e'tirof etilgan. Chunki, qo'shma korxonaga berilgan ta'riflarning aksariyatida mazkur masala e'tibordan chetda qolgan. Rossiyalik iqtisodchi-olimlardan L.Makarevich: «Korxonaga – mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'ekti bo'lib, iste'mol talabini qondirish va foyda olish maqsadida qonunchilik asosida tashkil etiladi, tovarlar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanadi»⁴², deb ta'rif beradi. Muallif ushbu ta'rifda qo'shma korxonalarini e'tibordan chetda qoldirganligi ko'rinib turibdi.

Shuningdek, iqtisodchi-olimlar B.Rayzberg, Л.Лозовский, Е. Страдубцевалар ta'rifiga ko'ra: «qo'shma korxonaga, asosan, yuridik shaxslar tomonidan, mahalliy korxonalar yoki xorijiy hamkorlarning shaxsiy mablag'lari hisobidan ta'sischi joylashgan mamlakatda tashkil etilgan xo'jalik tashkilotidir. Mulkiy shakli jihatidan aksiyadorlik, mas'uliyati cheklangan yoki sherikchilik ko'rinishida bo'lishi mumkin»⁴³. Mualliflar tomonidan «qo'shma korxonaga»ga berilgan ta'rif ayrim cheklanishlardan holi emasligi ko'rinib turibdi. Jumladan, so'nggi ta'rifda «ta'sischi joylashgan mamlakatda tashkil etilgan», deya qayd etilgan jumla munozaralidir. Nazarimizda, mazkur jumla qo'shma korxonalarining iqtisodiy mohiyatini ochib berishga bevosita xizmat qilmaydi. Chunki, qo'shma korxonaning ta'sischisi ikkinchi mamlakatda joylashgan bo'lib, uning o'zi boshqa mamlakat hududida tashkil etilishi amaliyotdan ma'lum.

A.Borisov tomonidan tuzilgan «Katta iqtisodiy lug'at»da: «Qo'shma korxonaga ikki yoki undan ortiq yuridik shaxslar tomonidan tashkil topgan xo'jalik yuritish shaklidir. Qo'shma korxonaga mahalliy tadbirkorlar yoki xorijiy hamkorlar ishtirokida tashkil etiladi. Ta'sischilardan biri jismoniy shaxs bo'lishi mumkin. Qo'shma korxonaga

⁴¹O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – T.: «O'ME» Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. – B. 48.

⁴²Макаревич Л.М. 200 правил бизнеса. – М.: «Дэло и Сервис», 2003. – С. 125.

⁴³Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Страдубцева Е.Б. Современный экономический словарь. 4-изд., перераб. и доп.– М.: «Инфра-М», 2005. – С. 235.

ustav kapitalining hamkorlikda shakllantirilishi va ta'sischilardan biri joylashgan hududda tashkil etilishi uning o'ziga xos xususiyatga ega ekanligidan dalolat beradi»⁴⁴, deya ta'riflangan. Fikrimizcha, qo'shma korxonaga berilgan mazkur ta'rif mantiqiy jihatdan bir-biriga uzviy bog'lanmagan. Shu bilan birga, qo'shma korxonaning ta'sischilaridan faqat biri emas, ikkalasi ham jismoniy shaxslar bo'lishi mumkin, ya'ni ikkita mamlakatning vakili hisoblangan jismoniy shaxslar o'z mablag'larini qo'shma korxonaning ustav kapitaliga kiritish asosida uni tashkil etishi ham mumkinligi e'tirof etilmagan.

O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 apreldagi «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi Qonunning 6-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi hududidagi xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar (XIIK) deganda aksiyalarining (ulushlari, paylarining) yoki ustav jamg'armasining kamida o'ttiz foizini xorijiy investitsiyalar tashkil etodigan korxonalar tushuniladi. Ular O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga zid kelmaydigan har qanday tashkiliy-huquqiy shakllarda faoliyat ko'rsatadilar. XIIK qatnashchilaridan biri ushbu qonunga ko'ra xorijlik investor bo'lishi shart.

Umumlashtiradigan bo'lsak, ikki yoki undan ortiq mahalliy va xorijiy mamlakat sub'ektlari ishtirokida tovar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish, foyda olish maqsadida yuridik shaxs sifatida tashkil etiladigan, mamlakatning qonunchilik talablari asosida tuzilgan xo'jalik yurituvchi sub'ektga qo'shma korxonada deyiladi.

XIIK davlat ro'yxatiga olingan paytdan e'tiboran yuridik shaxs huquqiga ega bo'ladi. XIIKlar tashkil etish va ularni davlat ro'yxatiga olish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanganadi.

XIIKlar tashkil etish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning keng tarqalgan shakllardan biri hamkorlikda qo'shma korxonalarni tashkil etishdir. O'zbekiston Respublikasida qo'shma korxonada deganda xorijiy investor faqat yuridik shaxs bo'lgan, nizom kapitalining eng kam miqdori 150000 AQSh dollariga teng bo'lgan

⁴⁴Борисов А.Б. Большой экономический словарь.– М.: «Книжный мир», 2005. – С. 126.

ekvivalent summani tashkil etgan korxonalariga aytiladi⁴⁵. XIK nizam jamg'armasining 150000 AQSh dollaridan kam bo'lmasligi, asosan, sifatsiz mahsulotlarning oldi-sotdisi va ularni respublikaga import qilish ishlari bilan shug'ullanishga ixtisoslashgan kichik XIKlarning keragidan ortiqcha kirib kelishining oldini olish maqsadida belgilangan.

2-jadval

Xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalarni tashkil etish sabablari⁴⁶

Ichki sabablar	Investitsiya muhitining ustunliklaridan foydalanish
	Risklarni taqsimlash
	Ishlab chiqarish miqyosida tejash
	Boshqaruvning yangi usullarini o'rganish
	Xorijiy bozorlarga chiqishni jadallashtirish
	Shartnoma xarajatlarini kamaytirish
Tashqi sabablar	Jahon bozoriga chiqish
	Siyosiy keskinlikning yumshashi
	Milliy hukumat talablari
	Samarali raqobatni vujudga keltirish
Strategik sabablar	Mustahkam xom ashyo bazasiga ega bo'lish
	Texnologiyalar transferti
	Ishlab chiqarish diversifikatsiyasi
	Mamlakatda uzoq vaqt faoliyat olib borish imkoniyati

O'zbekiston Respublikasidan tashqarida XIKlarning sho'ba korxonalari, filiallari, vakolatxonalari va boshqa alohida bo'linmalari tashkil etilishi mumkin.

⁴⁵Vahobov A. va boshq. Xalqaro moliya munosabatlari: Darslik. /Mual.: A.Vahobov, N.Jumaev, U.Burxonov. – T.: «Sharq», 2003. – B. 277.

⁴⁶Вахобов А., Хожикаев Ш., Мўминов Н. “Хорижий инвестициялар” Ўқув қўлланма.- Т.: Молия, 2010. -328 б.

XIIKlar ixtiyoriy ravishda O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi hududida uyushmalar, konsernlar, korporatsiyalar, konsorsiumlar va boshqa xo‘jalik birlashmalari tashkil etishi, amal qilib turgan birlashmalar tarkibiga to‘la huquqli a‘zo sifatida kirishi mumkin.

XIIKlar qonun hujjatlariga muvofiq quyidagi huquqlarga ega: O‘zbekiston hududida, shuningdek, undan tashqarida har qanday valyutada, har qanday bankda hisobvaraqlar ochish, ulardan foydalanish va ularni tasarruf etish; xorijiy valyutada ssudalar olish va uni qaytarish; XIIKlarning hisobvaraqlaridagi mablag‘lardan foydalanishni cheklash yohud mablag‘larni majburiy olish davlat boshqaruv organlari tomonidan faqat qonunda belgilangan tartibda amalga oshirilishi mumkin.

XIIKlarni tashkil etishni ichki, tashqi va strategik sabablarga bo‘lish mumkin

Mamlakatimizda XIIKlar faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash ularga soliq va bojxona imtiyozlari, imtiyozli kreditlar, qonun o‘zgarishligi kafolatlari, sug‘urta va qonun hujjatlariga muvofiq boshqa shakllarda amalga oshirilmoqda.

XIIKlar faoliyatining tahlili quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

–mamlakatimizning sust rivojlanayotgan hududlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish yuzasidan olib borilayotgan chora-tadbirlarni faol davom ettirish zarur. Bunda hududiy boshqaruv organlarining turli sohalardagi investitsiya loyihalarining amaliyotga samarali tatbiq etilishi yuzasidan mas‘uliyatini oshirish lozim;

–har bir hudud bo‘yicha tahliliy ma‘lumotlar bazasini shakllantirish yuzasidan amaliy tadbirlar ishlab chiqish va xorijiy investorlarni hududning eksport imkoniyatlari bo‘yicha zaruriy ma‘lumotlar bilan ta‘minlash;

–investitsiyalarni keng ko‘lamda jalb qilish maqsadida mamlakatimizning kam rivojlangan hududlarida infratuzilmalarni rivojlantirish dasturlari bajarilishi yuzasidan davlat monitoringini o‘rnatish. Bunda, ayniqsa, telekommunikatsiya va mexmonxona xo‘jaligi sohasini rivojlantirishga alohida e‘tibor berish maqsadga muvofiqdir;

–qo‘shma korxonalarining nizom fondida xorijiy investorning egallagan ulushini

hisobga olgan holda minimal talabdan oshgan har bir foizi uchun qo‘shimcha soliq imtiyozlarini berish;

–investitsiya dasturlarini tuzishda va yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirishda mamlakat hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini hisobga olish.

Qo‘shma korxonalariga qo‘shimcha kafolatlar va ularni himoya qilish choralari har bir muayyan holda, ya‘ni;

–respublikaning eksport imkoniyati mustahkamlanishi va kengayishini, mamlakatimizning jahon xo‘jalik aloqalariga integratsiyalashuvini ta‘minlovchi ustuvor loyihalarga investitsiyalar kiritilayotganda;

–amalga oshirilishi xom ashyo va materiallarni qayta ishlashga, iste‘mol tovarlari ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatishga, aholini ish bilan ta‘minlashga qaratilgan kichik tadbirkorlik sohasidagi loyihalarga investitsiyalar kiritilayotganda berilishi mumkin.

Investitsiya muhiti va tushunchasi. Xorijdan kapital qabul qiluvchi tomonidan investitsiya muhiti modelini ishlab chiqish har tomonlama asoslangan tashqi iqtisodiy aloqalarni aniqlab beruvchi vositadir. U orqali xorijiy investorga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar to‘g‘risida aniq tushunchalarga ega bo‘lish, xorijlik investorlarning xulq-atvorini har tomonlama anglash va mamlakatdagi iqtisodiy holatni chuqurroq baholash imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu jarayonlarning barchasi respublikamizning boshqa davlatlar bilan dastlabki iqtisodiy munosabatlarini yo‘lga qo‘yish jarayonida chetdan kapitalni jalb qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy investitsiya ishtirokida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan loyiha va dasturlarni ishlab chiqishda nafaqat o‘z manfaatlari bilan chegaralanmasdan investorning maqsad va imkoniyatlari bilan hisoblashish alohida e‘tiborga loyiqdir.

Investitsiya muhiti tushunchasi o‘z murakkabligi va mukammalligi jihatidan makro va mikro iqtisodiyot darajasida ko‘rib chiqiladi. Makroiqtisodiyot darajasida u

kapitalni qabul qiluvchi mamlakatdagi mavjud siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy holatlarni o'z ichiga oladi. Makroiqtisodiyot darajasida yondashilganda xorijiy investitsiyalarga nisbatan davlat siyosati, xalqaro shartnomalar shartlarini bajarish xorijiy mulkni milliyalashtirish, turli masalalar bo'yicha xalqaro shartnomalar tizimida ishtirok etish davlat boshqaruv tizimlarining mustahkamligi, siyosiy rahbariyatning muqarrarligi, davlatning iqtisodiyotga aralashish darajasi, iqtisodiy siyosatning mukammalligi, davlat apparatining ish samaradorligi, banklar tizimining takomillashuv darajasi, pul muomalasi va davlat byudjetining barqarorligi, davlatning ichki va tashqi qarzlari miqdori va boshqalar hal qiluvchi o'rinda turadi. Investitsiya muhitiga kapitalni qabul qiluvchi mamlakatning qonunlarida aks ettirilgan to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar va xorijiy firmalarining faoliyatini chegaralovchi yoki taqiqlovchi omillardan tashqari, to'liq aniqlanmagan ba'zi qoidalar va muvofiqlashtirilmagan jarayonlarning mavjudligi salbiy ta'sir etadi.

Mikroiqtisodiyot darajasida investitsiya muhiti bir tomondan investor-firma va ikkinchi tomondan xorijiy investitsiyani qabul qiluvchi xo'jalik sub'ektlari, ya'ni sotuvchilar, sotib oluvchilar, banklar hamda kasaba uyushma va boshqa jamoat tashkilotlari o'rtasidagi ikki yoqlama munosabatlarni aks ettiradi. Bu darajada investitsiya iqlimi umumlashtirilgan baholar iqtisodiy, huquqiy va madaniy jabhalarda yaqqol ko'rinadi. Makro va mikroiqtisodiyot darajalari birgalikda yagona investitsiya muhitini tashkil etadi va potensial investorlar hamda kapitalni qabul qiluvchi tomonlarning bo'lajak munosabatlarini belgilab beradi.

Investitsiya muhiti ob'ekt kategoriyasi bo'lib, har bir alohida olingan vaqt doirasida investorlar uchun haqiqatda mavjud bo'lgan shart- sharoitlar majmuasini aks ettiradi. Lekin hozirgi sharoitda investitsiya muhiti faqat davlat organlari ta'siri ostida shakllanmoqda. Albatta, bu ishlarni amalga oshirishda jahon tajribasidan, jumladan xorijiy investitsiya bilan tashkil etilib, yuksak iqtisodiy ko'rsatkichlarga erishgan kompaniya va firmalar tajribasidan kengroq foydalanish kerak. Bu jarayonni amalga oshirishda milliy xususiyatlarni ham hisobga olish lozim.

Davlat hokimiyatining ta'sirchanligi investitsiya muhitini aniqlovchi omillardan biridir. Shundan kelib chiqib, har bir kapital jalb qiluvchi mamlakat ma'lum bir investitsiya tizimiga egaligini ta'kidlash mumkin. Bu tizim huquqiy me'yorlar va muassasalardan iborat xorijiy investitsiyalarni qabul qilish tizimi va investitsiya muhitini o'z ichiga oladi. Xorijiy kapitalni qabul qilish tizimi investitsiya muhitining komponenti bo'lib xizmat qiladi va unga nisbatan mustaqil ravishda tashkil etiladi. Chunki u investitsiya muhitini o'zgartirishga qodirdir. Xorijiy investitsiyalarni qabul qilish tizimi qabul qiluvchi tomonning xorijiy kapitalni milliy iqtisodiyotga qulay ravishda kirib kelishini namoyon esa, investitsiya muhiti kirib kelgan kapitalni mamlakat ichida optimal ravishda o'sib borish vaziyatiga baho beradi.

Xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqali sanoatni yangi zamonaviy texnologiyalar bilan, qishloq xo'jaligida qayta ishlovchi sanoat majmuini va boshqa sohalarda tub o'zgarishlar yasash mumkin. Shunday ijobiy ishlarni amalga oshirish uchun xorijiy investorlarga qulay bo'lgan investitsiya muhitini yaratib berish kerak. Investitsiya muhiti iqtisodiyotda yangi tushuncha emas, ammo mustaqil O'zbekiston sharoitiga nisbatan ishlab chiqilmagan. Endi bu sharoitni yaratishga urinishlar bo'lmoqda. Bir qator rivojlangan davlatlar bu jarayonni ijobiy tarzda amalga oshirgan. Investitsiya muhitining ahamiyati, amaliy jihatdan, qaysi boyliklar va yo'nalishlar tizimi asosida xorijiy investorlar faoliyat yuritishlari to'g'risida tushuncha beradi va shuning negizida xorijlik investorlarga nisbatan qanday munosabatda bo'lishni ishlab chiqishga imkoniyat yaratadi.

Investitsiya muhiti- juda keng ma'noda ishlatiladigan tushuncha bo'lib, investor tomonidan hisobga olinadigan barcha muammolar va masalalarni o'z ichiga qamrab oladi. Investor tomonidan ma'lum bir davlatga investitsiya qilishning qulay va noqulay tomonlari baholanadi, shu bilan bir qatorda, o'z kapitalini kiritmoqchi bo'lgan mamlakat mafkurasi, siyosati, iqtisodiyoti va madaniyatiga katta ahamiyat beriladi. Investitsiya muhiti har tomonlama chuqur tahlil qilinishi asosida investitsiya riski aniqlanadi. Investitsiya muhiti va risk darajalari bir-birlariga teskari nisbatdadir.

Investitsiya muhiti qanchalik qulay bo'lsa, investorning tadbirkorlik riski shunchalik past darajada bo'ladi va bu investorlarning kirib kelishini ko'paytiradi. Aksincha, investitsiya muhiti noqulay bo'lsa, risk darajasi yuqori bo'ladi. Bu esa investitsiya qabul qiluvchining sarf-xarajatlarining o'sishiga olib keladi. Shunday qilib, investitsiya muhitining holati faqat investor uchun emas, balki investitsiya qabul qiluvchi uchun ham muhimdir.

4.2. Xorijiy investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari.

Rivojlangan mamlakatlardagi kompaniyalar g'oyat sinchkov va pishiqligi bilan ajralib turadilar. Ular mamlakatdagi siyosiy- iqtisodiy vaziyatni uzoq o'rganadi, tahlil etadi va shundan keyingina bu mamlakatga investitsiyalar kiritish yoki kiritmaslik haqida bir qarorga keladi. Yangi sanoati rivojlangan mamlakatlardagi kompaniyalar ularga qaraganda faolroq. Ularning strategiyasi hujumkorligi va tezkorligi bilan ajralib turadi. Bu kompaniyalar uchun yangi bozorlarga tez kirish hamda u erda etakchi mavqeni egallash asosiy masala hisoblanadi.

Bozorga kirishning ham birinchi, ham ikkinchi strategiyasiga ko'plab misollar keltirish mumkin. Ammo ularning qaysi biri yaxshi, qaysi biri yomon degan savolga javob berish qiyin. Bu strategiyalar umuman boshqa- boshqa, har biri mazkur mamlakatlarning tarixiy tajribasi, biznes olami an'analari, kishilarning mentaliteti (dunyoqarashi) asosida shakllangan.

O'zbekistonda mustaqillikka erishgandan so'ng xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb qilish tizimini yaratishga kirishildi. Bu borada bir qator qonunlar va Prezident farmonlari chiqarildi. "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida", "Chet el investitsiyalari va xorijiy investorlar faoliyatining kafolatlarini takomillashtirish to'g'risida"gi qonun va farmonlari shular jumlasidandir. Bu qonun va farmonlar ma'lum ma'noda xorijiy investitsiyalarni jalb etishning huquqiy asosini tashkil etadi.

Jahon statistikasining dalolat berishicha, uch yildan ortiq faoliyat ko'rsatgan firmalarning 30 foizi muassislarning o'zaro da'volari hal etilmasligi oqibatida yopilib qolmoqda. Tadbirkorlarning professional bilimlari etarli emasligi mazkur firmalar

tugatilishining yana bir sababidir. O'zbekiston iqtisodiyotining rivojlanib va o'sib borayotgan sektorlarida yangi barpo etilayotgan KB (kichik biznes) korxonalari (elektronika, informatika tizimlari, kompyuter texnikasi sohasidagi korxonalar) o'sib, kengayib borayotganligi bilan an'anaviy biznes sohasidagi KB korxonalaridan farq qiladi. Kengayish strategiyasiga amal qiluvchi bu korxonalar an'anaviy biznes korxonalaridan farqli o'laroq, turli sohalarda: marketing, yangi tovarlar, ishlab chiqarish, moliyalashtirish muammosi mazkur sohalar orasida eng muhimdir. Amalda, yangi tashkil etilgan KB korxonalari aylanma kapitalni shakllantirish uchun o'z mablag'iga ega bo'lmaydi, asosiy kapitalga investitsiya qo'yish haqida gap yuritmasa ham bo'ladi.

O'sishning mutanosib emasligi, qarz majburiyatlarining ko'payib borishi o'z kapitali, odatda, venchur investitsiyalar hisobiga shakllanadi. Venchur kapitalning investori o'zining barcha mablag'idan mahrum bo'lishi mumkin, ammo bu kapital 10 va hatto 50 baravar ko'payish ehtimoli ham bor. Venchur kapitalidan foydalanish imkoniyati esa fond bozorining holatiga bevosita bog'liqdir. Venchur kapital egalari hamisha hayotiy qobiliyatga ega bo'lgan va faol kapital bozorini izlash jarayonida bo'ladilar. Ularni doimiy ravishda yuksak texnologiya sohasidagi loyihalar qiziqtiradi.

An'anaviy biznes sohasidagi kichik korxonalar kengayish maqsadini ko'zlamaydi. Odatda, ular bir-ikki korchalonga juda qaram bo'ladi va ularning ixtisoslashuvi uchun deyarli imkoniyat bo'lmaydi. Qabul etiladigan qarorlar esa bir yoki bir necha menejerlarning xohish-irodasiga bo'ysunadi, istiqbolda esa strategik maqsadlarni aniqlash juda qiyin vazifaga aylanadi. Qarorlarning ko'p qismi durustroq tahlil etilmay qabul qilinadi. Kapital korxonalarining mablag'i hisobidan shakllantiriladi, ularda esa mablag' etishmasligi sezilib turadi.

KB korxonalari byudjet mablag'laridan, fond bozoridan foydalana olmaydi, ularning jamg'armasi ham yo'q. Qarzga olinadigan kreditlar va bank ssudalari ularni moliyalashtirishning asosiy manbalaridir. 2000 yilda KB sub'ektlariga ajratilgan

kreditlar hajmi 92 mlrd. soʻmdan yuqori boʻldi va 2,5 baravar oshdi, shu jumladan 12,9 mlrd. soʻm mikrocredit tarzida berildi. Byudjetdan tashqari fondlardan KB loyihalarining moliyalashtirilishiga 2000 yilda 4,4 mlrd. soʻm, yoki 1999 yildagiga nisbatan 1,7 baravar koʻp mablagʻ ajratildi.⁴⁷ 2000 yilda tijorat banklari tomonidan KB korxonalariga berilgan kreditlar umumiy hajmining tarkibiga qisqa muddatli ssudalar 65 foizini tashkil etdi. Buning maʼnosi shuki, KBning investitsiya loyihalarini amalga oshirishga kreditlarning atigi 35 foizi yoʻnaltirilgan.

2000 yilda kichik firmalarga va yakka tadbirkorlarga mikrocredit berishning yangi tartibi qabul qilindi. Bu tartib mikrocreditlar olish qoidasini osonlashtiradi, garovga nisbatan yumshoqroq talablar qoʻyadi va mikrocreditlar 50 foizgacha boʻlgan qismini naqd pul bilan olish imkonini beradi. Shu bilan birga, KB korxonalarini davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash mexanizmi zarur. Qishloq xoʻjaligi sohasida KB korxonalarini uchun kredit ittifoqlari (kooperativlari) kredit olishning juda muhim tuzilmasi boʻlishi mumkin. Ular orqali qishloq xoʻjaligi mahsuloti etishtirish, qayta ishlash va sotishni kreditlashni uyushtirish mumkin boʻlur edi.

Biron mamlakatning investitsion muhitini tahlil qilinganda, amaldor nuqtai nazari emas, balki oʻz mablagʻini daromad keltiruvchi loyihaga joylashtirmoqchi boʻlgan xorijiy investorlarning fikrlari ahamiyatlidir. Ularning fikricha investitsiya muhiti bir qator zaruriy omillarga bogʻliq boʻlib, ularning mavjudligi investitsiya muhitining eng qoʻlay boʻlishini taʼminlaydi.

Birinchi, siyosiy barqarorlik boʻlib, uning mavjud boʻlishi investorning kelgusi ishlarini rejalashtirish va ishonch bilan oldinga intilishiga imkon beradi. U kuchli qonuniy tizimning mavjudligi, tashqi va ichki harbiy nizolar hamda inqilobiy oʻzgarishlarning boʻlmasligida namoyon boʻladi.

Ikkinchi, iqtisodiy samaradorlik. Har bir investor iqtisodiy oʻsish juda yuqori boʻlgan, hukumat iqtisodiyotni rivojlantirish borasida barqaror siyosat olib borayotgan mamlakat iqtisodiyotiga mablagʻ sarflashni xohlaydi.

⁴⁷ Каранг. Приоритетм малого и среднего бизнеса. Народное слово. 1 Январь 2001. 1 с.

Yana bir muhim omil mamlakatdagi hukumat rahbarlari, mehnat jamoalari, muholif partiya vakillari va xalqning xorijiy investorlarga nisbatan bo‘lgan do‘stona munosabatlaridir. Undan tashqari oddiy xalqning xorijliklarga, ularning mamlakatdagi ijtimoiy- iqtisodiy faoliyatiga bo‘lgan munosabati ham katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu omil ham investorlarning mamlakatdagi faoliyatlariga katta ta’sir o‘tkazadi.

Hukumatning siyosati yana bir muhim omil hisoblanib, investorlarning faoliyatiga turlicha ta’sir o‘tkazishi mumkin. Albatta, hukumat olib borayotgan iqtisodiy siyosat bevosita yoki bilvosita biznes, savdo va investitsiyalash jarayoniga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Bunda uch jihatga alohida e’tibor berilishi zarur: xorijiy investorlarning loyihalarda qatnashish darajasi. Xorijiy investorlarni o‘z biznesining qanday qismiga egalik qilishlari qiziqtiradi. Bu esa loyiha turiga bog‘liq: a) agar investitsiya loyihasi eksportga yo‘naltirilgan hamda xomashyoning asosiy qismi chetdan keltirilayotgan bo‘lsa, investor biznesning maksimal darajada katta qismiga (ba’zida 100% ziga) egalik qilishga da’vogar bo‘ladi; b) agar investitsiya loyihasi eksportga yo‘naltirilgan hamda xomashyoning asosiy qismi mamlakatning ichki xomashyosi bo‘lsa, investor huddi shunday biznesning qo‘shni mamlakatlardagi shart-sharoitlariga qarab ish tutadi; v) agar investitsiya loyihasi mahsulotni ichki bozorda sotishga mo‘ljallagan bo‘lsa, ko‘pgina TMKlar sherikchilik asosida ish yuritishga harakat qiladilar, aks holda boshqa raqobatchilar ulardan oldin bozorni egallab olishlari mumkin. Xorijliklarning mehnati. Xorijiy investorlar o‘z biznesi va daromadlarini hamyurtlari nazorati ostida bo‘lgani ma’qul, deb fikralashadi. Ammo ishga juda ko‘p xorijliklarni jalb etish xarajatlarni oshirib yuboradi. Valyuta muomalasini tartibga solish. Xorijiy investorlarni mamlakatga mablag‘ olib kirish, uni sarflash imkoniyatlaridan tashqari biznesdan topilgan daromadni konvertirlangan valyutaga ayirboshlash, chetga olib chiqish, valyuta hisob raqamiga ega bo‘lish imkoniyatlari nihoyatda qiziqtiradi.

Keyingi omil infratuzilma holati bo'lib, u mamlakatdagi yuqoridagi sanab o'tilgan omillarning mavjud bo'lishidan keyingi muhim omillardandir. Unda ishlab chiqarish uchun er maydonlaridan foydalanish, erni ijaraga olish shartlari va muddati, avtomobil va temir yo'llarning sanoat hududlarini asosiy transport bo'g'inlari (portlar, aeroportlar) va bozorlar bilan bog'langanligi, elektr energiyasining mavjudligi, suv ta'minoti darajasi (ba'zi hollarda ichimlik suv bilan ta'minlanganlik darajasi), telekommunikatsiyaning rivojlanish darajasi, telefon, faks, teleks aloqalarining mavjudligi, kompyuter orqali aloqa o'rnatish masalalari muhimdir.

Ishchi kuchi. Ko'pincha xorijiy investitsiyalarni kiritishning asosiy sababi qilib qabul qiluvchi mamlakatda ish kuchining arzonligi ko'rsatiladi. Lekin, investitsiyalarni jalb qilishga savodxonlik, ishchi kuchining malaka darajasi, mehnat qilish etikasi, mehnat unumdorligi darajasi, turli ijtimoiy harakatlarning ishlab chiqarish jarayoniga ta'siri va boshqalar ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Banklar va moliya. Mamlakatda jahon savdosi va investitsiya sohasida foydalaniladigan barcha moliyaviy instrumentlar mavjudligi ushbu sohadagi xizmatlar sifatini anglatadi. Investorlar uchun mamlakatda etarli miqdorda faoliyat ko'rsatuvchi moliya institutlari va jahondagi yirik banklarga tegishli filiallarning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatda jahonning yirik savdo va investitsiya kompaniyalari filiallarining faoliyat ko'rsatishi investorlar uchun ishonchlilik darajasini oshiradi.

Hukumat tuzilmalaridagi rasmiyatchilik. Hukumat o'z investitsiya siyosatini qanday baholashi muhim emas. Bunda katta tajribaga ega bo'lgan tadbirkorlar bergan baho muhimdir. Investorlar rasmiyatchilik, qog'ozbozlik avj olgan muhitga kamdan-kam o'z mablag'larini sarflaydilar. Hukumat uchun eng muhimi, rasmiyatchilik sabab bo'lib, amalga oshirilishi to'xtab qolgan loyihalarni ekspertizadan o'tkazish, yo'l qo'yilgan xatoliklarni tuzatishdir.

Mahalliy ishbilarmonlik muhiti. Bu tushuncha juda keng bo'lib, unga: advokat, maslahatchilarning ko'pligi, malakali ish yurituvchilar, buxgalterlar, arxitektorlar va

konstruktorlarning mavjudligi kiradi. Bundan tashqari qo'shma korxonada ochishda mahalliy hamkorning tajribasi, aloqalari, mehnasevarligi va ishonchliligi ham hisobga olinadi.

Yashash sifati. Ushbu omil xorijiy investorga taklif qilinayotgan barcha narsalarda o'z aksini topadi. Aholi turmush tarzi va daromadlarining darajasi ishlab chiqarilayotgan mahsulotning xilma-xilligi va mehnat uchun qilinadigan xarajatlar hajmida o'z aksini topadi. Xorijiy investor o'zi uchun ishlash, yashash, bank va boshqa xizmat turlaridan foydalanishda qulaylik qiladi.

Nazorat va mulohaza uchun savollar

1. Xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati, turlari va ularni O'zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilishning ob'ektiv zarurligini ochib bering?
2. Milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish turlari va shakllarini yoritib bering?.
3. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning iqtisodiyotni modernizatsiya qilishdagi roli nimada?
4. «Chet el investitsiyalari to'g'risida»gi va «Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunlarining mazmuni, maqsadi va ahamiyatini ochib bering?. Xorijiy investorlarga berilgan imtiyozlar, kafolatlar va rag'batlantirish omillarni keltiring?
5. Investitsiya muhiti nimani anglatadi?
6. Investitsiya muhitiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
7. Investitsiya muhitini baholashda Beri indeksining ahamiyati nimalardan iborat?
8. Iqtisodiy omil qanday usullarni o'z ichiga oladi?
9. Mahalliy ishbilarmonlik muhitini tushuntiring?
10. Valyuta muomalasini tartibga solishda nimani tushunasiz?
11. Qimmatli qog'ozlarni turlarga ajrating?

12. Beri indeksini tushuntirib bering?

Adabiyotlar.

6. Бочаров В.Р. Инвестиции: Учебник для ВУЗов. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2018. – 384 стр. I и. – (Серия “Учебник для ВУЗов”).

7. Imomov H.H. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 b.

8. Yusupov E.D., Mardiev N. Qishloq xo‘jaligida investitsion jarayonlarni boshqarish. O‘quv qo‘llanma.-Toshkent.: 2020.- 388 b.

Internet saytlari.

7. www.edu.uz.

8. www.bimm.uz

9. www.Ziyonet.uz.

10. www.infocom.uz.

11. www.agro.uz

12. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

III. AMALIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI:

1-Mavzu: Agrobiznesda ixtisoslashtirish va joylashtirish

Maqsadi va vazifasi: Ushbu amaliy mashg‘ulotda tinglovchilar agrobiznesda ixtisoslashtirish va joylashtirish ishlarini tashkil etish sxemalarini ishlab chiqadilar. Qishloq xo‘jalik korxonalarini ixtisoslashuvining iqtisodiy mazmuni, shakllari va darajasi belgilaydilar. Ixtisoslashuv omillari aniqlaydilar. Tarmoqlar hamkorligining tamoyillari belgilaydilar.

Topshiriqlar quyida tavsiya etilgan ma’lumotlar asosida bajariladi:

1.1. Agrobiznesda ixtisoslashtirish va joylashtirish ishlarini tashkil etish.

Qishloq xo‘jaligi korxonalarida ishlab chiqarishni oqilona tashkil etishning tamoyillaridan biri ularda *ixtisoslashuv*ni chuqurlashtirish va ishlab chiqarishda mavjud tarmoqlarni eng yuqori samaradorlik ko‘rsatkichlariga muvofiq uyg‘unlashtirishdan iboratdir. Qishloq xo‘jaligi soha-sida korxonalarining *ixtisoslashuvi* deyilganda ularning faoliyati natijasida mahsulotlarning avvaldan belgilangan yoki ma‘lum bir turlarini ishlab chiqarishga qaratilganligi tushuniladi. Qishloq xo‘jaligi korxonalarida bu jarayon, odatda ma‘lum bir sohalarning qisqarishi tufayli ikkinchi bir soha yoki sohalarning kengayishi bilan bog‘liq.

Ixtisoslashuvning maqsadi korxonalarining ma‘lum bir tovar mahsulotlarini ishlab chiqarishga moslashuvidan keladigan daromadlarni ko‘paytirish uchun shart-sharoitlar yaratish, mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirish, chiqimlarni kamaytirish, mehnat samaradorligini yuksaltirish hamda mahsulot sifatini yaxshilashdan iboratdir.

Ixtisoslashuv ishlab chiqarish resurslarini markazlashtirib, ko‘p tarmoqli xo‘jalikdan ixtisoslashgan xo‘ja o‘z ob‘ektiga ega bo‘lgan turli shakllari mavjud.

Hududiy ixtisoslashuv ma‘lum bir hududlar yoki ma‘muriy tumanlar, viloyatlarda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari turlarini ishlab chiqarishga ushbu hududlarda qulay shart-sharoitlar mavjudligida ifodalanadi. Ayni paytda ixtisoslashuvning bu shaklida o‘sha hududga xos tabiiy va iqtisodiy omillar eng yuqori aniqlik bilan hisobga olinadi. Chunki bu hisob-kitoblar natijasida mehnat samaradorligining yuqori darajasi va xarajatlarning qisqartirilishiga erishiladi.

O‘zbekiston Respublikasida mustaqillik yillari, iqtisodiy islohotlar chuqurlashuvi davrida tovar mahsulotlari ishlab chiqarishning turli ko‘rinishlariga ixtisoslashgan yirik hududlar tashkil topdi. Bu eng avvalo, paxta xomashyosi, g‘alla, sholi, pilla, chorva, sabzavot va meva mahsulotlari, jun, sut va h.z. larga moslashgan mavjud qishloq xo‘jaligi korxonalarining qayta tuzilishi va yangilarining paydo bo‘lishi bilan xarakterlanadi.

Hududiy ixtisoslashuvni kengaytirish qishloq xo'jaligi korxonasi ishlab chiqarishining uzoq muddatli rejalashtirishini nazarda tutadi. Bu rejaning maqsad va vazifalari hududning, tumanning, viloyatning tabiiy va iqtisodiy shart-sharoitlari bilan belgilanadi. Shu narsani hisobga olish kerakki, hududiy ixtisoslashuvda zaruriy shart-sharoitlar mavjud bo'lganda ham bu hududlar uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlari, chorva mahsulotlarini sanoat tarzida qayta ishlab chiqarishning imkoniyati borligi eng yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Hozirgi sharoitda mahsulotlarni qayta ishlov berib, ishlab chiqarishsiz kutilgan natijalarga erishib bo'lmaydi.

Hududiy ixtisoslashuvni chuqurlashtirish uzoq muddatli reja asosida olib boriladi. Uning mazmuni joy yoki hududning tabiiy hamda iqtisodiy shart-sharoitlari bilan aniqlanadi. Mazkur joy uchun qulay bo'lgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari, chorva turlari, sanoat qayta ishlab chiqarishi tabiiyki rivojlanadi.

1.2.Qishloq xo'jalik korxonalari ixtisoslashuvining iqtisodiy mazmuni, shakllari va darajasi

Umumxo'jalik ixtisoslashuvi. Ixtisoslashuvning bu shakli tovar mahsulotlari ishlab chiqarishda ayrim qishloq xo'jaligi korxonalari o'rtasida mehnat taqsimotini anglatadi. Uning asosiy tamoyili tovar ishlab chiqarish tar-moqlarining eng kam miqdorida eng ko'p mahsulot etishtirishga erishishdir. Bir tarmoq bilan ishlab chiqarishni tashkil qilish mumkin bo'lgan erda ikki, ikki tarmoq etarli bo'lganda uch tarmoqni tashkil etish xo'jalik uchun ortiqcha qiyinchiliklarni tug'dirib, uning mahsulot ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish imkoniyatlarini qisqartiradi.

Ba'zi qishloq xo'jaligi korxonalarida hududiy va umumxo'jalik ixtisoslashuvi o'zaro bog'liqdir. Hududiy ixtisoslashuv qancha rivojlangan bo'lsa, umumxo'jalik ixtisoslashuvi uchun shuncha qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Ikkinchi tomondan, alohida xo'jaliklar qancha ko'p ixtisoslashsa, u yoki bu turdagi mahsulotni ishlab chiqarish hajmi shunchalik kengayadi.

Alohida qishloq xo'jaligi korxonalarida, mehnatning hududiy taqsimoti va hududiy ixtisoslashuvga asoslanishi maqsadga muvofiqdir.

Hududiy va umumxo'jalik ixtisoslashuvi istisno tarzida tovar ishlab chiqarishga mansubdir, ya'ni bunga tegishli korxonalar faqat o'z hududlaridan tashqarida sotishga mo'ljallangan mahsulotlar turlarini ishlab chiqaradilar. Ammo deyarli barcha qishloq xo'jaligi korxonalarida ishlab chiqarilgan mahsulotlarning sezilarli qismi ularning o'z ehtiyojlari uchun foydalaniladi. Shu sababli yalpi mahsulot tovar mahsulotiga nisbatan ancha ko'p ishlab chiqariladi.

Ichki xo'jalik ixtisoslashuvi tovar ishlab chiqarishiga ham, tovar bo'lmagan mahsulotlarni ishlab chiqarishga ham taalluqlidir.

Bu ixtisoslashuvning hududiy va umumxo'jalik shakllaridan farqi ham ana shunda. Ixtisoslashuvning bu shakli ishlab chiqarishni xo'jalikning bo'linmalari va tarmoqlari bo'yicha oqilona joylashtirishga qaratilgan.

Ichki xo'jalik ixtisoslashuvining asosiy maqsadi - ma'lum bir tur mahsulotlar ishlab chiqarilishi yoki bo'linmalarning eng kam miqdorini joylashuvidan iboratdir.

Yuqorida sanab o'tilgan ixtisoslashuv shakllari hududiy (hudud, xo'jalik, bo'linma) belgilar bo'yicha farqlangan. *Ichki xo'jalik ixtisoslashuvi* mehnatning texnologik taqsimotiga asoslanadi. Bunday holatlarda bir necha mustaqil korxonalar yoki bo'linmalar mahsulotning qandaydir bir turini ishlab chiqaruvchi kooperasiyalarga birlashadi. Har bir ishtirokchi texnologik jarayonning ma'lum bir qismini bajarib, ikkinchisiga yarim fabrikatlarni etkazib beradi. Chorvachilikda, masalan bir xo'jalik g'una-jinlar yoki buzoqlar etkazib berishga, ikkinchisi sut ishlab chiqarishga, uchinchi biri ozuqa mahsulotlari etishtirishga ixtisoslashuvi mumkin. Natijada yirik ixtisoslashgan ishlab chiqarish tashkil topadi.

O'zbekiston qishloq xo'jaligida parrandachilik, yirik shoxli mollarni ozuqlantirish, sabzavot mahsulotlari etishtirish va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalarining samarali faoliyatiga

ko'plab misollar keltirish mumkin. Ichki xo'jalik ixtisoslashuvini chuqurlashtirish qisqa muddatlarda katta samara berishi mumkin.

Xo'jalik faoliyatini samarali yuritish, ishlab chiqa-rishni tashkil etishdagi ko'pgina muammolarni to'g'ri hal qilishda ilmiy asoslangan rejalashtirish, moddiy-texnik ta'minot, ishlovchilarni moddiy rag'batlantirishda qishloq xo'jaligi korxonasi va bo'linmalarining ixtisoslashuvi, ya'ni ishlab chiqarish yo'nalishini to'g'ri belgilash katta ahamiyatga ega.

Shakllangan ixtisoslashuvni to'g'ri aniqlash uchun ma'lum ko'rsatkichlar va mezonlardan oqilona foydalanish zarur. Ixtisoslashuv joriy va qiyosiy baholarda hisobla-nadigan tovar mahsuloti ishlab chiqarish samarasini belgilaydigan hodisadir.

Amaliyotda shakllangan ishlab chiqarish yo'nalishini asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotlarining umumiy daromadda so'nggi uch yil davomidagi mahsulot realizatsiyasidagi ulushi bo'yicha aniqlash tavsiya etiladi.

Ixtisoslashgan xo'jaliklar deb mahsulot realizatsiyasidan bosh tarmoqda umumiy foydaning 50 % dan kam bo'lmagan hissasiga ega bo'lgan korxonalarni hisoblash mumkin. Masalan, agar xo'jalikda paxta yoki g'alla hissasi 50% yoki undan ortiqni tashkil etsa, bunday korxonada paxtachilik yoki g'allachilik yo'nalishidagi xo'jalik hisoblanadi. Agar qishloq xo'jaligi korxonasida ikki sohadan har birining hissasi 25 %dan kam bo'lmasa, bunday xo'jalik ham ixtisoslashgan korxonada hisoblanadi va uning ishlab chiqarish yo'nalishi bosh tarmoq, ya'ni qishloq xo'jaligi mahsulotlari realizatsiyasidan tushgan umumiy foydaning nisbatan ko'p qismini tashkil etgan sohaning ulushiga qarab aniqlanadi.

Uch yoki undan ziyod asosiy sohalarga ega bo'lgan qishloq xo'jaligi korxonalari ixtisoslashgan xo'jaliklar tarkibiga kirmaydi.

O'zbekiston Respublikasida ixtisoslashuv yo'nalishi bo'yicha qishloq xo'jaligi korxonalari asosan quyidagi guruhlariga bo'linadi:

-o'*simlikchilik*: g'allachilik, sabzavotchilik, paxtachilik, pillachilik, sholikorlik, mevachilik, poliz mahsulotlari va h.z. ishlab chiqaruvchilar;

-chorvachilik: sut mahsulotlari, go'sht mahsulotlari, yilqichilik, qo'ychilik va parranda mahsulotlari etkazuvchilar.

Ixtisoslashuv darajasini xarakterlovchi va loyiha qarorlarini baholashga imkon beruvchi - umumiy ko'rsatkich bu qishloq xo'jaligi korxonasining *ixtisoslashuvi koeffitsientidir*. Ixtisoslashuv koeffitsienti (K) quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi.

$$K=100 / U(2N-1) \quad (1.1)$$

-bunda: U - tovar mahsulotida alohida tarmoq ulushi;

N-har bir mahsulot turida ulush bo'yicha tartib raqami.

Agar ixtisoslashuv koeffitsienti 0,2 dan kam bo'lsa bu past daraja, 0,2 dan 0,4 gacha, o'rtacha, 0,4dan 0,6 gacha yuksak, 0,6dan yuqorisi juda yuksak daraja hisoblanadi. Bir tur tovar mahsuloti ishlab chiqaradigan korxonaning ixtisoslashuv koeffitsienti 1,0 ga teng. Qishloq xo'jaligi korxonalarining ixtisoslashuvini aniqlash uchun boshqacha yondashuvlar va mezonlar ham mavjud.

1.3. Ixtisoslashuv omillari

Qishloq xo'jaligi korxonasini *ixtisoslashtirishdan maqsad* - daromadni ko'paytirish uchun sharoit yaratish, mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish, chiqimlarni kamaytirish, mehnat samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilashdan iboratdir.

Ko'p tarmoqli xo'jalikdan ishlab chiqarish resurslarining yuksak darajada markazlashgan ixtisoslashgan xo'ja-likka o'tishi qishloq xo'jaligi sohasida samaradorlik va sifat ko'rsatkichlarini yaxshilash vazifalari turganda alohida ahamiyat kasb etadi. Ixtisoslashuv qishloq xo'ja-ligining barqarorligini ta'minlovchi, ishlab chiqarish-ning yuksak samaradorligida mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytiruvchi, qishloqda ijtimoiy muammolarni hal qilishni ta'minlovchi tashkiliy omil sifatida yuzaga chiqadi.

Mehnat taqsimoti va uning o'ziga xos shakli bo'lgan - ixtisoslashuv ishlab chiqarishning tovar formasi bilan birga paydo bo'lgan. U tovar ishlab chiqarish rivoji,

tashkilotlar hamda tovar ishlab chiqaruvchilararo mahsulot va xizmat ayirboshlashga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarini ixtisoslashuvi murakkab iqtisodiy jarayon sifatida ko'pincha qarama-qarshi yo'nalishlarda, ya'ni goh tezlashtiruvchi, goh sekinlashtiruvchi ko'pgina omillarning ta'sirida rivojlanadi. Har qanday sharoitda ham u ishlab chiqarishni tashkillashtirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Xo'jaliklarda ixtisoslashuvning tezlashuvi, xususan qishloq xo'jaligi mashinasozligida ilmiy-texnik taraqqiyotga imkon yaratadi. Qishloq xo'jaligini yirik mashinali ishlab chiqarish tarmog'iga aylantirish, asosiy texnologik jarayonlarni mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish, tizimga mashinalarni kiritishga imkon beradi.

U yoki bu tarmoqda, masalan g'alla yig'imi, paxta yig'imi va h.z.larda nisbatan mahsuldor va tor ixtisosdagi ishlab chiqarish texnikasini yaratish tarmoq ixtisoslashuvini talab qiladi. Sermashaqqat mehnat talab qiladigan sohalar-ni mexanizatsiyalash bir operatsiyali mashinalar, shunindek aniq bir mahsulot uchun bir necha texnologik operatsiyalarni uyg'unlashtirgan mashinalar majmuasini, namunali binolarni talab qiladi.

Ixtisoslashuv jarayoni tezlashuviga tabiiy sharoitlar (tuproq, iqlim, joy rel'efi) ham ta'sir ko'rsatadi. Bu va shu kabi boshqa omillarni, alohida nazarda tutish lozim. Yaxshi yo'llar va etarlicha transport vositalarining mavjudligida yuksak tabiiy unumdor joylarda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi konsentratsiyasi keskin kuchayadi.

Yirik industrial markazlarni yaratish, sotuv bozorining mavjudligi, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining amaldagi baholari ham qishloq xo'jaligi korxonalarining ixtisoslashuvini tezlashtiradi. Ixtisoslashuvga imkon yaratadigan omillarning harakati birgalikda, har bir korxonaning ijtimoiy mehnat taqsimoti tizimida o'z vazifasi bo'lishiga olib keladi.

Qarama-qarshi yo'nalishda o'z-o'zini ta'minlash, yil davomida ishning bir tekis taqsimlanishi, qo'shimcha mahsulotdan foydalanish kabi ixtisoslashuvga to'siq bo'ladigan omillar amal qiladi. Universalligi bilan farqlanadigan ko'p tarmoqli

xo'jaligi bo'lgan tumanlarda shunday holatlar mavjud bo'ladi. Ular bir xil nisbatlarda bir xil mahsulotlarga ishlov beradilar, almashlab ekishda bir xillikga egalar, bir xil turdagi jonivorlarni boqadilar. Ixtisoslashuvning chuqurlashuvi turli tarmoqlar va ishlab chiqarishda universal ishlab chiqarish kuchlarining yaratilishidan foydalanishga to'sqinlik qiladi. Zamonaviy shudgorlash traktori, traktorhiga paxta, kartoshka, ozuqa mahsulotlariga ishlov berish imkonini beradi. Xo'jalikda bir necha tarmoqlarning mavjudligida tuproq unumdorligini oshirishning vositasi sifatida almashlab ekish juda muhim ahamiyatga ega. Ixtisoslashuvning chuqurlashuvi bilan bir xo'jalik doirasidagi turli tarmoqlarning o'zaro aloqasi barcha qo'shimcha mahsulotdan foydalanish hisobiga kuchsizlanib boradi. Mehnat taqsi-moti darajasiga qarab sohalararo muvozanat bir-birini to'ldiruvchi ixtisoslashgan xo'jalik tizimiga yaqinlashadi.

1.4.Tarmoqlar hamkorligining tamoyillari.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida tarmoqlarni muvo-fiqlashtirishning quyidagi tamoyillari mavjud:

-o'z-o'zini mablag' bilan qoplash asosida ishlab chiqarishni yuritishning eng samarador va iqtisodiy barqaror darajasiga erishish;

-xo'jalikning tuproq-iqlim va iqtisodiy o'ziga xosliklarini eng yuqori darajada hisobga olish;

-xalq xo'jaligi ehtiyojlarini yuqori sifatli qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ta'minlash;

-qishloq xo'jaligida mulklarning mavjud samara-dorligini oshirish va ulardan oqilona foydalanish;

-mehnat resurslaridan oqilona foydalanish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi mavsumiyiligini kamaytirish;

-ishlab chiqarish vositalari, eng avvalo traktorlar, kombaynlar va boshqa qimmatbaho mashina hamda jihozlardan samarali foydalanish;

-mahsulotlarni realizatsiya qilish punktlarini tashkil qilish, transport chiqimlarini kamaytirish;

-korxonaning oziq-ovqat mahsulotlari, ishlab chiqarish vositalari, turli xizmatlarga ichki ehtiyojlarini qondirish;

-mahalliy aholining kasbiy ko'nikmalaridan foydalanish.

Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi ixtisoslashish xarakteriga ko'ra asosiy, qo'shimcha va yordamchi sohalar (tarmoqlar)ga bo'linadi. Ishlab chiqarishning bu xilda ixtisoslashuvi er, mehnat va moddiy resurslaridan unumli foydalanish va shu asosda ko'proq xilma-xil qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtirish imkonini beradi.

Asosiy soha deyilganda yalpi va tovar mahsuloti ulushi jihatidan asosiy o'rinni egallab, korxonani iqtisodiyotning rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shadigan soha tushuniladi. O'zbekiston qishloq xo'jaligidagi asosiy soha paxta etishtirishdir. Asosiy soha har bir hududning tabiiy va iqtisodiy sharoitlarini, mamlakatning u yoki bu turdagi mahsulotlarga talabini hisobga olgan holda tashkil etiladi va bu tarmoq ijtimoiy mehnat taqsimotida qatnashadi.

Qo'shimcha soha ham asosiy soha singari tovar mahsulot etishtirsada, lekin u korxonani rivojlantirishda asosiy rolni o'ynay olmaydi, faqat asosiy sohani rivojlantirish uchun sharoit yaratib beradi. Bu sohaga chorvachilik qora-molchilikni kiritish mumkin.

Yordamchi soha ishlab chiqarish jarayonida asosiy va qo'shimcha sohalarga xizmat qiladigan sohadir. Yordamchi sohaga ta'mirlash, duradgorlik va boshqa turdagi ustaxonalarni, qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalarini kiritish mumkin. Lekin yordamchi soha tovar mahsuloti ishlab chiqaradigan soha hisoblanmaydi.

Sohalarning ishlab chiqarish jarayonida tutgan o'rni ularning yalpi daromad hosil qilishdagi ulushi bilan aniqlanadi.

Nazorat savollari.

1. Qishloq xo'jalik korxonalarini ixtisoslashuvining

iqtisodiy mazmuni nimadan iborat, shakllari va darajasi qanday?

2. Ixtisoslashuv omillari nimalardan iborat?

3. Tarmoqlar hamkorligining tamoyillari nimalardan iborat?

Adabiyotlar.

1. Juraev F. Qishloq xo‘jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. – T.:”Istiqlol”, 2004. – 343 b.

2. Samatov G‘., Yodgorov J.Yo., Rustamova I.B. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini tashkil etish. «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2005. – 508 b.

3. Samatov G.A., Rustamova I.B. “Logistika” fanidan ma’ruzalar matni. – T.: 2008 y. – 118 b.

4. Samatov G.A., Rustamova I.B. “Logistika” fanidan uslubiy qo‘llanma. – T.: 2013 y. – 110 b.

5. Umurzakov U.P., Toshboev A.J., Rashidov J.X., Toshboev A. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti va menenjment. – T.: "Iqtisod-moliya", 2008. – 264 b.

Elektron ta’lim resurslari

6. <http://agro.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi.

7. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

8. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet.

9. <https://tdau.uz> – Toshkent davlat agrar universiteti.

10. <https://agrobusiness.uz> – O‘zbekiston agrobiznes assotsiatsiyasi.

11. www.agro.uz

2-Mavzu: Agrobiznesda er resurslaridan foydalanishni tashkil etish

Maqsadi va vazifasi: Ushbu amaliy mashg'ulotda tinglovchilar qishloq xo'jaligida erdan samarali va oqilona foydalanish mexanizmlarini o'rganadilar, tahlil qiladilar. Agrar sohada erlardan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan islohotlar bilan tanishadilar.

2.1.Qishloq xo'jaligida erdan samarali va oqilona foydalanish

Qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining asoslaridan biri bu tabiiy resurslardir. Tabiiy resurslarning eng kerakli unsurlariga esa er kiradi. Yer qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning asosiy omili, mehnatga yo'naltirilgan ob'ekt sifatidagi mehnat predmeti, shuningdek, turli xil mahsulotlarning joylashuv makoni, insonlar uchun turar joy, hamda hayvonot va o'simliklar dunyosining yashashiga mo'ljallangan mehnat qurolidir. Har bir halq va millat erni asosiy boyligi sifatida e'tirof etadi, bir nechta shart va omillarni birlashtirgan holda qishloq xo'jaligidagi afzalliklarni er orqali tavsiflaydi.

Yer resurslari – bu quruqlik yuzasining jami yig'indisi bo'lib, uning tarkibiga boshqa tabiiy ob'ektlar ham kiritiladi. Bular: o'rmonlar, o'simlik va boshqa tirik organizmlar, suv ob'ektlari. Yer resurslarining suv ob'ektlari o'z ichiga ko'llar, ko'lmak va hovuzlar, ariqlarni qamrab oladi. Okean, dengizlar va daryolar esa suv resurslari tarkibiga kiradi.

Har bir davlatning er-suv resurslari tabiat va jamiyatda yashash manbaidir, shuningdek, er va suv bir-birining mavjudligini taqozo qiladi.

Yer resurslari ham boshqa resurslardek o'z xususiyatlariga ega.

Birinchidan, er – tabiat mahsuli, in'omi hisoblanib, u inson mehnati bilan yaratilmaydi. Inson faqatgina erga mehnatini yo'naltirib, yo erning ahvolini yaxshilaydi, yoki umuman yomon ahvolga solishi mumkin. Lekin inson o'z xohishi bilan er resurslarini hosil qila olmaydi.

Ikkichidan, er chegaralangan tabiiy resursdir. Inson xohlagancha erni ko'paytira yoki kamaytira olmaydi. Shu sababli, bosh maqsad erdan samarali va to'g'ri foydalanishdir. Bir mamlakat miqyosida er miqdori uning chegaralari bilan aniqlansa, umuman hududlar sifatida esa er miqdori quruqlik yuzasi bilan belgilanadi.

Yer resurslari jismoniy nuqtai nazardan murakkab majmua hisoblanadi. Bu majmua turli omillar (kimyoviy, fizik, biologik) birlashmasi bilan xarakterlanadi. Yer resurslari turli er uchastkalaridan iborat bo'lib, ular bir - biridan tuproq turlari, reliefi, miqdori va boshqa xarakteristikasi bilan farqlanadi.

Uchinchidan, er abadiy ishlab chiqarish vositasidir. Shuningdek, er har doim ishlab chiqarishdagi eng asosiy omil sifatida o'z o'rnini yo'qotmaydi. Undan mablag'ni ko'paytirish, ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalar orqali qishloq xo'jaligidagi erlardan unumli va samarali foydalanish, shuningdek sanoat va uy-joy qurilishi maqsadida foydalanish mumkin. Shu bilan birga, texnika taraqqiyoti yuksak cho'qqilarga ko'tarilganiga qaramay erni boshqa ishlab chiqarish omillari bilan almashtirib bo'lmaydi.

Yer resurslarining asosiy qismi qishloqlarga to'g'ri keladi. Statistika ma'lumotlarga qaraganda, AQSh qishloq xo'jaligiga mamlakatdagi mavjud erlarning 90 foizini ajratadi. Yevropa ittifoqi mamlakatlarida mavjud maydonning 80 foizi, Rossiya Federatsiyasida esa 90 foizga yaqini qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan. O'zbekiston Respublikasining jami er maydoni 44,74 mln gektar. Shundan 9 foizi qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan.

Yer-suv resurslaridan foydalanish usullari turlicha bo'lib, ayniqsa er fondidan foydalanish uchun insonlar va jamoalar bir-biri bilan raqobat qiladilar. Ular o'z manfaatlari yo'lida, shuningdek davlatga foydalari tegishi maqsadida erlardan foydalanadilar.

Yer fondlarini taqsimlash va davlat hisobidan o'tkazish, davlatlarda er kategoriyalari hamda er bonitetlariga qarab amalga oshiriladi. Yer kategoriyalari bu er fondining bir qismi bo'lib, ular maqsadli ravishda huquqiy rejim asosida

taqsimlangan. Qonun hujjatlari asosida er kategoriyalari quyidagilarga bo‘linadi (1.-jadval):

1.-jadval

O‘zbekiston er fondining toifalar bo‘yicha taqsimlanishi

№	Er fondining toifalari	Jami maydon		Shundan sug‘oriladigani	
		ming, ga	jami erga nisbatan foizi	ming, ga	jami erga nisbatan foizi
1	Qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan erlar	22264,6	50,13	4213,8	9,49
2	Aholi punktlarining erlari	235,4	0,53	49,7	0,11
3	Sanoat, transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarga mo‘ljallangan erlar	1968	4,43	11,7	0,03
4	Tabiatni muhofaza qilish, sog‘lomlashtirish, rekreatsiya maqsadlariga mo‘ljallangan erlar	75,5	0,17	0,6	0,001
5	Tarixiy-madaniy ahamiyatga molik erlar	0,4	0,001	0	0
6	O‘rmon fondi erlari	8661,2	19,5	29,4	0,07
7	Suv fondi erlari	815,8	1,84	4,5	0,01
8	Zahira erlar	10389,4	23,4	1,9	0,004
	Jami erlar:	44410,3	100	4311,6	9,71

1.1.-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston Respublikasida er fondining toifalari bo‘yicha taqsimlanganda jami er fondiga nisbatan ham sug‘oriladigan er resurslariga ham qishloq xo‘jalik erlari ko‘p qismini tashkil etmoqda. Bu albatta mamlakatimizning agrar sohaga ixtisoslashganligini bildiradi.

Respublikamiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev tashabbuslari va bevosita rahbarliklarida qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Zero, davlatimiz taraqqiyoti, xalqimiz turmush farovonligi, dasturxonimiz to‘kin-sochinligi ko‘p jihatdan agrar tarmoq istiqboliga bog‘liq. Shuning uchun qishloq xo‘jaligida islohotlarni amalga oshirish

jarayonida sohada bozor munosabatlarini joriy qilish va xususiy mulkchilik shaklini rivojlantirishga yo'naltirilgan izchil chora-tadbirlar amalga oshirilayapti. Bu esa o'zining yuksak samaralarini bermoqda.

Darhaqiqat, buni yurtimizda dunyoning taraqqiy etgan davlatlari tajribasida o'zini har tomonlama oqlagan fermerlik harakati joriy qilingani misolida yaqqol ko'rish mumkin. Negaki, mulkchilikning ushbu yangi shakli o'tgan qisqa davr ichida nafaqat qishloq xo'jaligi mahsulotlarining asosiy ishlab chiqaruvchisi, balki agrar sohani va u bilan

-bog'liq bo'lgan boshqa tarmoqlarni rivojlantirish, shuningdek, aholining turmush darajasi va sifatini oshirish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan qudratli ijtimoiy-siyosiy kuch sifatida maydonga chiqdi.

Ma'lumotlarga qaraganda, XXI asrda jahonda yuz berayotgan global iqlim - o'zgarishlari, erlarning yaroqsiz holatga kelishi, biologik xilmaxilli kning kamayib borishi nafaqat iqtisodiyot tarmoqlari rivoji, balki insoniyatning farovon -kelajagiga ham jiddiy xavf solmoqda.

So'nggi bir necha o'n yilliklarda ko'pgina mamlakatlar cho'llanish va erlarning degradatsiyaga uchrashi muammolarini boshidan kechirayotgani, oqibatda dunyo bo'yicha qariyb 2 milliard gektar er maydoni yaroqsiz ahvolga kelgani masalaning nechog'li dolzarb ekanligini ko'rsatib turibdi.

Ana shunday murakkab vaziyatda yurtimizda er resurslarini asrash, undan samarali foydalanish borasida keng ko'lamli islohotlar olib borilayotgani diqqatga sazovordir. O'zbekiston iqlim o'zgarishlari, cho'llanishga qarshi kurashish, biologik xilmaxillikni saqlash, butunjahon madaniy merosni muhofaza qilishga doir konvensiyalar hamda boshqa ekologik yo'nalishdagi xalqaro shartnomalarga qo'shilganki, bu mamlakatimizda mazkur yo'nalishda salmoqli ishlar olib borilayotganidan dalolat beradi.

Aslida, respublikamizda erdan oqilona foydalanishga hali sobiq ittifoq mavjud bo'lgan davridayoq e'tibor qaratila boshlangan edi. Ya'ni 1989 yilda qishloq

aholisining shaxsiy yordamchi xo‘jaliklarini hamda yakka tartibda uy-joy qurilishini yanada rivojlantirishga doir qabul qilingan Farmon asosida 400 ming gektar sug‘oriladigan er uchastkasi 2,5 milliondan ortiq oilaga tomorqa sifatida ajratib berildi. Bu esa sohadagi islohotlarning tamal toshi bo‘ldi, aholining ruhini ko‘tarib, kelajakka umid va ishonchini uyg‘otdi.

Bugungi kunda mamlakatimizda ekinzorlarning umumiy maydoni 4 million gektardan ortiq. Shundan sug‘oriladigan erlar 3 million 285 ming gektarni tashkil etadi. Buni, ta‘bir joiz bo‘lsa, yurtimizning oltin fondiga qiyoslash mumkin. Negaki, iqtisodiy mustaqilligimizni mustahkamlash, aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabini qondirish, sanoat tarmoqlarini muhim xom ashyolar bilan kafolatli ta‘minlash, eksport salohiyatini yuksaltirish bevosita er resurslaridan samarali foydalanish, tuproq unumdorligini saqlashga bog‘liq.

Bu haqda fikr yuritganda, respublikamizning birinchi Prezidenti Islom Karimovning quyidagi so‘zlarini keltirib o‘tish o‘rinli: “Shu narsa barchamizga yaxshi ma‘lum bo‘lishi kerakki, bizdagi o‘ta og‘ir suv taqchilligi sharoitida O‘zbekiston erlarining faqatgina 10 foizidan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari etishtirish maqsadlarida foydalanish mumkin. Mamlakatimiz aholisi asosiy qismining daromadi va farovonligi mana shu erdan samarali foydalana olishimizga, uning hosildorligini qay darajada saqlab turishimizga bog‘liq ekanini anglagan holda bu muammo naqadar muhim ekanini tushunishimiz qiyin emas”.

Darhaqiqat, istiqlolning dastlabki yillarida sohaning huquqiy asosi yaratilib, uning rivojiga yanada jiddiy e‘tibor qaratila boshlandi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining Yer kodeksi, “Fermer xo‘jaligi to‘g‘risida”, “Dehqon xo‘jaligi to‘g‘risida” hamda “Davlat er kadastrini to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, Prezident farmonlari va hukumatning bir qator qarorlari qabul qilindi.

Yerdan foydalanish, geodeziya hamda kartografiya sohasidagi boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish, er munosabatlarini tartibga solish, Davlat kadastrlari yagona tizimini yuritish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi

Prezidentining 2004 yil 15 oktyabrdagi Farmoniga asosan, Yer resurslari davlat qo‘mitasi hamda Geodeziya, kartografiya va davlat kadastri Bosh boshqarmasi tugatilib, ularning negizida O‘zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri davlat qo‘mitasi tashkil qilindi.

Yerdan oqilona foydalanish hamda muhofaza qilish bo‘yicha yagona davlat siyosatini amalga oshirish, er resurslarini muhofaza qilish ustidan davlat nazoratini olib borish, ushbu yo‘nalishda dasturlarni ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etish uning asosiy vazifalari qilib belgilandi. Shundan kelib chiqib, tizimda hayotga tatbiq etilayotgan izchil chora-tadbirlar tufayli muayyan yutuqlar qo‘lga kiritildi. Eng avvalo, har bir qarich erning hisob-kitobini yuritish imkonini beradigan elektron xaritalar yaratildi. Bundan tashqari, avtomatlashtirilgan ma’lumotlar bazasi shakllantirildi.

Hozirgi paytda ushbu elektron xaritalar qishloq xo‘jaligi ekinlarini joylashtirish, monitoring qilish ishlarini olib borishda keng qo‘llanilmoqda. Bu, o‘z navbatida, erlardan foydalanishda uchrayotgan salbiy holatlarni tezkorlik bilan aniqlash hamda ularni bartaraf etish yuzasidan o‘z vaqtida choralar qabul qilish imkonini berayapti.

Aytish joizki, soha mutaxassislari tomonidan erga oid qonun va me‘yoriy-huquqiy hujjatlarning izchil ijrosini ta‘minlash, ularning mazmun-mohiyatini kengroq tushuntirish bo‘yicha joylarda targ‘ibot-tashviqot tadbirlarini o‘tkazish an‘anaga aylandi. Natijada aholining er resurslariga bo‘lgan munosabati tubdan o‘zgardi. Eng muhimi, dehqon va fermer xo‘jaliklarida erdan samarali foydalanish, ularni muhofaza qilishga bo‘lgan mas‘uliyati yanada oshdi.

Albatta, bugungi ijobiy natijalarga osonlikcha erishilgani yo‘q. Sababi, mustabid tuzum davrida ekin maydonlarimizning 90 foizida g‘o‘za parvarishlanib, almashlab ekish degan qoidaga mutlaqo amal qilinmagan. Faqat bitta maqsadda beshavqat foydalanilgani oqibatida tuproq kuchsizlanib, ona-zaminning “tinkasi qurib” boravergan. Eng achinarlisi, qishloq xo‘jaligiga bunday nomaqbul yondashuv tufayli unumdor erlar va ajoyib tabiiy-iqlim sharoitiga ega bo‘lgan O‘zbekistonda aholi

go'sht hamda sut mahsulotlari, g'alla va hatto meva-sabzavot, kartoshka bilan to'liq - ta'minlanmagan.

Mamlakatimiz istiqlolga erishgach, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish tubdan isloh qilinib, ma'muriy hamda rejali-taqsimot tizimidan voz kechildi va bozor munosabatlariga o'tish yo'lidan borildi. Mustaqilligimizning dastlabki yillarida dehqon va fermer xo'jaliklariga qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirish uchun er uchastkalari 10 yilga ijaraga berilar edi. Qishloq xo'jaligida izchillik bilan olib borilgan keng qamrovli islohotlar xo'jalik yuritish, fermer hamda dehqon xo'jaliklarini boshqarish tizimining yangicha bosqichini taqozo etardi. 1998 yilda qabul qilingan "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni bu borada muhim omil bo'ldi. Unga ko'ra, fermer xo'jaliklariga er uchastkalari uzoq muddatga, ya'ni 50 yilgacha, biroq 30 yildan kam bo'lmagan muddatga ijaraga berilishi belgilandi.

Bugungi kunda fermerlik harakati xaqli ravishda sohaning etakchi bo'g'iniga aylanib, qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtiruvchi asosiy kuch maqomini oldi. Natijada fermer xo'jaliklarining to'liq iqtisodiy va moliyaviy mustaqilligi ta'minlandi. Shubhasiz, bu uzoq muddatga ijaraga berilgan er resurslaridan maqsadli, oqilona hamda samarali foydalanishni rag'batlantirish bo'yicha yaratilgan huquqiy shart-sharoit va kafolatlar sharofatidir.

Mamlakatimizdagi jami haydaladigan erlarning 90 foizidan ortig'i, etishtiriladigan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining asosiy qismi fermerlar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, kun sayin mustahkamlanib, hal qiluvchi kuchga aylanib borayotgan fermerlik harakati O'zbekistonda o'zini to'la oqladi hamda bunga hech qanday shubha bo'lishi mumkin emas.

Eng asosiysi, ishga, erga bo'lgan munosabatning o'zgarishi, dehqonlarning moddiy manfaatdorligi ortishi, fermer xo'jaliklariga davlat tomonidan zarur imtiyoz va preferensiyalar berilishi tufayli ekin maydonlari chinakam saxovat manbaiga

aylandi. Buni keyingi yillarda qishloq xo'jaligi ekin erlarining ball boniteti oshayotganligi misolida ham ko'rish mumkin.

Gap shundaki, qisqa davr ichida sug'oriladigan qishloq xo'jaligi erlarining o'rtacha ball boniteti Namangan, Navoiy hamda Xorazm viloyatlarida shirkat xo'jaliklari davridagi ko'rsatkichga nisbatan 1- Qashqadaryo viloyatida 1,5- Samarqand viloyatida 2,3- Sirdaryo viloyatida esa 2,5- ballga oshdi.

E'tiborlisi, bugungi kunda har bir fermer o'zi foydalanayotgan er maydonida tuproqlarning xossa-xususiyatlari va tabiiy unumdorlik darajasi to'g'risidagi muhim kadastr ma'lumotlariga ega. Shu ma'lumotlar asosida qishloq xo'jaligi ekinlari ilmiy asoslangan holda joylashtirilmoqda. Natijada mahsulot etishtirish hajmi yil sayin ko'payib, aholining muhim oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoji to'liq qondirilayapti. Ayni chog'da ko'p miqdorda bog' hamda dala ne'matlari eksport qilinib, sohada samaradorlik oshib bormoqda.

Yurtimizda tuproq unumdorligini pasaytiruvchi omillarni aniqlash, ularning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar joriy yilda ham izchil davom ettirilmoqda. Prezidentimiz mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasida ushbu masalaga alohida to'xtalib, qishloq xo'jaligi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar hamda tarkibiy o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, er va suv resurslaridan samarali foydalanish 2016 yil hamda yaqin istiqbolga mo'ljallangan iqtisodiy dasturimizning prinsipial muhim yo'nalishi ekanligini alohida ta'kidladi. Zero, hamma vaqt tiriklik manbai bo'lib kelgan erdan oqilona foydalanish qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirishning zaruriy sharti, farovon hayotimizning mustahkam poydevoridir.

Bugungi kunda respublikamizda etishtirilayotgan g'allaning 80 foizdan ortig'i, pillaning salkam 98 foizi, paxtaning 99,5 foizi fermer xo'jaliklarining ulushiga to'g'ri kelayotgani, qishloq aholisining 50 foizga

-yaqini shu jabhada mehnat qilayotgani buning yaqqol dalilidir. Bunday yutuqqa erishishda Birinchi prezidentimiz Islom Karimovning - Fermer boy bo'lsa - mamlakat obod bo'ladi degan purma'no so'zlaridan kelib chiqib, fermer xo'jaliklarining iqtisodiy va moliyaviy mustaqilligini mustahkamlash, sohaning huquqiy asos va kafolatlarini yaratish, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, er maydonlarini maqbullashtirish borasida amalga oshirilgan kompleks chora-tadbirlar muhim omil bo'ldi, albatta.

Natijada odamlarning erga, mulkka egalik hissi oshib, qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligi ko'tarilishi barobarida, etishtirilgan mahsulotlarning sifat ko'rsatkichlari tubdan yaxshilanmoqda. Tashkil etilgan mamlakatimiz fermer xo'jaliklari mahsulotlarining etishtirilishi bilan yaqindan tanishgan kishi ular faqatgina dehqonchilik bilan cheklanib qolmay, balki boshqa tarmoqlar rivojiga munosib hissa qo'shayotganiga yana bir karra ishonch hosil qiladi. Chunki unda meva, sabzavot - poliz mahsulotlaridan tashqari, dala ne'matlaridan tayyorlangan eksportbop mahsulotlar, go'sht va kolbasa, sut va sut mahsulotlari, non va non mahsulotlari, shuningdek, engil sanoat hamda boshqa xalq iste'moli mollari o'rin olgan. Ular sifatining yuqoriligi, qadoqlanishi bejirimligi va bozor talablariga mosligi bilan ajralib turibdi.

Fermer xo'jaliklarda etishtirilayotgan go'sht va sut shu erning o'zida qayta ishlanib, aholi dasturxoniga turli tayyor mahsulotlar sifatida etkazib berilmoqda. Ularga xalqaro tashkilotlar tomonidan muvofiqlik sertifikatlari berilgani esa jahon bozoriga chiqish uchun mustahkam zamin yaratmoqda. Biroq shuni ham tan olish kerakki, bular hali fermer xo'jaligini yuritish, uning samaradorligini oshirishga doir barcha sir-asrorlarni chuqur o'zlashtirdik, deyishimizga asos bermaydi. Gap shundaki, er yuzida aholi sonining o'sib borayotganligi natijasida qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talab tobora ortmoqda. Shu bois dunyo bozorida oziq-ovqat mahsulotlari narxining keskin ko'tarilishi kuzatilayapti. Bu, o'z navbatida, qishloq xo'jaligida tarkibiy o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish orqali mamlakatimizda

oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash, iqtisodiyotni modernizatsiyalashni taqozo qilmoqda.

Shu ma'noda, iqtisodiyotni modernizatsiyalash va erkinlashtirishning yangi bosqichida fermerlik harakatini yanada qo'llab-quvvatlash, uning moddiy va moliyaviy bazasini mustahkamlash, fermerlarga yangi imtiyozlar va

-preferensiyalar berish, qishloqda shakllanayotgan yangi mulkdorlar sinfining ishonchli himoya qilinishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. 2012 yil 22 oktyabrda imzolangan "O'zbekistonda fermerlik faoliyatini tashkil qilishni yanada takomillashtirish va uni rivojlantirish" chora-tadbirlari to'g'risidagi Farmoni bu jarayonda dasturilamal bo'lib xizmat qiladi. Negaki, ushbu hujjat asosida hayotga tatbiq etilayotgan yangiliklar sohani yanada yuqori bosqichga ko'tarib, uning rivojida sifat jihatidan yangi sahifa ochmoqda.

Unga muvofiq, O'zbekiston Fermer xo'jaliklari uyushmasi va uning hududiy tuzilmalari faoliyati tugatilib, O'zbekiston Fermerlari kengashi,

Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va tumanlar fermerlar kengashlari tuzilmoqda. Anjumanda tajribali fermerlar tomonidan mustaqillik yillarida qishloq xo'jaligi, shu jumladan, fermerlik harakatini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijalari qayd etilib, hozir amalda bo'lgan fermerlik harakatini tashkil qilish va boshqarish tizimi, xususan, Fermer xo'jaliklari uyushmasi hamda bu uyushmaning hududiy tuzilmalari faoliyati soha ishlab chiqarishini isloh qilish va uning mahsuldorligini oshirish jarayonlariga, fermerlik oldida turgan vazifalarni tezkorlik bilan echishga sust ta'sir o'tkazayotgani e'tirof etildi.

Shu bois O'zbekiston Fermerlari kengashini, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va tumanlar fermerlar kengashlarini tashkil qilish to'g'risidagi tashabbus ko'tarinki kayfiyatda qo'llab-quvvatlandi. Prezidentimiz tashabbusi bilan bugun fermerlik harakati sifat jihatdan yangi bosqichga qadam qo'ymoqda, chunki yangi tashkil etilayotgan O'zbekiston Fermerlari kengashi bugungi zamon talablariga to'la mos bo'lib, u fermer xo'jaliklarining eng yaqin ko'makchisi, qonuniy manfaatlarining

chinakam himoyachisiga aylanadi. Bu sohaning samaradorligi oshib, rentabelligi ko‘tarilishiga xizmat qiladi, albatta.

Sirasini aytganda, davlatimiz rahbarining yaqinda qabul qilinayotgan Farmonlarini asosida huquq va manfaatlarimiz yanada kuchliroq kafolatlanmoqda. Misol uchun, unda qayd etilganidek, agar biror-bir fermer xo‘jaligi o‘z faoliyatida tomchilatib sug‘orishni joriy qilsa, uning loyihasi imtiëzli shartlar asosida kreditlanishi va ushbu usul yo‘lga qo‘yilgan er maydoni uchun ma‘lum muddatga er solig‘i to‘lashdan ozod qilinishi fermer uchun katta imkoniyatdir. Fermerlarning manfaati shu darajada himoya qilinayotgan ekan, biz ham mamlakatimizning iqtisodiy ravnaqi yo‘lida sidqidildan mehnat qilishimiz shart.

Yangi tuzilma oldiga fermer xo‘jaliklarining moddiy va moliyaviy bazasini mustahkamlash, ularning mulkiy munosabatlarini ishonchli himoyalash, ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish, sohaga samarali zamonaviy texnologiyalarni jalb etish, konsalting markazlari tarmog‘i, shuningdek, kooperatsiyasining turli shakllarini tashkil qilish va

-kengaytirishga ko‘maklashish kabi ko‘plab vazifalar qo‘yilgan. Ularning izchil ijrosi fermer xo‘jaliklariga er-suv resurslari va ishlab chiqarish salohiyatidan unumli foydalanish uchun qulay sharoit yaratib, pirovardida qishloqni jadal rivojlantirish hamda obodonlashtirishda, aholi bandligi va farovonligini ta‘minlashda ularning rolini kuchaytirishga ko‘maklashishi, shubhasiz.

Qisqacha aytganda, O‘zbekistonda fermerlik harakatini yanada rivojlantirish, uni yangi bosqichga ko‘tarish, qudratli ijtimoiy kuchga aylantirish yo‘lida navbatdagi muhim qadam qo‘yilmoqda. Zotan, mamlakatimiz oldida turgan ulkan vazifalarni ado etish, qishloq xo‘jaligi sohasini zamon talablari asosida rivojlantirish borasidagi eng muhim masalalarni hal qilish, avvalo, fermer xo‘jaliklarining samaradorligini oshirish bilan bevosita bog‘liqdir.

Xulosa o‘rnida aytganda, O‘zbekiston Fermerlar kengashining tashkil etilishi, bu zamon talabi, hayot taqozosi. Zamon bilan hamnafas qadam tashlash, uning talablari

asosida ish yuritish esa muvaffaqiyatlar garovidir. Demak, yangi boshqarish tizimining faoliyati fermer xo‘jaliklarini yanada takomillashtirish va ularning samaradorligini oshirish, huquq va vakolatlarini kengaytirish, er-suv resurslaridan hamda yaratilgan ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanishda, qishloqni jadal rivojlantirishda, aholi bandligi va farovonligini ta‘minlashda aynan fermerlar rolini kuchaytirishning navbatdagi bosqichi ravnaqiga xizmat qiladi.

Mustaqil xo‘jalik yuritish sub‘ekti sifatida hozirgi davrda fermer xo‘jaligi mulkchilikning boshqa shakllaridagi xo‘jaliklar bilan teng huquqlarga ega ishlab chiqarish birligi hisoblanadi. Fermer xo‘jaligining jamoa, shirkat yoki hissadorlik kabi yirik xo‘jaliklardan asosiy farqi va ustunlik tomoni esa fermerning ishlab chiqarish vositalari bilan bevosita birikuvida, ya‘ni mulk va mehnat natijalarini tasarruf etish bo‘yicha masalalarni mustaqil hal etishdadir. Fermer xo‘jaligi qishloq xo‘jaligida xo‘jalik yuritish shakllaridan biri sifatida o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik, tashkiliy-iqtisodiy va huquqiy xususiyatlarga ega (1.2-jadval).

Fermer xo‘jaligining asosiy vazifasi qishloq aholisini foydali mehnat va tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish orqali ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanishga erishish hamda shu asosda eng kam sarf-xarajat birligi evaziga mahsulot etishtirishni har tomonlama ko‘paytirishdan iborat.

Fermer xo‘jaligi to‘g‘risidagi qonunga muvofiq Andijon, Farg‘ona, Namangan, Toshkent, Xorazm viloyatlarida har bir shartli qoramol hisobiga 0,3 gektardan kam bo‘lmagan, Qoraqalpog‘iston Respublikasida va boshqa viloyatlarda esa 0,45 gektar sug‘oriladigan, 2,0 gektardan lalmikor er beriladi.

Fermer xo‘jaligining xususiyatlari.

1.	Ijtimoiy-psixologik jihatdan	Jamiyatning boshlang‘ich bo‘g‘ini oila va unga xos bo‘lgan axloqiy – tarbiyaviy qadriyatlarga hamda shaxsiy manfaatdorlik, xususiy tashabbuskorlik va tadbirkorlik erkinligiga tayanuvchi aholining ijtimoiy qatlami.
2.	Tashkiliy – huquqiy jihatdan	Yuridik shaxs maqomiga (o‘z balansi, hisob raqami, muhri va h.k.) ega bo‘lishi shart.
3.	Mehnat munosabatlari jihatidan	Xo‘jalikda a‘zolar mehnati bilan birgalikda yollanma mehnatdan foydalanish mumkin.
4.	Ishlab chiqarish yo‘nalishi jihatidan	Ishlab chiqarish qisman ichki iste‘mol va asosan bozorga yo‘naltirilgan tovar xo‘jaligi.
5.	Mulkiy munosabatlar jihatidan	- ishlab chiqarish vositalariga xususiy mulkchilik. - er maydoni uzoq muddatli ijaraga (eng kamida 30 yildan uzog‘i bilan 50 yilgacha) beriladi, ijara muddatida ijara huquqini meros qilib qoldirish mumkin.

Dehqonchilik mahsulotlari etishtirish bilan ixtisoslashadigan fermer xo‘jaliklariga esa eng kamida 10 gektardan, bog‘dorchilik, uzumchilik va sabzavotchilik uchun esa bir gektar er ajratib beriladi. Fermer xo‘jaligi erni olganda keyin 5 yilga qadar tuproq unumdorligi kamaymasligi shart. Yer 10 yildan 50 yil muddatga beriladi. Agar fermer va meva – sabzavotchilik mahsulotlari etishtirish uchun ixtisoslashgan bo‘lsa, unda 5-10 gektar er ajratib beriladi. Fermer xo‘jaligi o‘z erini ijaraga berish, yollanma ishchi kuchidan foydalanish huquqiga ega.

Fermer erni qancha uzoq muddatga ijaraga olgan taqdirda u erga o‘zining sarmoyasi va mehnatini shuncha ko‘p sarflab, tuproq unumdorligini oshirish, erning meliorativ holatini yaxshilash, infratuzilmalasini yaratish hajmini oshiradi. Fermer xo‘jaligi o‘z biznes rejasidagi maqsadlarini amalga oshirish uchun harakat qiladi. Dastavval, hosildorlikni oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash, bozorgir mahsulotlar ishlab chiqarish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eng qulay bozor sharoitida sotish

uchun saqlashning progressiv usullaridan foydalanib, ishlab chiqarishga fan-texnika va ilg'or texnologiyalarni qo'llash, mahsulot ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, tadbirkorlikning yashirin usullarini chuqurroq o'rganish kabi masalalar bilan keng shug'ullanadi.

U o'z vaqtida soliqlarni qonuniy ravishda to'lashga harakat qiladi, kreditlarni qulay sharoitlarda olish va foydali maqsadlar uchun sarflash, ishlab chiqarish samaradorligini muntazam oshirish, xaridorlarni o'zidan qochirmaslikka harakat etadi. Dehqon va fermer xo'jaliklarining tayyorlov va xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar bilan o'zaro munosabatlari shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Buni quyidagi tadbirlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi:

-xususiy (servis) xizmat ko'rsatish korxonalarini va tomorqa erlariga ishlov beruvchi, hosilni yig'ib oluvchi, mahsulotlarni tashish va sotish firmalarini rivojlantirishni har tomonlama qo'llab-quvvatlash;

-dehqon va fermer xo'jaliklarini o'z vaqtida texnika vositalari, èsh mollar, xo'jalar, em-xashak, idish, urug', ko'chat va yoqilg'i moylash materiallari, o'simliklarni himoya qilishning kimyoviy vositalari bilan ta'minlash;

-qishloq xo'jaligi mahsulotlarini iste'mol qiluvchilar bilan shartnomaviy munosabatlarni shakllantirishga yordam berish;

-dehqon va fermer xo'jaliklarining maqbul katta-kichikligini, qishloq xo'jaligi ekinlari tarkibi va kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni ta'minlovchi mollar sifatini aniqlash;

-biznes reja tuzish va kredit resurslari bilan ta'minlanishga maslahatlar berish;

-dehqon va fermer xo'jaliklarining kichik mexanizatsiya vositalari va servis xizmatlari bilan ta'minlash.

O'zbekiston Respublikasining agrar sohasi ishlab chiqarish miqdori, aholining bandligi, eksport quvvati bo'yicha iqtisodiyotning yirik sohasi hisoblanadi. Aholining farovonligi va iqtisodiyotning boshqa sohalarining rivojlanishi agrar sohaning holati, uning rivojlanish darajasiga bog'lik. Qishloq xo'jaligini isloh qilish muammosini hal

etmay turib, butun iqtisodiy islohotlarni muvaffaqiyatli davom ettirishimiz mumkin emas. Bunga erishish uchun qishloq xo'jaligida ham tadbirkorlikka keng e'tibor berish kerak. Buning namunasi agrobiznesdir.

Agrobiznes deganda qishloq xo'jaligi sohasidagi biznes tushuniladi va u bozor tizimining tarkibiy qismlaridan birini tashkil etadi. Agrobiznes O'zbekistonda ham mavjud, u agrosanoat kompleksi ko'rinishida rivoj topadi. Agrosanoat majmuasi (ASM) - bu qishloq xo'jalik mahsulotlarini etishtirish, saqlash, qayta ishlash va iste'molchiga etkazib berishda ishtirok etadigan xalq xo'jaligi tarmoqlarining majmuidan iborat.

ASM umumiy xolda 4 sohani o'z ichiga oladi:

Birinchi soha qishloq xo'jaligiga ishlab chiqarish vositalarini etkazib berayotgan sanoat tarmoqlari, shuningdek, qishloq xo'jaligiga ishlab chiqarish, texnika xizmati ko'rsatish bilan band bo'lgan tarmoqlar;

Ikkinchi soha-qishloq xo'jaligi korxonalarining o'zi;

Uchinchi soha-qishloq xo'jaligi mahsulotlarini iste'molchiga etkazib berishni ta'minlaydigan tarmoqlar (qayta ishlash, tayyorlash, saqlash, tashib berish, sotish);

To'rtinchi soha-infratuzilma, ya'ni ishlab chiqarish va kishilar faoliyati shart-sharoitini ta'minlab beradigan xo'jalik tarmoqlari, (yo'l-transport xo'jaligi, aloqa, moddiy-texnika xizmati va boshqalar)

Agrobiznesning birlamchi sub'ektlari bugungi fermer (dehkon) xo'jaligi hisoblanadi, chunki u qishloq xo'jaligi mahsulotini yaratadi. Fermer xo'jaligi kichik biznesning ko'rinishidir. O'zbekistonda fermerlashtirish totalitar tuzumdan meros qolgan va nochor ahvolga tushgan davlat xo'jaliklarini fermerlar uyushmasini fermerlar kengashiga aylantirish va ular tarkibida fermer xo'jaliklarini tashkil etish, shuningdek, ishlab turgan davlat va jamoa xo'jaligidagi resurslarning bir qismi hisobidan fermer, jamoa shirkat xo'jaligini uyushtirish tarzida boradi. Qishloq xo'jaligida keng miqòsli xususiyashtirish jaraèniga qaramay, er davlat mulki bo'lib

qoladi. Eng zarur strategik ahamiyatga ega bo'lgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari paxta va bug'doyga davlat buyurtmalarini o'rnatish orqali qishloq xo'jaligi boshqarib borilmoqda. Boshqa bir tomondan esa davlat qishloq xo'jaligini juda ko'p jihatlardan subsidiyalar, kreditlar, soliqdan engilliklar berish orqali qo'llab-quvvatlamokda.

Fermer xo'jaliklarining agrar sohada xo'jalik yuritishning yangi shakli sifatida shakllanib borishi, bir tomondan, haqiqiy mulk egalari vujudga kelish imkonini beradi, ikkinchi tomondan, mulkchilikning boshqa turlariga asoslangan qishloq xo'jaligi korxonalarini bilan ma'lum darajada raqobat muhitini shakllantirishga zamin yaratadi.

Zero, bozor iqtisodiy sharoitida aynan fermer xo'jaliklari faoliyatini jonlantirish orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishda yuksak natijalarga erishish mo'ljallangan. Agrofirmalar - muayyan turdagi qishloq xo'jalik mahsulotlarini etishtirish va uni sanoat usulida qayta ishlashni qo'shib olib boradigan korxonalaridir. Bu korxonalar iste'molchilarga tayyor mahsulotlar yaratadilar.

Agrosanoat birlashmalari to'g'risida biz ular xakida yuqorida qisqacha to'xtalib o'tgan edik. Shuni qo'shimcha qilish mumkinki, fermer xo'jaligidan farqliroq, birlashmalar tanho individual xususiy mulkka asoslanmaydilar. Birlashma ishtirokchilarning mustaqil individual mulki bilan birgalikda umumiy-kooperativ mulki ham bo'ladi. Agrobiznes ishiga fermerlar kengashi va ittifoqlari ham xizmat qiladi. Ular ko'ngilli va paychilik mablag'iga asoslangan uyushmalar bo'lib, o'z a'zolariga xizmat ko'rsatadi, ularning manfaatini himoya qiladi.

Yer maydonlaridan samarali foydalanish va soliq tizimini bir shaklga keltirish maqsadida qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona er solig'ining bazaviy stavkalari tasdiqlandi. Yangi tuzilgan dehqon xo'jaliklari farmonga binoan yagona er solig'idan ikki yilgacha ozod qilinadi. Agrar sohani taraqqiy ettirish uchun qishloqda kengaytirilgan qayta ishlab chiqarishni, qishloqdagi tovar ishlab chiqaruvchilarning daromadlari o'sishini, kim vijdonan mehnat qilgan bo'lsa, har bir kishiga arziqli va to'kis haetni ta'minlaydigan xo'jalik yuritishning iqtisodiy

sharoitlarini tatbiq etish kerak. Ushbu maksadlarga quyidagilar asosida erishish mumkin:

-mamlakatning asosiy boyligi erning xakikiy egasini vujudga keltirish maksadida mulkchilikning ko'p tuzumli shaklini ko'llab-kuvvatlash;

-paychilik munosabatlari, oilaviy pudrat, fermer va xususiy xo'jalik tizimini tarakkiy ettirish, fermer xo'jaliklarini ta'minoti, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, shuningdek, o'zaro kreditlash bo'yicha shirkatlarga ixtiyoriy birlashuvlarga keng imkoniyat yaratish;

-qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlovchi yirik korxonalar va savdo tashkilotlarining aksiyalarini nazorat qilish paketlarini ular xizmat ko'rsatadigan qishloq tovar ishlab chiqaruvchi sub'ektlari o'rtasida taqsimlash orqali aksionerlashtirish;

-qishloq xo'jaligi boshqaruv tizimini tubdan isloh etish;

-ma'muriy va buyruqbozlik usullaridan voz kechish;

-yerga davlat mulkchiligi sharoitida undan foydalanuvchilarga uzoq muddatli ko'yilmalarning o'z-o'zini qoplashiga kafolat beradigan erdan ijara tartibida foydalanish modelini takomillashtirish;

-bahoni shakllantirish tizimini o'zgartirish, qishloq tovar ishlab chiqaruvchilarining huquqlarini poymol etishga yo'l qo'ymaslik.

Prezidentimiz erdan foydalanish madaniyatini oshirish ishlab chiqarish bilan aloqasini tiklash va rivojlantirish, qishloq mehnatkashlari uchun huquqiy va kasbiy ta'lim berish bo'yicha keng ko'lamlı tadbirlar o'tkazilishini faol qo'llab-quvvatlamokdalar. Qishloq xo'jaligi ekinlarining mahsuldorligini o'sishiga yordam beradigan, erning holatini yaxshilaydigan, erni o'zlashtirish ishlarida faol qatnashadigan, o'zlarining shaxsiy zahiralari ishlab chiqarishni rivojlantirishga sarflaydigan xo'jaliklarga katta iqtisodiy imtiyozlar berilishi, davlatimizning qisqa muddat ichida ilg'or, sanoatlashgan qishloq xo'jaligi mamlakatiga aylanishiga olib keladi.

Hozirgi vaqtda agroservis, navlashni sanoatlashtirish, qishloq xo‘jalik mahsulotlarini joylash va qayta ishlab chiqarish ulgurji oziq-ovqat bozorlari va tovar birjalarini rivojlantirishga katta e‘tibor berilmokda. Iqtisodiyotimizda borayotgan islohotlarning tashabbuskori va g‘oyaviy ilhomchisi davlatdir. O‘zbekiston Respublikasida davlat iqtisodiyotning faoliyat yuritish mexanizmiga aralashmaydi, balki iqtisodiy taraqqiyotning asosiy yo‘nalishlarigina belgilab boradi, xolos.

Biz buni birinchi prezidentimiz I.A.Karimovning yuqorida qayd, etilgan asarlaridagi quyidagi xulosalarida ko‘rishimiz mumkin: «Eng asosiysi - qishlok xo‘jalik yuritishning shunday mexanizmini vujudga keltirish kerakki, u xar bir dehkonga manfaatdorlik bilan mehnat qilish, etishtirgan mahsulotdan mustaqil foydalanish, o‘z oilasining ma‘murchiligini ta‘minlash imkonini bersin.

Qishlok xo‘jaligini isloh qilishning eng muhim yo‘nalishi hozirgi kunda qishloq xo‘jalik ishlab chiqarishda band bo‘lgan ortiqcha ishchilarni bo‘shatib olish va ularni iqtisodiyotning boshqa sohalariga jalb etishdan iboratdir. Qishlok xo‘jaligining o‘zi qishloq joylarida yashayotganlarning hammasini ish bilan ta‘minlay olmaètir. Natijada bu hol qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va isloh qilishga g‘ov bo‘lmoqda. Qishloq xo‘jalik ishlab chiqarishning yuqori samarali industrial usullari, ilg‘or agrokimyo usullari sust joriy etilmoqda.

Mehnat unumdorligi ham past darajada qolmokda. Lekin bu faqat masalaning iqtisodiy jihati, xolos. Uning ijtimoiy jihati ham bor. Qishloqda yashovchilarning ko‘pchiligi, ayniqsa yoshlar, ishga joylashish, o‘z hayotlarini yo‘lga qo‘yish imkoniga ega emaslar. Bu esa qishloqda keskin ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarmokda, ijtimoiy barkarorlik xavfining manbaiga aylanmokda. Shu sababli biz qishloq joylarida zamonaviy texnologiyaga ega harakatchan kichik korxonalar ochish hisobiga yangi ish joylarini tashkil etishni eng muhim vazifasi deb hisoblaymiz. Biz o‘z zimmamizga qishloqda mutlaqo yangi tarmoqlarni ishlab chiqarish va ijtimoiy infrastrukturani, kommunikatsiyalar tarmog‘ini, zamonaviy maishiy va servis xizmat ko‘rsatishni barpo etish vazifasini olganmiz. Xizmat ko‘rsatish sohasi etarlicha tashkil

etilsa, qishloqdagi xoxlovchilarning hammasini ish bilan ta'minlash mumkin. Shu bilan birga, qishloqning qièfasini, turmush madaniyatini tubdan o'zgartirib yuborish imkoni tug'iladi. Bu esa mamlakatda ijtimoiy-sièsiy vaziyatni barkarorlashtirishga yordam beradi».

2.3. Agrar sohada erlardan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan islohotlar.

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biridir. Qishloq xo'jaligini rivojlantirishda uning asosiy omili va vositasi bu erdir. Ayni vaqtda er ulkan boylik bo'libgina qolmay, mamlakatning kelajagini belgilab beradigan omil hamdir, erlardan foydalanishda Respublikada qator muammolar mavjud bo'lib, bu muammolar o'zining ilmiy-amaliy echimini kutmoqda. Agrar sohada olib borilayotgan islohotlarning asosiy e'tibori ham aynan sug'oriladigan erlardan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan.

Yerdan samarali foydalanishning optimal yo'llaridan biri uning unumdorligini to'g'ri oshirishga erishishdir. Qishloq xo'jaligini isloh qilishga alohida e'tibor berishni tarmoqning mamlakat iqtisodiyotida tutgan o'rni ham taqozo etadi. Mamlakatimiz ishlab chiqarish va intellektual salohiyatining yarmidan ko'prog'i mutanosib tarzda bevosita qishloq xo'jaligi bilan bog'liq. Qishloq xo'jaligi mahsuloti mamlakatga valyuta tushumlarining katta qismini ta'minlaydigan muhim eksport manbalaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida er bilan bog'liq munosabatlarning huquqiy asoslari etarli darajada shakllantirilgan.

Amaldagi "Er kodeksig"ga o'zgartirishlar kiritishni ko'pgina olimlar tavsiya qilganlar. Bunda erdan samaraciz foydalanganlik, uning degradatsiyasini keltirib chiqaruvchi faoliyatlar uchun sub'ektlarga jazo choralari kuchaytirish, erdan foydalanish jaraènlari ustidan davlatning to'liq nazoratini o'rnatish zarur. Iqtisodiy adabiyotlarda erlarni iqtisodiy baholash muammosi keng yoritilgan, biroq bozor iqtisodiyoti sharoitida erlar maxsus tadqiqot ob'ekti sifatida kam o'rganilgan.

Jumladan, N.M.Sagatov, A.A.Abdugʻaniev, F.Aminovlar oʻz asarlarida erlardan foydalanish samaradorligini ifodalovchi koʻrsatkichlarni tavsiflab berganlar. Ularning tavsiflarini eʼtirof etgan holda, shuni takidlaymizki, ushbu mualliflarning asarlarida sugʻoriladigan erlardan foydalanish samaradorligi muammosi erkin iqtisodiyot sharoitida deyarli oʻrganilmagan. Yerlarning iqtisodiy - ekologik holatini va rivojlanish darajasini tavsiflovchi bir qancha koʻrsatkichlar mavjud.

2.1–jadval

Asosiy ekinlar boʻyicha erlar unumdorligidan foydalanish koʻrsatkichlar

Mintaqalar	Qishloq xoʻjalik ekinlarining oʻrtacha hosildorligi s/ga his.						Umumiy oʻrtacha egallagan oʻrni	Bonitet		farqi +,-
	Paxta		Gʻalla		Jumladan bugʻdoy			ball	oʻrni	
	hosildorlik	oʻrni	hosildorlik	oʻrni	Hosildorlik	Oʻrni				
Qoraqalpogʻiston Respublikasi	15,38	13	24,44	12	28	12	12,3	41	13	+1
Andijon	30,16	1	62,28	1	62,44	1	1,0	57	3	+2
Buxoro	29,90	2	51,66	2	51,64	0	2,0	50	12	+10
Jizzax	15,96	12	21,94	13	23,8	13	12,6	51	11	-2
Qashqadaryo	22,02	9	30,5	11	32,94	10	10,0	51	10	0
Navoiy	26,86	5	42,48	6	42,72	7	6,0	53	7	+1
Namangan	26,80	6	46,5	4	47,12	4	4,6	59	1	-3
Samarqand	22,28	8	32,64	9	41,86	6	7,6	57	4	-3
Surxondaryo	27,88	4	43,18	5	44,24	5	4,6	56	6	+1
Sirdaryo	16,14	11	31,32	10	31,36	11	10,6	51,5	9	-2
Toshkent	24,22	7	36,92	8	37,28	9	8,0	59	2	-6
Fargʻona	28,12	3	49,36	3	49,76	3	3,0	56	5	-2

Xorazm	21,0	10	40,62	7	41,62	8	8,3	53	8	+1
Respublika bo'yicha	23,64		37,44		39,32			55		

Er resurslarini baholashda asosan erning miqdor va sifatini hisobga olish hamda iqtisodiy baholash muallif tomonidan maqsadga muvofiq jarayon deb qaraladi. Qishloq xo'jaligiga yaroqli erlardan intensiv foydalanish samaradorligining asosiy ko'rsatkichlari bu er qaytimi va er sig'imidir. Yerlardan foydalanish samaradorligini ifodalashda asosiy qishloq xo'jalik ekinlari ko'p yillik o'rtacha hosildorligi va erlar unumdorligi o'rtasidagi farq ko'rsatkichidan foydalanishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi (2.1–jadval).

Buxoro viloyati sug'oriladigan erlari o'rtacha 50 ball bonitetda respublika viloyatlari ichida 12 – o'rinda tursada, paxta va g'alla hosildorligi ko'rsatkichi bo'yicha respublikada 2 – o'rinni egallaydi. Surxondaryo, Namangan, Toshkent, Samarqand, Farg'ona, Xorazm viloyatlari sug'oriladigan erlari. bonitet ballari Buxoro viloyati erlaridan yuqori bo'lishiga qaramasdan, bu viloyatlarda paxta va g'alla hosildorligi ushbu viloyat ko'rsatkichidan past. Buxoro viloyati erlari unumdorligidan foydalanishni tashkil etadi va bu o'z imkoniyatidan 10 o'rin yuqoriligini ifodalaydi. Tahlil viloyatda erlarga sarflangan mehnat va xarajatlar qaytimi boshqa mintaqalarga nisbatan yuqoriligini ko'rsatmoqda. Yerlardan foydalanish samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni yirik uch – ijtimoiy – iqtisodiy, tabiiy – ekologik va tashkiliy – texnik guruhlariga ajratish mumkin (2.1-rasm).

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida hal etuvchi o'rinni ijtimoiy – iqtisodiy omillar egallaydi. Bunda er tabiiy hosila ekanligi bois, tabiiy – ekologik guruh omillari ham katta ahamiyatga ega bo'ladi, biroq, iqtisodiy adabiyotlarda bu omillarga etarli e'tibor berilmagan.

Respublika er fondida so'nggi 20 yilda qishloq xo'jalik ekin erlari 103,4 ming gektarga, jumladan, sug'oriladigani 91,4 ming gektarga kamaydi. Iqtisodiy qimmatli bo'lgan pichanzor va yaylovlar maydonlari 2698,4 ming gektarga qisqardi. Umuman

qishloq xo‘jalik er turlari jami 2736,6 ming ga yoki 9,7 foizga, jumladan sug‘oriladiganlari 99,4 ming ga èki 2,6 foizga kamaygan.

Adabiyotlar.

10. Juraev F. Qishloq xo‘jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. – T.:”Istiqlol”, 2004. – 343 b.

11. Samatov G‘., Yodgorov J.Yo., Rustamova I.B. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini tashkil etish. «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2005. – 508 b.

12. Umurzakov U.P., Toshboev A.J., Rashidov J.X.,Toshboev A. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti va menenjment. – T.: "Iqtisod-moliya", 2008. – 264 6.

Elektron ta’lim resurslari

13. <http://agro.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi.

14. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

15. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet.

16. <https://tdau.uz> – Toshkent davlat agrar universiteti.

17. <https://agrobusiness.uz> – O‘zbekiston agrobiznes assotsiatsiyasi.

18. www.agro.uz

3-mavzu. Agrobiznesda suv resurslaridan foydalanishni tashkil etish

Maqsadi va vazifasi: Ushbu amaliy mashg‘ulotda tinglovchilar Qishloq xo‘jaligida suv resurslarini boshqarishning mohiyati va o‘ziga xos xususiyatlari bilan tanishadilar, tahlil qiladi. Suv resurslaridan foydalanish samaradorligini baholashning iqtisodiy ko‘rsatkichlarini hisoblaydilar

Quyidagi materiallardan foydalanadilar.

3.1.Qishloq xo‘jaligida suv resurslarini boshqarishning mohiyati va o‘ziga xos xususiyatlari.

O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni modernizatsiyalash jarayonining muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, mavjud resurs salohiyatidan samarali foydalanish asosida Agrar majmuida chuqur tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish

hisoblanadi. Agrar majmuida o‘tkazilayotgan tashkiliy-iqtisodiy islohotlar eng avvalo er-suv resurslarini boshqarish tizimini takomillashtirishga va ulardan samarali foydalanishga qaratilgan.

Ta’kidlash kerakki, O‘zbekistonda suv resurslarining 93 foizga yaqini agrar majmuida foydalaniladi. Sug‘oriladigan erlarda dehqonchilik mahsulotlarining 97 foizdan ortig‘i etishtiriladi. Ammo, istiqbolda suv ta’minoti respublika iqtisodiyotini, shu jumladan qishloq xo‘jalik ishlab chiqarishini rivojlantirishni cheklovchi jiddiy omil hisoblanadi. Bunday holat davlatlararo suv taqsimoti bilan bog‘liq bo‘lgan suv resurslari tanqisligining kuchayishi, hududiy suv xo‘jaligi tizimida daryo oqimlari tartibining o‘zgarishi, Agrar havzasi daryolarining suv o‘tkazish qobiliyati kamayishi ehtimoli va suv resurslari sifatining yomonlashishi bilan ifodalaniladi.

Ma’lumki, chuchuk suv manbaalari bo‘yicha Markaziy Osiyo davlatlari dunyodagi mamlakatlar o‘rtasida birinchi o‘rinni egallaydi. Biroq chuchuk suvlar ushbu davlatlar xalq xo‘jaligida to‘liq foydalanilmaydi. Suv manbaalari O‘zbekiston Respublikasida hududlar bo‘yicha bir tekis joylashgan emas. Suv manbaalarining qariyb barchasi ko‘p yillik muzliklar, qor va yomg‘irlar hisobiga tashkil bo‘ladi. Asrlar davomida Markaziy Osiyo davlatlari, shu jumladan O‘zbekiston Respublikasida suv resurslarining tanqisligi sezilib turgan. Bu jarayon hozirgi kunda yanada yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Shu nuqtai nazardan er usti va er ostidagi suv resurslarini tejab foydalanish maqsadida suv xo‘jaligi tizimini har tomonlama rivojlantirishni talab qiladi.

Suv xo‘jaligining maqsad va vazifalari umumiy bo‘lishga qaramasdan, suv xo‘jaligida suvga bo‘lgan ta’sir va unga bo‘lgan talab har xildir. Shuning uchun ham suv xo‘jaligi qator sohalarga bo‘linadi. Ya’ni: suvsiz va quruq erlarga suv chiqarish; erlarning zaxini qochirish; yaylov erlarga suv chiqarish; shahar va qishloqlarni suv bilan ta’minlash; gidroenergetika; baliq xo‘jaligi; suv manbaalarining ifloslanishini muhofaza qilish va boshqalardan tashkil topadi.

Suv sarfini eng ko‘p talab qiladigan yo‘nalish bo‘lib, quruq va suvsiz erlarga suv etkazib berish hisoblanadi. Bunday erlar o‘rtacha bir yilda gektariga 10000-30000 m³ gacha suv iste‘mol qiladi.

Shahar va qishloq aholisini ichimlik suvi bilan ta‘minlash sug‘orishga nisbatan suvni kam talab qiladi. Ammo, unda suvning sifatiga bo‘lgan talab oshadi.

Yaylov erlarga sarflanadigan suv xarajatlari uncha katta bo‘lmaydi, ammo u ko‘pincha yoz oylariga to‘g‘ri keladi. Bunday sharoitda suvning katta qismi er osti suv manbaalaridan quduq va boshqa inshootlar yordamida olinadi.

Gidroenergetika, baliq xo‘jaligi va boshqa tarmoqlar suvni sarf qilmaydi. Ular asosan uning kuchidan yoki suv hosil qilgan qulay sharoitlardan foydalanishadi.

Yerlarning zaxini kochirish, suv toshqiniga yo‘l qo‘ymaslik, erlar sho‘rlanishining oldini olish, suv eroziyasi va boshqalar suv manbaalari ifloslanishining oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta‘kidlash lozimki, suv xo‘jaligining asosiy vazifasi - ishlatishga loyiq bo‘lgan suvni iste‘molchilarga etkazib berishdan iboratdir. Ushbu vazifani bajarish uchun suv xo‘jaligi etarli moddiy-texnika bazasiga ega bo‘lishi zarur. Suv xo‘jaligining katta qismi o‘zlarining boshqaruviga egadirlar. Masalan O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi Vazirligining “Suv xo‘jaligi” bosh boshqarmasi. Uning hududlardagi havzaviy irrigatsiya tizimlari tomonidan mamlakatdagi suv iste‘molining 50 foizdan ortiq ish faoliyati ta‘minlanadi. Shuningdek suvni qayta ishlab chiqarishda ularning manbaalari ifloslanishining oldini olish vazifasini ham bajaradi. Suv manbaalaridagi suvdan foydalanish suv xo‘jaligining turli tarmoqlariga turlicha ta‘sir ko‘rsatadi. Jumladan suv omborlari erlarni suv bilan ta‘minlashni amalga oshirish bilan bir vaqtning o‘zida boshqa iste‘molchilar ishlatadigan suv miqdorining kamayishiga olib keladi. Suv omborlari atrofida er osti suvlarining ko‘tarilishi tuproq sho‘rlanishiga olib keladi. Shuning uchun ham, suv xo‘jaligi tadbirlarini amalga oshirishda barcha tarmoqlarning suv resurslariga bo‘lgan talablarini to‘la e‘tiborga olishni taqozo qiladi.

Aytish kerakki, bu talablar bozor iqtisodiyoti sharoitida yanada oshayapti va aksari hududlarda mahalliy suv manbaalari o'zlarining hozirgi holati bo'yicha ushbu talablarga etarlicha javob bermayapti. Shu nuqtai nazardan ham, iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida suv xo'jaligi boshqarish tizimini takomillashtirish hayotiy zaruriyatga aylanmoqda. O'z mohiyatiga ko'ra boshqarish - ko'p mazmun kasb etadigan tushunchadir. U biror bir ob'ektning barqarorligini ta'minlash maqsadida unga ma'lum darajada ta'sir qilish zaruriyati yuzaga kelganda yoki bir tizimdan boshqa tizimga o'tish kerak bo'lgan holatlarda keng qo'llaniladi. Demak, boshqarish boshqaruv ta'sirini ifodalash uchun ishlatiladi.

Jahon amaliyoti tajribalarida boshqarish tizimining 3 ta turi mavjud. Jumladan:

-ayrim ishlab chiqarish-texnologik jarayonlarni, tizimlarni, mashina va mexanizmlarni boshqarish, ya'ni ishlab chiqarishning bevosita bajaruvchilari bo'lmish insonlar tomonidan boshqariladigan ishlab chiqarish jarayonlarining ayrim bo'g'inlarini boshqarish;

-tabiatda yirik va organizmlarda yuz beradigan jarayonlarni boshqarish;

-jamiyat (ijtimoiy) jarayonlarni boshqarish, ya'ni ma'lum vazifalarni bajarish uchun birlashgan ijtimoiy guruhlar faoliyatini boshqarish.

Ishlab chiqarish sohasida - u bevosita ish bajaruvchilarni, jamoa mehnati jarayonida yuzaga keladigan munosabatlarni boshqarishdir, ya'ni insonlar faoliyatini boshqarishdir. Bunday boshqarish asosiy hisoblanadi, chunki insonlar ishlab chiqarishda bosh yaratuvchi kuch hisoblanadi.

Uzluksiz va maqsadli yo'naltirilgan jarayon sifatida boshqarish aniq xo'jalik birligi va unda amal qiluvchi qonunlarning mavjudligi bilan bevosita bog'liqdir.

Ishlab chiqarishni boshqarish mehnat faoliyatining faol va ongli turi sifatida insonlar faoliyatining har qanday shaklida emas, balki birgalikdagi faoliyati mavjud bo'lganidagina talab qilinadi.

Bevosita suv xo'jaligi ishlab chiqarishini boshqarish ham ishlab chiqarishda yuqori natijalarga erishishda har xil uslub va vositalar yordamida amalga

oshiriladigan yagona ishlab chiqarish jarayonidagi mehnat vositalari, predmetlari, kishilar jamoasiga uzluksiz va maqsadli yo'naltirilgan ta'sir qilishdan iborat.

Suv xo'jaligi tashkilotlarini boshqarish ma'muriyati ishchilari jamoa mehnati predmetiga (texnika, qurilma va boshqalar) ta'sir qilmaydi, balki yagona jamoaning tarkibi va nisbatan faol qismi hisoblanadi hamda moddiy boylik yaratishda faol ishtirok etadi.

Suv xo'jaligi ishlab chiqarishida boshqaruv mehnati o'ziga xos quyidagi xususiyatlarga ega:

-boshqaruv suv xo'jaligi ishlab chiqarishida to'g'ridan-to'g'ri yoki bevosita ishtirok qilmaydi, balki jamoa mehnatini boshqaradi;

-ushbu mehnatning bevosita quroli bo'lib axborot va ma'lumotlar, vositasi bo'lib esa tashkiliy texnikalar hisoblanadi;

-boshqaruv ma'muriyati ishchilari, ayniqsa rahbar va mutaxassislari suv xo'jaligi tashkilotlarining eng faol va ustun huquqli qismi hisoblanadi;

-boshqaruv ma'muriyati ishchilarining mehnati asosan aqliy mehnat bo'lib, ayrim jismoniy mehnat elementlarini ham o'z ichiga oladi;

-boshqaruv mehnatining unumdorligini faqat texnik xodimlar va doimiy qatnashuvchi va mehnat jarayonlari me'yorlashtirilgan ishlar bilan bog'liq bo'lgan ayrim mutaxassislar uchungina aniqlash mumkin.

Shuningdek, boshqaruv mehnatining yakuniy natijasi bo'lib moddiy boylik hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan olganda, boshqaruv mehnati samaradorligining umumiy ko'rsatkichi bo'lib, rahbar mutaxassis boshqarayotgan bo'lim yoki ob'ektdagi ishlab chiqarish faoliyati natijasi xizmat qiladi. Bunda u boshqarayotgan mehnat jamoasi barcha a'zolarining moddiy faravonligi va ma'naviy qanoatlanishi ko'rsatkichi muhim ahamiyat kasb etadi.

Suv xo'jaligi iqtisodiyotning yirik, mustaqil tarmog'i hisoblanib, o'ziga xos va ishonchli xususiyatlarga ega. Suv xo'jaligida ishlab chiqarish jarayonining xususiyati shundan iboratki, unda boshqa tarmoqlardan farqli o'laroq inson mehnati suv

resurslaridan foydalanishga, sug'oriladigan erlarning meliorativ holatini yaxshilashga, irrigatsiya qurilmalaridan unumli foydalanishga va irrigatsiya ob'ektlarining uzoq muddat foydalanishni ta'minlashga qaratilgan.

Yer va suv qishloq va suv xo'jaligi iqtisodiyotida umumiylik va o'zaro bog'liqlik xususiyatiga ega bo'lib, ularni rivojlantirish dialektik qonuniyat hisoblanadi.

Amaliyot tajribalari ko'rsatishicha, sug'orma dehqonchilikda ekstensiv omil hisobiga ishlab chiqarishni yanada ko'tarish imkoniyatlari cheklangan. Yangi erlarni o'zlashtirish va ishlab chiqarishga jalb etish asosan haydaladigan erlar va boshqa qishloq xo'jalik erlari hisobiga amalga oshiriladi.

Keyingi yillarda sug'oriladigan erlar maydoni aholi jon boshiga hisoblaganda qisqarmoqda. Ikkinchi tomondan mehnat qobiliyatiga ega qishloq aholisi sonining o'sib borishi er-suv resurslaridan hamda asosiy ishlab chiqarish fondlaridan nisbatan samarali va unumli foydalanishni talab qiladi.

Suv resurslaridan foydalanishning amaldagi darajasi, uni ko'paytirish imkoniyatlarining chegaralanganligi suv resurslaridan foydalanishni yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishni hech kechiktirib bo'lmasligini zaruriyat qilib qo'yadi.

Sug'orma dehqonchilikning yana bir xususiyati shundan iboratki, u yaylovlarga nisbatan tabiat injiqliklariga nisbatan kamroq bog'liq bo'ladi. O'z navbatida, yaylov dehqonchiligi hududida joylashgan xo'jaliklarga nisbatan sug'orma dehqonchilik sharoitida qishloq xo'jalik mahsulotlarini etishtirish bilan shug'ullanayotgan shirkat va fermer xo'jaliklari ichki xo'jalik gidromeliorativ tizimlariga, ya'ni: nasos stansiyalari; kanal va sug'orish tarmoqlari; kollometor va boshqa qurilmalarga ega. Ta'kidlash lozimki, hozirgi kunda sug'oriladigan erlarning 50 foizdan ortig'i nasos stansiyalari yordamida suv bilan ta'minlanadi. O'zbekistonda 1500 ga yaqin sug'orish va meliorativ nasos stansiyalari faoliyat ko'rsatmoqda.

O‘zbekiston Respublikasiga suv resurslari asosan Qirg‘iziston, Tojikiston va Afg‘oniston Respublikalaridan oqib keladi. Bu eng avvalo, har xil sabablarga ko‘ra suv tanqisligini va davlatlararo yangi iqtisodiy munosabatlarni yuzaga keltiradi. Ushbu ayrim davlatlarning qonunchiligida suv davlat mulki sifatida qaraladi. Bu holat qishloq va suv xo‘jaligi iqtisodiyotida o‘ziga xos xususiyatlarni keltirib chikaradi.

Suv bu hududlararo xususiyat kasb etuvchi tabiat mahsulidir. U iste‘mol qilinadigan o‘nlab va hatto yuzlab kilometr joyga kanallar, sug‘orish tarmoqlari, gidrotexnik qurilmalar yordamida etkazib beriladi. Hozirgi kunda sug‘orish kanallarining umumiy uzunligi 200 ming km. ga yaqinni tashkil qiladi.

Suv xo‘jaligining xususiyati mehnatni tashkil qilishni boshqarishda o‘z aksini topadi. Shuning uchun ham, suv xo‘jaligi tashkilotini boshqarish xalq xo‘jaligining boshqa tarmoqlariga qaraganda ancha murakkabdir. Bu suv xo‘jaligi ishlab chiqarishining murakkabligi va o‘ziga xosligidan kelib chiqadigan quyidagi xususiyatlarga bog‘liq:

-ishlab chiqarish birliklari va mehnat jamoalari va ular bo‘limlarining katta hududlarda tarmoq hamda boshqaruv markazidan uzoq joylashganligi;

-har xil suv xo‘jaligi ishlarini bajarishda ishlab chiqarish qurollarining (ekskavator, buldozer, skreper va boshqa) moslanuvchanligi;

-ishlab chiqarish qurollaridan foydalanishda ma‘lum davrlardagi notekislik va murakkablik;

-ishlab chiqarish ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarining notekis rivojlanishi darajasi va boshqalar. Ushbu xususiyatlar boshqaruv mehnatining mazmuni va mohiyatiga ta‘sir ko‘rsatishi shubhasizdir.

Suv xo‘jaligi tashkilotlarida boshqaruv ma‘muriyati suv xo‘jaligining xususiyatlaridan kelib chiqib, nafaqat tarmoqlararo, ya‘ni texnik-iqtisodiy rejalashtirish, buxgalterlik hisobi va moliyaviy faoliyat tahlili kabi ishlarni balki o‘z faoliyatiga doir (mehnat jarayonlariga zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va loyihalashtirish, loyihalashtirishda fan-texnika yutuqlarini ta‘minlash, suv xo‘jaligi

ob'ektlarini qurish va foydalanish, suv resurslaridan oqilona foydalanishni boshqarish va nazorat qilish, xo'jaliklararo suv tarmoqlarining joriy va kapital ta'mirini sifatli o'tkazish va boshqalar) ishlarni ham bajaradi.

Suv xo'jaligi ishlab chiqarishida ishlab chiqarish bo'limlari juda tarqoq joylashgan (50-60 km va undan ko'proq hududlarda). Rahbar va mutaxassislarning harakatida vaqt sarfini va xarajatlarni kamaytirish uchun ularning boshqaruv faoliyatida bir xil va bir-biriga o'xshash ishlarni ko'proq bajarish imkoniyatlarini yaratish maqsadga muvofiqdir.

Suv xo'jaligi tashkilotlarida ishlarning mavsumiyligi ishlab chiqarishni tashkil qilish va boshqarish jarayonlariga bevosita taalluqli mehnat davrlarining tig'izligi bo'yicha har-xillikka olib keladi. Shu bilan birga suv xo'jaligi tashkilotlari boshqaruv ma'muriyati xodimlarining muhim vazifalaridan biri ishchi kuchi va mehnat vositalaridan to'liq foydalanishni, mehnat jarayonlarining bir tekisligini va uzluksizligining yuqori darajasini ta'minlash hisoblanadi. Boshqaruv ma'muriyatining vazifasi amaliyotda ushbu masalalarni ishlab chiqarish jarayonlarini unga mos kelmaydigan ish davrlari bilan muvofiqlashtirish yo'li bilan oqilona hal qilishdir. Demak, amaliy jihatdan olganda, har bir tashkilot har qanday davrda ham ishlab chiqarish holatlarining barcha tamoyillarini e'tiborga olgan holda masalaning eng maqbul variantini topishi zarur.

Suv xo'jaligida keyingi davrda ma'lum ijobiy o'zgarishlar yuz berdi. Biroq, yakuniy natijalar asosiy va aylanma vositalar bilan ta'minlanganligiga, ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va markazlashtirish darajasiga, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga, suv xo'jaligi ob'ektlarining hududiy joylashishiga, zamonaviy texnikalar va ishchi kuchi bilan ta'minlanganligiga, tabiiy-iqlimiy sharoitlari va boshqa omillarga bog'liq bo'lishiga qaramasdan deyarli bir xil ishlab chiqarish sharoitlarida joylashgan tashkilotlarda xo'jalik faoliyatining yakuniy natijalari tubdan farqlanadi. Bunday holatning asosiy sabablaridan biri tashkilotlarda mehnatni tashkil etish va boshqarish darajasining har xilligi bilan ifodalanadi.

Mehnatni tashkil etishning notekisligidan boshqaruv ma'muriyati xodimi qilayotgan ishi uning mutaxassisligi, tajribasi va lavozim majburiyatlari doirasiga mos kelmaydi. Suv xo'jalik mutaxassislari jami ish vaqtining aksari ko'p qismida uning vazifasiga kirmaydigan ishlar bilan band bo'ladi.

Suv xo'jaligi tizimida bozor munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishi korxonalarining mustaqilligini va huquqlarini kengaytirdi. Bu o'z navbatida, suv xo'jaligi ishlab chiqarishida boshqaruv mehnatini tashkil etishga uslubiy tarzdan to'g'ri yondashishni talab qiladi. Bu suv xo'jaligi tashkilotlarining me'yoriy xo'jalik faoliyati uchun talab qilinadigan rahbar, mutaxassis va texnik xodimlarning oqilona sonini aniqlashga, ularga taalluqli boshqarish va qarorlar qabul qilish uslublarini tanlashga taalluqlidir. Shu bilan birga, kelgusida suv xo'jaligi ishlab chiqarishini boshqarishning sifatini oshirish uchun boshqaruv ishchilarining sonini oshirish kutilgan samarani bermaydi. Chunki, boshqaruv xodimlari sonini ko'paytirish ortiqcha harajatlarga olib keladi, ichki xo'jalik ma'lumotlari ko'payadi va qarorlar qabul qilishda ma'lum kiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu esa boshqaruv mehnati unumdorligining kamayishiga sabab bo'ladi va suv xo'jalik ishlab chiqarishining barcha bosqichlaridagi natijalariga salbiy ta'sir qiladi.

Shu nuqtai nazardan ham, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida suv xo'jaligini boshqarish tizimini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Suv xo'jaligini boshqarish tizimini takomillashtirish deyilganda, suv xo'jaligining barcha bo'g'inlarida bozor iqtisodiyoti tamoyillarini joriy qilish, soha iqtisodiyotini erkinlashtirish, qishloq va boshqa tarmoq xo'jaliklari bilan shartnoma munosabatlarini to'g'ri yo'lga qo'yish, suv resurslariga baho belgilash mexanizmini ilmiy asoslash tushuniladi. O'zbekiston Respublikasida suv xo'jaligini boshqarish tizimini bozor iqtisodiyoti konuniyatlari asosida faoliyat ko'rsatishini ta'minlash nafaqat suv resurslaridan tejab-tergab unumli foydalanishda va balki yakuniy mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

3.2. Suv resurslaridan foydalanish samaradorligini baholashning iqtisodiy ko'rsatkichlari

Suv resurslaridan foydalanish samaradorligini baholashning iqtisodiy ko'rsatkichlarini shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin:

1. Qiymat ko'rsatkichlar.
2. Natural ko'rsatkichlar.

Bir xil ixtisoslikka ega bo'lgan suvdan foydalanuvchilar o'rtasida ularga etkazib berilgan suv resurslaridan foydalanish darajasini qiyosiy baholashda natural ko'rsatkichlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bunday ko'rsatkichlar ikki xil, ya'ni

1. Qaytimlilik
2. Sig'imlilik usullaridan aniqlanadi.

Suv resurslaridan foydalanish iqtisodiy samaradorligining qaytimlilik ko'rsatkichlari, foydalanilgan suv birligi hisobida etishtirilgan mahsulot birligini ko'rsatadi, Ya'ni :

$$Sn.q. = \frac{Qe.m}{Qu.u.e}$$

Bu erda,

$Sn.q$ - suv resurslaridan foydalanish samaradorligining qaytimlilik ko'rsatkichi, kg, sentner, tonna.

$Qe.m$ - ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori, kg, sentner, tonna.

Suv resurslaridan foydalanish iqtisodiy samaradorligining sig'imlilik ko'rsatkichi, qaytimlilik ko'rsatkichiga teskari ko'rsatkich bo'lib, u mahsulot birligini ishlab chiqarishga qancha miqdorda suv talab qilinishini ko'rsatadi, Ya'ni

$$S.n.s. = \frac{Qu.u.e}{Qe.m}$$

Sug'oriladgandehqonchilikda foydalaniladigan suv resurslaridan foydalanish samaradorligini belgilashning qaytimlilik va sig'imlilik ko'rsatkichlari o'zarobir - biriga teskari ko'rsatkichlardir. Suv resurslaridan foydalanish samaradorligining natural ko'rsatkichlaridan, birinchisi qanchalik yuqori bo'lib, ikkinchisi qanchalik past bo'lsa,

sub'ektlar tomonidan suvdan yuqori, aksincha bo'lganda esa undan past samarabilan foydalanilayotganligi to'g'risida xulosa qilish mumkin bo'ladi.

Bir xil ixtisoslikka ega bo'lgan ikki sub'ekt o'rtasida suvdan foydalanish darajasiga baho berishda natural ko'rsatkichlardan foydalanish ma'lum bir xulosalarga kelish uchun asos sifatida xizmat qiladi. Masalan, paxtachilikka ixtisoslashgan bitta xo'jalikda 1 m³ suv hisobida 0,6 kg, ikkinchisida esa 0,7 kg hosil etishtirilganda, hech ikkilanmasdan ikkinchi sub'ektda suvdan foydalanish darajasi yuqoriligi to'g'risida xulosa qilish mumkin. Lekin, shu joyda masalaning ikkinchi tomoniga e'tibor berish lozim bo'ladi. Demak, birinchi sub'ektda 1 tonna paxtaning sotib olish bahosi 255,0 ming so'm bo'lib, ikkinchi sub'ektda 195,0 ming so'm bo'lganda suvdan foydalanish samaradorligi ularning qaysi birida yuqori degan savolga javob qidiradigan bo'lsak, birinchi sub'ektda 1 m³ suv hisobida 155 so'mlik mahsulot etishtirilgani holda, ikkinchi sub'ektda xuddi shu hajmdagi suv hisobida 136,5 so'mlik mahsulot etishtirilganiga iqror bo'lamiz.

Xuddi shuningdek, turli ixtisoslikdagi xo'jaliklarning birinchisi paxtachilikka ixtisoslashgan bo'lib, 1 m³ suv hisobida 0,6 kg paxta hosili olinib, ikkinchisi g'allachilikka ixtisoslashgan sub'ektda xuddi shu miqdordagi suv hisobida 1,2 kg g'alla hosili olinganda ikkinchi sub'ektda suvdan foydalanish darajasi birinchi sub'ektga nisbatan ikki barobar yuqori degan xulosaga kelish mumkinmi degan o'rinli savol tug'iladi. Agarda 1 tonna paxta xom ashyosi bahosi 255,0 ming so'm, g'alla bahosi 80,0 ming so'm bo'lganda, mos ravishda paxtachilikka ixtisoslashgan sub'ekt 1 m³ suv hisobida 153 so'mlik mahsulot ishlab chiqargan bir paytda ikkinchisida bu ko'rsatkich 96 so'mga teng bo'ladi.

Yuqorida keltirilgan hisob - kitoblardanshunday xulosa chiqadiki, suv resurslaridan foydalanish darajasini baholashning natural ko'rsatkichlari har doim ham suvdan foydalanish darajasida baho berishda haqiqiy holatni ko'rsatib bera olmas ekan. Natural ko'rsatkichlarga xos bo'lgan kamchiliklarni tugatish uchun qiymat ko'rsatkichlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Suv resurslaridan foydalanish samaradorligini baholashda ishlab chiqarilgan mahsulot qiymati va foydalanilgan suv resurslari nisbati bilan aniqlanadigan nisbiy ko'rsatkichlardan foydalaniladi.

Viloyat, tuman, shirkat va fermer xo'jaliklari bo'yicha ular olgan suv resurslaridan foydalanish samaradorligining umumlashtiruvchi ko'rsatkichi qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti (YaM) qiymatini ular hududiga etkazib berilgan suv hajmiga (Qb.i.e.,Qi.i.b.) nisbati bilan aniqlanadi. Ya'ni,

$$Sya.m. = \frac{ЯМ}{Qб.и.е(Qи.н.е)}$$

Bu erda,

Sya.m. -suvdan foydalanish samaradorligi, so'm.

Xuddi shunday ko'rsatkichni sof daromad (foйда) (F)ga nisbatan ham aniqlash mumkin.

$$Sf. = \frac{\Phi}{Qб.и.е(и.и.е)}$$

Bu erda,

F- viloyat, tuman va xo'jalik bo'yicha olingan foйда, mln so'm.

Har bir turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari bo'yicha suvdan foydalanishning qiymat ko'rsatkichlari, ushbu mahsulotni sotishdan olingan daromad yoki foйдani, ushbu ekinni sug'orishga sarflangan suv hajmiga bo'lish orqali,

$$S e.t. = \frac{Tm.c(\Phi mc)}{Qэ.m.}$$

Bu erda,

S e.t.- ekin turlari bo'yicha suvdan foydalanish samaradorligi, so'm/m³.

T m.s. (FMS)-mahsulot sotishdan pul tushumi yoki foйда, mln so'm.

Qe.t.-ekin turiga sarflangan suv miqdori.

Mamlakat bo'yicha qishloq xo'jaligiga etkazib berilgan suv resurslaridan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichi, qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsuloti (Ya

m.k.x.) qiymatini qishloq xo‘jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarga etkazib berilgan suv miqdoriga nisbati bilan aniqlanadi. Ya’ni:

$$S_{ya.m.} = \frac{K.y.u.m}{Q.k.x.m}$$

Bu erda,

$S_{ya.m.}$ - qishloq xo‘jaligida suvdan foydalanish samaradorligini umumlashtiruvchi ko‘rsatkichi, so‘m/m³.

$Q_{ya.i.m.}$ - qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarilgan yalpi ichki mahsulot qiymati, mlrd. so‘m.

$F_{q.x.t}$ –qishloq xo‘jaligi tovar ishlab chiqaruvchilariga etkazib berilgan suv hajmi, mlrd. km³.

Sanab o‘tilgan ko‘rsatkichlardan foydalangan holda suvdan foydalanish darajasiga baho berish, masalani to‘laqonli qamrab olish va bozor sub’ektlari faoliyatiga xolis baho berish uchun imkoniyat yaratadi.

Adabiyotlar.

19. Juraev F. Qishloq xo‘jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. – T.:”Istiqlol”, 2004. – 343 b.

20. Samatov G‘., Yodgorov J.Yo., Rustamova I.B. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini tashkil etish. «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2005. – 508 b.

21. Umurzakov U.P., Toshboev A.J., Rashidov J.X., Toshboev A. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti va menenjment. – T.: "Iqtisod-moliya", 2008. – 264 b.

Elektron ta’lim resurslari

22. <http://agro.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi.

23. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

24. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali ZiyonET.

25. <https://tdau.uz> – Toshkent davlat agrar universiteti.

26. <https://agrobusiness.uz> – O‘zbekiston agrobiznes assotsiatsiyasi.

27. www.agro.uz

4-mavzu. Agrobiznesda mehnat resurslaridan foydalanishni tashkil etish

Maqsadi va vazifasi: Ushbu amaliy mashg'ulotda tinglovchilar qishloq xo'jaligida mehnatni tashkil etish shakllari, tamoyillari va vazifalari bilan tanishadilar, tahlil qiladilar. Fermer xo'jaliklarida mehnat resurslaridan samarali foydalanishning mohiyati va zaruriyatini asoslaydilar.

Quyidagi materiallardan foydalanadilar.

4.1. Qishloq xo'jaligida mehnatni tashkil etish shakllari, tamoyillari va vazifalari.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning muhim yo'nalishlardan biri – mehnatga bo'lgan munosabatni tubdan o'zgartirish, har bir qishloq xo'jaligi korxonalarida mehnatning sifati va samaradorligiga yarasha haq to'lashni ta'minlash hamda mehnatni moddiy rag'batlantirish tizimini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilganligidir.

So'nggi yillarda qishloq xo'jaligida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri fermerlik harakatini rivojlantirish bo'lib, bu jarayon qishloq xo'jaligida band bo'lgan mehnat resurslaridan foydalanishdagi tarkibiy o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Xususan, sobiq shirkat xo'jaliklari o'rnida fermer xo'jaliklarining tashkil etilishi hisobiga qishloq xo'jaligida band bo'lganlar sonining keskin kamayishiga erishildi, mehnat resurslaridan samarali foydalanish imkoniyati yaratildi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, respublikada mehnat resurslarining soni 2017 yilda o'rtacha 18672,5 ming kishini yoki jami aholi sonidagi ulushi 57,7 % ni tashkil qildi⁴⁸.

Mehnat resurslari tarkibida iqtisodiy faol aholi soni 14357,3 ming kishini (jami mehnat resurslarining 76,9 %i), shuningdek, iqtisodiy nafaol aholi soni - 4315,2 ming

⁴⁸ Ўзбекистон Республикасининг статистик ахборотномаси. 2017 йил январь-декабрь. Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси. Тошкент. 2018 й.

kishini tashkil qildi (23,1 %i). Iqtisodiy faol aholi sonining jami aholi sonidagi ulushi 44,3 % ni tashkil qildi.

Vaholanki, O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimov ta’kidlaganidek: «... endi bizga bir paykalga 100 kishini qo‘yib, unumsiz mehnat qilishning keragi yo‘q. Qishloq xo‘jaligida 10 foiz odam band bo‘lsa kifoya. Shundagina biz ko‘zlagan maqsadlarimizni amalga oshirish uchun zaminga ega bo‘lamiz»⁴⁹. Bu jarayon qishloq xo‘jaligida band bo‘lganlar soning keskin kamayishi hisobiga qishloqda ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi va uni oldini olish bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqishni talab etadi. Shu o‘rinda yangi tashkil etilayotgan fermer xo‘jaliklarida noqishloq xo‘jalik ishlab chiqarishni rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash hamda unda mehnat munosabatlarini to‘g‘ri tashkil qilish muhim ahamiyatga ega.

Qishloq xo‘jaligida xo‘jalik yuritishning turli shakllari, jumladan, fermer xo‘jaliklarining ustuvor rivojlanishi tarmoqda raqobat muhitining shakllanishi va rivojlanishiga, balki mehnat munosabatlari va moddiy rag‘batlantirish tizimini o‘zgartirishga olib keldi. Fermer xo‘jaliklari bilan ishlovchilar o‘rtasidagi munosabatlarni adolatli tarzda qonuniy va me‘yoriy xujjatlar asosida tashkil etishga keng e‘tibor qaratildi. Fermer xo‘jaligida bir yoki bir necha oilaning o‘zaro hamkorligidagi mehnatlari pirovard natija uchun oila a‘zolarida yuqori ma‘suliyat, aniq hisob-kitob, qat‘iy tartib-intizom yuqori moddiy manfaatdorlikka erishish hamda o‘z oilasining faravonligini ta‘minlash xo‘jalikning umum faoliyatibilan o‘zaro mutanosiblikda amalga oshiriladi.

Biroq, fermer xo‘jaliklarining shakllanish va rivojlanish bosqichida, xo‘jalik ichki munosabatlarini bozor tamoyillariga mos tashkil etish to‘liq yo‘lga qo‘yilmagan bo‘lib, bunday jarayon avvalambor, ichki munosabatlarni tashkil etish va tartibga solishning huquqiy-tashkiliy hamda iqtisodiy asoslarining takomillashmaganligi, amaliy tajribani etishmasligi, fermer xo‘jaliklari moliyaviy holatlarining barqaror

⁴⁹ И.А. Каримов. Ўзбекистон буюк келажак сари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1999 й. 137-бет.

emasligi, mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi ichki shartnoma tizimini to'g'ri va to'liq yo'lga qo'yilmaganligi hamda fermer xo'jaliklarida moddiy rag'batlantirishning samarali mexanizmi yaratilmaganligi kabi omillar bilan izohlanadi. Shuningdek, fermer xo'jaliklarida yollanma ishchilarni mavsumiy yollashdagi mehnat munosabatlarini bugungi holati ham ushbu jarayonga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu nuqtai nazardan, bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida fermer xo'jaliklarida mavjud salbiy holatlarni bartaraf etish, avvalambor, mehnat munosabatlarini tashkil etish va moddiy rag'batlantirish tizimini huquqiy-tashkiliy hamda iqtisodiy asoslari, shart-sharoitlarining nazariy jihatlarini o'rganish, amaliy faoliyatini tahlil etish hamda mehnat munosabatlari va moddiy manfaatdorlik tizimini takomillashtirish orqali fermer xo'jaliklarini barqaror rivojlantirishga erishish bo'yicha nazariy va amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb muammo hisoblanadi. Bu esa, iqtisodiyotni erkinlashtirish va qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirishning hozirgi bosqichida fermer xo'jaliklarida mehnat munosabatlari va moddiy rag'batlantirish tizimini tashkil etish va takomillashtirishga yangicha yondashuvni taqazo etadi hamda ushbu mavzuni tanlashga asos bo'lib xizmat qiladi.

4.2. Fermer xo'jaliklarida mehnat resurslaridan samarali foydalanishning moxiyati va zaruriyati

Mexnat unumdorligini oshirishning asosiy omillaridan biri mehnat resurslaridan samarali foydalanishdir. Mexnat bozoridan maksimal foydalanish va ularni jamiyat manfaatlariga xizmat qildirish qishloq xo'jaligini rivojlantirishda muxim rol o'ynaydi.

Mehnat bozori – bu, mehnatga qobiliyatli aholining ish bilan band bo'lgan va band bo'lmagan qismlari va ish beruvchilar o'rtasidagi munosabatlarni hamda ularning shaxsiy manfaatlarini hisobga oluvchi kontraktlar (mehnat kelishuvlari) asosida “mehnatga qobiliyatlarini” xarid qilish - sotishni amalga oshiruvchi, shuningdek, ishchi kuchiga talab

va taklif o'rtasidagi nisbatlarni bevosita tartibga soluvchi, bozor iqtisodiyotining murakkab, ko'p aspektli, o'suvchi va ochiq ijtimoiy-iqtisodiy tizimchasidir.

Mehnat bozori tarkibiy qismining asosiy elementlariga quyidagilar kiradi: ishchi kuchiga talab va uning taklifi, qiymati, bahosi va yollashdagi raqobat.

Umumiy mehnat bozori milliy mehnat bozorlarining oddiy yig'indisi bo'lmaydi. Ushbu bozor shakllanadigan yagona iqtisodiy makondagi boshqa tizimlar (bojxona, valyuta-moliya, innovatsiya tizimlari, institutsional tizim va boshqa tizimlar) bilan o'zaro bog'lanadigan ko'p funksiyali murakkab tizim bo'ladi. Umumiy mehnat bozorida ish kuchiga bo'lgan samarali talab va umumiy talabni farqlash kerak bo'ladi. Umumiy talab miqdor jihatdan ish bilan bandlar soni va unga qo'shiladigan vakansiyalar soniga teng bo'ladi. Samarali talab esa hisob miqdori bo'lib, umumiy talab bilan ortiqcha miqdor hajmining farqi sifatida belgilanadi.

Mehnatning erkinligi va ixtiyoriyligi - mehnat bozori shakllanishining asosiy sharoiti yohud shartidir. Shu bilan bir qatorda mehnat bozorining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatayotgan bir qator iqtisodiy, ijtimoiy, demografik, tabiiy-iqlimiy va huquqiy shart-sharoitlar va omillar mavjud.

Mehnat bozori shakllanishining asosiy iqtisodiy shart-sharoiti bo'lib, yollanma xodimlarni o'z ishchi kuchlariga nisbatan shaxsiy mulkchiliklari va ish beruvchilarning ish joylariga jamoa yoki xususiy mulkchiligi xizmat qiladi. Bu erda shuni nazarda tutish kerakki, mazkur sub'ektlarni o'zaro almashuv munosabatiga kirishiga ularning shaxsiy manfaatlari majbur qiladi, uning orqasida shaxsiy iste'molchilik yotadi.

MBining vujudga kelishi ishchi kuchiga talab va taklif o'rtasidagi muvozanatga erishish uchun o'zaro raqobat qilishga tayyor erkin va teng huquqli sheriklar iqtisodiy munosabatlarda bo'lishlarini taqozo etadi. Bozorda yollanma xodim va ish beruvchi shaxsiy erkinlik va iqtisodiy zaruriyat nuqtai nazaridan o'zaro bog'langan hamda bir-birlariga qaram bo'lsalar ham bir-birlariga qarshi turadilar.

Ishchi kuchi talab va taklifi o'rtasida bozor muvozanatiga erishish MBining shakllanishida hal qiluvchi iqtisodiy shartlardan biri hisoblanadi. Ammo bunday

muvozanat mavjud emas. Buning asosiy sababi - taklif qilingan mehnatga layoqatli aholi sonining unga talab miqdoriga nisbatan tez o'sishi.

Mehnat bozori kon'yukturasi shakllanishining ijtimoiy shart-sharoitlari ichida yollanma xodimlar va ish beruvchilarning sifat ko'rsatkichlari oshishi etakchi o'rin egallaydi.

Ish beruvchi va yollanma xodim o'rtasida tuzilgan mehnat shartnomasi (kontrakt) mehnat bozorida ishchi kuchining sotish, sotib olishning hal qiluvchi huquqiy shart-sharoiti hisoblanadi.

Ishchi kuchiga talab va taklif nisbati yaxshilanishiga tabiiy-iqlim sharoitlari muhim rag'batlantiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Mehnat bozorini tartibga solinishi mehnat bozorida yuzaga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tizimida aholining ish bilan bandligi va mehnat sharoitlarini belgilash, u yoki bu ijtimoiy muammolarni hal qilish, ijtimoiy-mehnat mojarolarini bartaraf etish bo'yicha ish beruvchilar bilan yollanma xodimlar o'rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish orqali amalga oshiriladi.

Mehnat bozorini tartibga solishning aniq maqsadli vazifasi – ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyojni kengaytirish va ishchi kuchini samarali taklif etishni qo'llab quvvatlashga ko'maklashishdan iborat. Mehnat bozorini bozor iqtisodiyoti tamoyillari asosiga qurilgan ijtimoiy mehnat munosabatlari tizimi sifatida qarar ekanmiz, mehnat bozori ikki asosiy ijtimoiy-iqtisodiy vazifani bajara olishini kuzatishimiz mumkin. Bunda inson resurslarining ish bilan bandlik darajasi bo'yicha muqobil turlari (kasblar, tarmoqlar, korxonalar, hududlar) taqsimlanishi hamda aholi daromadlarining maoshlar asosida rag'batlantirilishi va mehnat uchun mukofotlash shaklida taqsimlanishi muhim rol o'ynaydi.

Mehnat bozorida yuzaga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tizimida aholining ish bilan bandligi va mehnat sharoitlarini belgilash, u yoki bu ijtimoiy muammolarni hal qilish, ijtimoiy-mehnat mojarolarini bartaraf etish bo'yicha ish beruvchilar bilan yollanma xodimlar o'rtasidagi munosabatlar markaziy o'rin egallaydi.

Mehnat bozorida mazkur munosabatlar jamoaviy, shaxsiy va hududiy usullar asosida tartibga solinadi. Jamoaviy bitimlar tuzilayotganda O‘zbekiston Respublikasining «Mehnat Kodeksi», Xalqaro Mehnat Tashkilotining Konvensiyasi va tavsiyalariga asoslaniladi.

Mehnat bozori faol siyosat olib borishning eng samarali yo‘nalishlaridan biri, mehnat bozorining eng muhim instituti bo‘lgan Ish bilan bandlikka ko‘maklashish markazlari ixtisoslashgan umummilliy davlat xizmatidir.

Ish bilan bandlikka ko‘maklashish markazlarining asosiy faoliyati aholini bandlik darajasini aniqlash, hududda yangi ish o‘rinlari yaratishga yordamlashish, korxonalarda kasanachilik asosida ish o‘rinlari yaratish bo‘yicha hujjatlarni rasmiylashtirish, ish bilan band bo‘lmagan aholini ishga joylashtirish, kasbga qayta o‘qitish, haq to‘lanadigan jamoat ishlariga jalb qilishdan iborat.

Respublikada Davlat ish bilan bandlik xizmati 1991 yilda tashkil etilgan. Uning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- ish qidiruvchilarga kasblar bo‘yicha maslahatlar berish va ishsizlarni yangi mutaxassisliklar bo‘yicha o‘qitish;

- nogironlar, yoshlar, harbiy xizmatdan bo‘shab kelganlar va fuqarolarning ijtimoiy jihatdan himoya qilinishga mug‘toj bo‘lgan boshqa guruhlar uchun ish joylarini band qilish;

- ishchi kuchini hududlar bo‘yicha qayta taqsimlash;

- oddiy yo‘l bilan ishga kira olmaydiganlar ish bilan bandligiga ko‘maklashish uchun ish o‘rinlarini qo‘llab-quvvatlash;

- ishsizlarning tadbirkorlik va mustaqil faoliyati bilan shug‘ullanishlariga yordam ko‘rsatish;

- ommaviy ishdan bo‘shatishlarni to‘htatib qolish uchun kompensatsiya to‘lovlarini amalga oshirish.

O‘zbekistonda zamon talablariga javob beradigan mehnat bozori endigina shakllana boshladi. U mazkur mezonlar bo‘yicha bozor tizimida hali o‘z shaklini egallaganicha yo‘q.

Shuning uchun ham uni aralash hamda mehnat bozorining birinchi turiga moyilroq deyish mumkin.

Mehnat bozori – yalpi ko‘lamli bozor bo‘lib, u yalpi taklifni (jami iqtisodiy faol aholini) va yalpi talabni (iqtisodiyotning mehnatga, ya’ni xodimga bo‘lgan jami ehtiyojini) qamraydi. Tor ma’noda mehnat bozori joriy bozor bo‘lib, u yalpi bozorning bir qismini tashkil etadi va bo‘sh o‘rinlar hamda ish qidirish bilan band bo‘lgan shaxslar miqdori bilan belgilanadi.

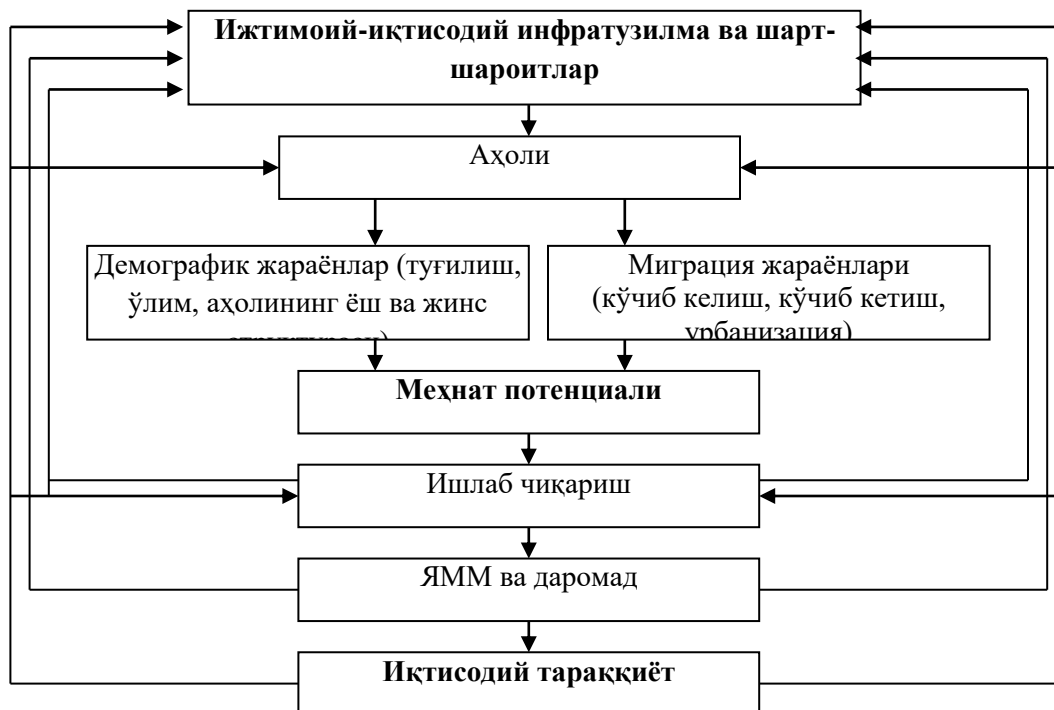
Raqobat – har qanday bozor mexanizmini tashkil etuvchi ajralmas qism bo‘lib, u ko‘p miqdordagi erkin xaridorlar va ish kuchini sotuvchilarning mavjudligi hamda ular uchun mehnat bozoriga erkin kirish va uni tark etish imkoniyatini anglatadi. Mehnat bozorining turlari u yoki bu mehnat bozoriga kiradigan ish bilan bandlarning toifasiga ko‘ra farqlanadi. Bunday farqlash mehnat bozorida tabaqalashtirilgan siyosatni amalga oshirish imkonini beradi. Bu siyosat u yoki bu xodimlar toifalarining xususiyatlari, ularning imkoniyatlari va cheklovlari, ularni mehnat qilishga undovchi sabablar, mehnat sarflaydigan joylari, ishlab chiqarish va mehnat jarayonidagi roolidan kelib chiqadi.

Nufuz mezonlari bo‘yicha mehnat bozorlari quyidagilarga ajraladi:

- yoshlar mehnat bozori;
- xotin-qizlar mehnat bozori;
- keksa yoshdagi fuqarolar mehnat bozori;
- nogironlar mehnat bozori.

Mamlakat mehnat potentsiali miqdoriy jihatdan shakllanishining asosi aholi harakatlari hisoblanadi. Shu sababli uning shakllanish omillari va sharoitlarini o‘rganishda, avvalambor, aholining takror ishlab chiqaruvchi jarayon bo‘lgan mavjud demografik vaziyat tahlil qilinadi. Chunki aynan demografik holatlar mehnat potentsialining miqdoran shakllanib borishini ta’minlaydi. Bu jarayon esa ularga ta’sir qiluvchi omillar va bosqichlar ketma-ketligining ko‘rinishi 1.1.1.-chizmada ifodalangan.

Mehnat potensialining shakllanish jarayonlari

1.2. Mehnat unumdorligini oshirish omillari va ko'rsatkichlari

Mehnat faoliyatining maqsadi biror natijaga erishish, masalan, mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatishdan iboratdir. Har qanday xodim yoki ularning guruhi uchun natija samaradorligi, ya'ni vaqt birligi – soat, kun, yil mobaynida ishlab chiqarilgan mahsulot, ko'rsatilgan xizmat miqdori muhim ahamiyatga ega. Bu natija qanchalik yuqori bo'lsa, uning birligiga sarflangan xarajat, shu jumladan, xona, bino uchun ijara haqi elektr quvvatidan foydalanish haqi va shu kabilar shunchalik kamroq bo'ladi. Binobarin, mehnat unumdorligi yuqori, mahsulot hajmi ko'proq bo'lsa, uning xarajatlari kamroq bo'ladi. Mehnat samaradorligi mahsulodorligi mehnat ko'rsatkichi bilan o'lchanadi.

Mehnat unumdorligi - xodimlar mehnat faoliyatining iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichidir. U ishlab chiqarilgan mahsulot yoki ko'rsatilgan xizmatlar miqdorining mehnat xarajatlariга nisbatan, ya'ni mehnat xarajatlari birligi hisobiga ishlab chiqarilgan mahsulot bilan belgilanadi. Jamiyatning rivojlanishi va uning barcha a'zolari farovonligi darajasi mehnat unumdorligi darajasi va uning o'sishiga bog'liqdir. Bundan tashqari,

mehnat unumdorligi darajasi ishlab chiqarish usulini ham, hatto ijtimoiy - siyosiy tuzumning o'zini ham belgilab beradi.

Mehnat unumdorligi ko'rsatkichi mehnat samaradorligi va natijadorligining barcha jihatlarini aks ettirmaydi, masalan, u mehnat sifatini hisobga olmaydi, bundan tashqari, mehnat resurslaridan oqilona foydalanish zarurligini ifodalaymaydi. «Mehnat unumdorligi» tushunchasiga o'z ahamiyati jihatidan yaqin, lekin mazmunan yanada kengroq bo'lgan tushuncha «mehnat samaradorligi» tushunchasidir. Mehnat samaradorligi eng kam mehnat xarajatlari bilan yuqori mehnat natijadorligiga erishish darajasini ifodalaydi. Mehnat samaradorligi mehnat unumdorligidan farqli o'laroq faqat mehnatning miqdor ko'rsatkichlarini emas, shu bilan birga sifat natijalarini ham ifodalaydi. Mehnat samaradorligi ko'rsatkichining yana bir muhim ustunligi unda mehnat resurslarini tejashning aks etishidir.

Mehnat unumdorligi qanchalik yuqori bo'lsa, ish sifati zarur darajada bo'lgani holda mehnat xarajatlari qanchalik kam bo'lsa, mehnat samaradorligi shunchalik yuqori bo'ladi. Tadbirkor korxonaga egasi uchun vaqt birligi ichida qanday ishlab chiqarish darajasiga erishilgani emas, shu bilan birga u qanday mehnat xarajatlari bilan ta'min etilgani ham muhimdir. Mehnat xarajatlari xodimlar soni va mehnatga to'langan haq xarajatlari bilan o'lchanadi. Unisi ham, bunisi ham ish vaqti bilan o'lchanishi mumkin. Shuning uchun ham mehnat samaradorligini tahlil qilganda vaqt birligi ichida sarflangan mehnat xarajatlari ham, shu bilan birga uning tuzilishi hisobga olingan holda ham qarab chiqiladi.

Mehnat unumdorligini hisoblashda quyidagilarni ta'minlash imkonini beradigan uslubiyot ideal hisoblanishi mumkin:

- korxonaning ijtimoiy qadriyatlar bilan bog'liqligi;
- xodimga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatish;
- mehnat unumdorligining umumiy va xususiy ko'rsatkichlari bir o'lchov bilan o'lchanishi mumkinligi;
- mehnat miqdori bilan sifati o'rtasidagi bog'liqlik.

Ishlab chiqarishning takomillashib borishi va fan-texnika taraqqiyoti mehnat unumdorligi oshishining asosiy shartlaridir. Yangi texnologik jarayonlar, materiallar va avtomatlashtirish vositalarining joriy etilishi mehnatni mexanizatsiyalash darajasining ortishiga olib keladi. Bu ko'rsatkichni quyidagi formula bilan ifodalash mumkin:

$$M_d = \frac{C_m}{C_y} \cdot 100\%$$

Bu erda M_d - mehnatning mexanizatsiyalash darajasi, %;

S_m - mexanizatsiyalashgan mehnat xodimlari soni;

S_u - xodimlarning umumiy o'rtacha ro'yxatdagi soni .

Mexanizatsiyalashgan mehnat xodimlari jumlasiga o'z ishini mashinalar va mexanizmlar yordamida bajaradigan kishilar kiritiladi.

Mehnatni mexanizatsiyalash (avtomatlashtirish) darajasining ortishi moddiylashgan mehnat ulushining oshganligi va jonli mehnat sarflashni ko'paytirmasdan turib mehnat unumdorligini oshirish imkoniyatlaridan dalolat beradi.

Mehnat unumdorligining asosi bo'lgan mehnatning unumdorlik kuchi mehnat unumdorligining aynan o'zi emas: haqiqiy mehnat unumdorligi yana ikkita muhim omilga jonli mehnatning eng muhim ko'rsatkichi bo'lgan mehnat intensivligiga (jadalligiga) va ish vaqtining nominal fondidan foydalanishga ham bog'liq.

Mehnat jadalligi (intensivligi) – bu, jonli mehnatning jiddiyligi yoki murakkabligi darajasi bo'lib, ish vaqti birligi ichida inson asab va muskul quvvatining sarflanishi bilan o'lchanadi. Bunda inson organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydigan jadallik ijtimoiy normal jadallik hisoblanadi, sarflangan quvvat ovqatlanishi, dam olish va hissiy engillanish hisobiga to'liq tiklanadi.

Mehnat unumdorligi mehnat jadalligi bilan bir qatorda ish vaqti fondidan foydalanish darajasi bilan ham bog'liqdir.

Ish vaqtidan foydalanish ishlangan vaqtning, shu jumladan, ichki smena dam olishga ajratilgan tartibga solingan tanaffus vaqtining mazkur ishlar turi uchun belgilangan nominal vaqt fondiga (ish kunining ish haftasi, oyi va yilning soat hisobidagi miqdoriga)

nisbati sifatida aniqlanadi. Bu ko'rsatkichlarning indeks aloqasi quyidagi formula bilan ifodalanadi:

$$I_{my} = I_{myk} I_{mu} I_{ue\phi}$$

Bu erda $I_{my} = I_{myk} I_{mu} I_{ue\phi}$ - mehnat unumdorligiga muvofiq ravishda mehnat unumdorligi kuchi, mehnat jadalligi va ish vaqtidan foydalanish indeksleri.

Agar texnika, texnologiya darajasi smena mobaynida 200 birlik mahsulot ishlab chiqarish imkonini bergan bo'lib, mehnat jadalligi va ish vaqtidan foydalanish indeksleri tegishli ravishda 0,95 va 0,9 dan iborat bo'lsa, u holda haqiqiy mehnat unumdorligi 200 emas, 171 birlikni (200. 0,95.0,9) tashkil etadi.

«Unumdorlik» tushunchasi mahsulotning har qanday xarajatlarning turiga yoki barcha turlariga nisbatini aniq ko'rsatkichlarda ifodalash uchun qo'llaniladi. Statistik ma'noda unumdorlik deyilganda, ishlab chiqarish natijalarining foydalanish omillari sarflariga nisbati tushuniladi, u boshqacha qilib aytganda, xarajat birligi to'g'ri keladigan ishlab chiqarilgan mahsulot hajmidir. Shunga ko'ra ishlab chiqarish natijasini uning barcha o'lchash mumkin bo'lgan omillari majmuiga nisbatan yoki alohida guruh omillarga nisbatan hisoblash mumkin.

Shunday omillar jumlasiga quyidagilar kiradi: 1) sarflangan ishlab chiqarish omillarning miqdori va sifati (sarf samarasi); 2) sarflangan omillar miqdorlarining foydalanilishi darajasi (foydalanish samarasi); 3) ishlab chiqarish omillari kombinatsiyalarining miqdori (substitutsiya samarasi); 4) texnika taraqqiyoti (texnika samarasi); 5) ishlab chiqarish jarayoni tashkil qilinishi (daraja samarasi); 6) alohida jarayonlar sektorlarning yoki xarajatlar yohud mahsulotning umumiy miqdorida ishtirok etishi (tarkib samarasi); 7) alohida sektorlar va jarayonlar orasidagi o'zaro aloqalar darajasi va tarkibi (o'zaro aloqadorlik samarasi).

Mehnat unumdorligini o'lchash muammosi mazkur iqtisodiy kategoriyaning mohiyatini aniqlashdan birmuncha murakkabroq. Amalda mehnat unumdorligining o'sishi va mahsulot ishlab chiqarishni o'lchashning turli usullaridan foydalaniladi. U yoki bu usulning qo'llanishi, birinchidan, mehnat unumdorligini o'lchash darajasiga, ikkinchidan

esa, hisoblashni amalga oshiradigan iqtisodiy xizmat oldida qanday vazifa turganligi bilan bog'liqdir.

Mehnat unumdorligini o'lchashning yana bir keng tarqalgan usuli mehnat usulidir.

Mehnat unumdorligini mehnat usuli bilan o'lchashda mahsulot birligini ishlab chiqarish yoki tovar birligini sotishga doir normativ vaqtdan foydalaniladi:

$$U_m = \text{ish vaqti birligidagi mahsulot hajmi} / \text{haqiqiy ish vaqti}$$

Bu erda U_m - mehnat usuli bilan o'lchangan mehnat unumdorligi.

Mehnat usulining afzal tomoni uni barcha ish turlari va xizmatlarga tatbiq etish mumkinligidir. Biroq bu usuldan keng foydalanishda har bir ish turi uchun vaqt normativlari zarurdir, ular hamisha ham mavjud bo'lavermaydi. Bu usuldan ishbay ishlovchi xodimlar mehnat unumdorligini hisoblash uchun foydalanib bo'lmaydi, chunki ular uchun vaqt normalari tatbiq etilmaydi.

Unumdorlik o'lchashning mehnat usuli bir qator kamchiliklarga ham ega (normalar etarli darajada asoslab berilmagan bir xil darajada jiddiy emas, ular tez-tez qayta ko'rib chiqiladi va hokazo), bu esa hatto ayrim ish joyidagi va brigadalaridagi mehnat unumdorligining darajasi va o'sishiga holisona baho berilishiga imkon tug'dirmaydi.

Mehnat unumdorligiga ishlarning sermehnatligi ta'sir ko'rsatadi. Sermehnatlik – bu, jonli mehnat sarflarini aks ettiruvchi ko'rsatkich bo'lib, u ish vaqtida, mahsulot ishlab chiqarish (xizmatlar)da ifodalangan. Sermehnatlik, odatda, norma-soatlarda (haqiqiy soatlarda) o'lchanadi, bu vaqt ish birligini bajarishga sarflangan bo'ladi. Bu ko'rsatkich mehnat unumdorligi ko'rsatkichiga qarama-qarshi bo'lib, quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$C = \frac{I_v}{I_m},$$

Bu erda S – sermehnatlik;

I_v – ish vaqti;

I_m – ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori.

Korxonalar va ularning irik bo'linmalari darajasida, xuddi xalq xo'jaligi tarmoqlarida bo'lgani kabi, ishlab chiqarish va mehnat unumdorligi hajmlarini o'lchash uchun asosan

qiymat usuli tatbiq etiladi. Qiymat usuli universal usul bo‘lib, u mahsulotning barcha turlari va hajmlari, ishlar va xizmatlar yagona pul ko‘rsatkichlari bo‘lgan so‘mda ifodalanadi, u hajm ko‘rsatkichlarini tegishli ulgurji narxlarga ko‘paytirish bilan aniqlanadi.

Mehnat unumdorligini o‘lchash usullarining har uchasi ham o‘z afzalliklari bilan bir qatorda turli kamchiliklarga ega. Ularni 1.2.1-jadvalda ko‘rish mumkin:

1.2.1-jadval

Mehnat unumdorligini o‘lchash usullari	
Nat ural usul	<p>Bir xildagi, turdosh mahsulotlari ishlab chiqishda ishlab chiqarish jarayoning unumdorligini ifodalashda qo‘llaniladi</p> <p>Afzalligi - qulay, tushunarli, mahsulot ishlab chiqarish jarayonining xususiyatlarini aks ettiradi.</p> <p>Kamchiligi - keng miqyosda qo‘llash mumkin emas, chunki iqtisodiyotning ko‘plab tarmoqlari, aksariyat korxonalar faqat bir xil mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashmagan</p>
Qiy mat usul	<p>Turdosh bo‘lmagan mahsulotlarni ishlab chiqarish samaradorligini ifodalash ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, qiymat (pul) birligida o‘lchanadi.</p> <p>Afzalligi - mehnat unumdorligini tarmoqlar bo‘yicha, turli mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalarda o‘lchash imkonini beradi.</p> <p>Kamchiligi - inflyasiya jarayonlarini aniq hisobga olinmasa, olingan ko‘rsatkich taxminiy natijaga ega bo‘ladi; mahsulot ishlab chiqarishdagi ichki, tarkibiy sifat o‘zgarishlari aniq aks etmaydi.</p>
Me hnat usuli	<p>(norma-soatlarida ifodalanuvchi) ishlab chiqarilgan mahsulotning unga ketgan haqiqiy vaqt sarfiga nisbatan iborat bo‘lib, mahsulot ishlab chiqarishga ketgan mehnat sarfini unumdorlik nuqtai nazaridan baholashi imkonini bildiradi.</p> <p>Afzalligi – iqtisodiyotning barcha sohalarida ishlatilishi mumkin, taqqoslashga juda o‘ng‘ay.</p> <p>Kamchiligi - bu usulda mehnat unumdorligini o‘lchash juda qiyin va ko‘p vaqtni, xarajatni talab qiluvchi o‘lchash va hisob ishlarini talab qiladi.</p>

Mehnat unumdorligini o‘lchashning qiyat usuli turli kasb va malakaga ega bo‘lgan xodimlarning mehnat unumdorligi, masalan, qandolatchi va novvoyning, chilangar va haydovchining mehnat unumdorligini taqqoslash imkonini beradi. Biroq bu usul ko‘rinishdan universal usul bo‘lishiga qaramay, bir qancha kamchiliklarga ham ega. Xususan unga narx omili, ya’ni bozor kon’yukturasi va inflyasiya ko‘proq ta’sir ko‘rsatadi. Mehnat unumdorligini o‘lchashda material sig‘imining o‘zgarishi ishlab chiqarilayotgan

mahsulotning hajm ko'rsatkichiga va mahsulot ishlab chiqarish normasiga salbiy ta'sir ko'rsatishiga barham berish uchun qo'shimcha o'lchov usullaridan foydalaniladi: shartli sof, normativ sof mahsulot bo'yicha va ishlov berishdagi normativ qiymat usullari tatbiq etiladi. Bu usullarni qo'llash material sig'imio'zgarishlarining salbiy ta'sirining to'liq yoki qisman barham toptiradi. Shunga qaramay ularning har biri o'z kamchiligiga ega bo'lib, haqiqatla ulardan birontasi ham bozor iqtisodiyoti talablariga to'liq javob bermaydi.

Mehnat unumdorligini qiymat usulida aniqlash uchun foydalaniladigan shartli sof mahsulot ko'rsatkichida yalpi mahsulot qiymatidan xomashyo, butlovchi ashyolar, energiya, yoqilg'i va hokazolarga qilingan bevosita xarajatlarni chegirib tashlanadi. Shu bilan birga bu ko'rsatkichdan ish haqi, asosiy fondlarning eskirishi va foyda chegirilmaydi. Bu erda moddiy xarajatlar o'zgarishi barham toptiriladi, lekin foydaning salmog'i va amortizatsiyaning salmog'i ortadi. Ularning o'zgarishi esa mahsulot ishlab chiqarish hajmi va mehnat unumdorligi ko'rsatkichlarini birmuncha soxtalashtirishi mumkin.

Mehnat unumdorligi aniqlashda foydalaniladigan sof mahsulot ko'rsatkichida yalpi mahsulot qiymatidan barcha moddiy xarajatlarni, shu jumladan amortizatsiya ajratmalarini ham chiqarib tashlash yo'li bilan hisoblab chiqiladi. Xarajatlarni va mehnat unumdorligini hisoblashda avvalgi mehnat xarajatlarining soxtalashtiruvchi ta'siri to'la-to'kis barham toptiriladi, lekin foydaning salmog'i jiddiy ravishda ortadi. Shuning uchun turli mahsulot xillarining turlicha foyda berishi sharoitida aynan foyda sof mahsulot va mehnat unumdorligini ko'rsatkichlarini soxtalashtirishda asosiy rol o'ynaydi. Shuni aytish kifoyaki, foydaning turlichaligi bizning mamlakat xalq xo'jaligi uchun xos bo'lib, o'sho'rolar hukmronligi davrida markazlashgan rejalashtirish doirasida rivojlanib kelgan edi. Unda foyda va qiymatning o'rtacha normasi bo'yicha mavjud bo'lgan tenglamaga amal qilmas edi. Ko'pgina xorijiy mamlakatlarda olingan foyda darajasi muhim farqlar yo'qligi tufayli sof mahsulot usulini mahsulot hajmlari va mehnat unumdorligini aniqlash uchun batamom maqbul deb hisoblaydilar.

Lekin hatto bozor iqtisodiyoti qaror topgan mamlakatlarda ham sof mahsulot ko'rsatkichi tovar yoki yalpi mahsulot ko'rsatkichlariga nisbatan narxlarning tebranib turishiga ancha ta'sir ko'rsatadi.

Mehnat unumdorligini aniqlashda foydalaniladigan normativ sof mahsulot ko'rsatkichi sof mahsulot ko'rsatkichidan farqli o'laroq normativ ish haqini va unga qo'shib yozilgan haqi, shuningdek o'rtacha tarmoq foydasini o'z ichiga oladi. Shuning hisobiga mahsulot har xil turlarning turlicha foyda keltirishga barham beriladi. Ushbu usulni qo'llanish tajribasida muayyan qiyinchiliklar va kamchiliklar vujudga keladi. Birinchi, mahsulotlarning barcha turlariga ulgurji narxlar tizimiga parallel ravishda ish haqining yaxlit normativlari tizimini yaratish zarurati paydo bo'ladi. Ommaviy ishlab chiqarishda bu narsa qiyinchilik tug'dirmasa ham, donalik va kichik seriyali ishlab chiqarish va ulardagi mahsulot nomenklaturasining tez-tez o'zgarib turishi sharoitida jiddiy qiyinchiliklar paydo bo'ladi. Ikkinchidan, normativ sof mahsulot asosini tashkil etuvchi ish haqi normativlarini ishlab chiqishda mazkur normativlarni oshirishga moyillik paydo bo'ldi. Bu esa mehnat sarflashning nisbatan ko'payishiga, demak, mehnat unumdorligini oshirish sur'atlarining sekinlashuviga olib keldi. Uchinchidan, unumdorlikning normativ sof mahsulot ko'rsatkichi korxonalar ishining pirovardmoliyaviy natijalar bilan zaif bog'langan: mahsulot ishlab chiqarish normasi va mehnat unumdorligi hajmlari ko'rsatkichiga ega bo'lish mumkin. Lekin moddiy resurslarning ortiqcha sarflanishi tufayli foydaga ega bo'lmasligi mumkin. Bitta ana shu sababning o'ziyiq normativ sof mahsulot ko'rsatkichidan, asosiy usul sifatida foydalanishni maqsadga muvofiq qilib qo'yadi. Unda faqat tahlil qilish maqsadlarida keng foydalanish mumkin bo'ladi.

Mehnat unumdorligini o'lchashning qiymat usulida foydalanadigan ishlov berining normativ qiymati ko'rsatkichi engil sanoatda ishlab chiqarish hajmlarini aniqlash uchun qo'llaniladi. Ishlov berish qiymati normativlariga ishlab chiqarishdagi ishchilarning ish haqi va ularga yoziladigan qo'shimcha haqlar, sex xarajatlar normativi; umumzavod xarajatlari normativi kiritiladi.

Mehnat unumdorligini oshirishning moddiy-texnika omillariga fan-texnika taraqqiyotini uzluksiz rivojlantirish asosida mehnatning texnika va energiya bilan ta'minlanishini oshirish kiradi. Ishlab chiqarishda fan-texnika taraqqiyotining asosiy yo'nalishlari quyidagilardir: ishlab chiqarishning avtomatlashtirishga o'tish munosabati bilan uni mexanizatsiyalash; mehnatning energiya bilan ta'minlanish darajasini oshirish asosida mashina va asbob-uskunalar quvvatining ortishi; ishlab chiqarishni elektrlashtirish; sanoat va qishloq xo'jaligining bir qancha tarmoqlarida ishlab chiqarishni kimyolashtirish; butunlay yangi texnologiyalarning yaratilishi (ular ishlab chiqarish intensivligini oshirishni ta'minlaydi va jonli mehnat sarfini keskin qisqartiradi); ishlab chiqarishga material sarflanishining pasayishi va moddiy resurslarning tejalishi; mashinalar va asbob-uskunalar ixtisoslashuvining chuqurlashuvi va shu kabilar. Energiyaning yangi qudratli manbalari - atom, ichki yadro, geoterial, kosmik va hokazo turlarining o'zlashtirilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Moddiy - texnika omillari ta'siri natijasida mehnat unumdorligi ortadi va mahsulotning sermehnatlik darajasi (t) pasayadi. Sermehnatlik darajasi ko'rsatkichi bo'yicha mehnat unumdorligining o'sishi quyidagi formulalar bilan aniqlanadi:

$$M_y = \frac{M_{cm} \cdot x100}{100 - M_{cm}} \text{ yoki } M_y = \frac{M_{cm} \cdot x100}{C_{\bar{cm}} - M_{cm}}$$

Bu erda M_y - mehnat unumdorligining oshishi, %;

M_{cm} - mahsulot birligi sermehnatlik darajasining pasayishi, %;

$C_{\bar{cm}}$ - tadbirni joriy etishdan oldin mahsulot birligini uchun zarur bo'ladigan boshlang'ich sermehnatlik darajasi.

Mehnat unumdorligining o'sishiga doir tashkiliy omillarda korxonalar, tarmoqlar va umuman, xalq xo'jaligi darajasida ishlab chiqarishni tashkil etish kiradi. Xususan, korxonalarni mamlakatimiz hududlari bo'yicha joylashtirish, ham mamlakat ichida, ham chet mamlakatlar bilan transport aloqalarini yo'lga qo'yish; korxonalarni ixtisoslashtirish

va ularning keyinchalik kooperatsiyalashuvi; moddiy-texnika, energiya ta'minoti, ta'mirlash xizmati ko'rsatish va hokazolar katta ahamiyatga egadir. Korxonalar ichida ishlab chiqarishni tashkil etishning yaxshilanishiga doir muhim vazifalar quyidagilardir: rejalashtirish sifatini oshirish; ishlab chiqarishni tashkiliy-texnik jihatdan tayyorlashni tashkil etish; yangi texnika va texnologiyani o'z vaqtida joriy qilish; ishlab turgan asbob-uskunalarini zamonaviylashtirish; mashinalar, mexanizmlar, asbob-uskunalar, apparatlarni joriy va kapital ta'mirlashni ta'min etish, shuningdek, korxonada moddiy-texnika ta'minotini to'g'ri tashkil etish.

Barcha tashkiliy omillar bir-biri bilan mustahkam bog'langan bo'lib, ishlab chiqarish, mehnat va boshqaruvni tashkil etishning yagona tizimini hosil qiladi. Ulardan to'liq foydalanmaslik, turli tashkiliy kamchiliklarning mavjud bo'lishi asosan ish vaqtdan foydalanishda o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ish vaqtining bekor sarf bo'lishi mehnat va ishlab chiqarishni tashkil etishdagi kamchiliklar oqibati bo'lib, mehnat unumdorligini pasaytiradi, ish vaqti bekor sarf bo'lishini qisqartirish esa mehnat unumdorligining ortishini ta'minlaydi.

Tashkiliy omillar tizimida kadrlar tarkibining yaxshilanishi - boshqaruv xodimlari sonining nisbiy qisqarishi va sanoat - ishlab chiqarish xodimlari umumiy sonida ishchilar salmog'ining, bular orasida esa asosiy ishchilar salmog'ining ortishi muhim o'rin tutadi. Sanoat - ishlab chiqarish xodimlari umumiy sonida ishchilar salmog'i qanchalik yuqori bo'lsa, bitta xodimga to'g'ri keladigan mehnat unumdorligi ham shunchalik yuqori bo'ladi.

Mehnat unumdorligiga ta'sir ko'rsatuvchi eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy omillarga quyidagilar kiradi:

- mehnat natijalaridan moddiy va ma'naviy manfaatdorlik;
- xodimlarning malaka darajasi, ularning kasbiy tayyorgarligi sifati va umumiy madaniy-texnikaviy saviyasi;
- mehnatga munosabat va mehnat intizomi darajasi;
- mehnat jamoalari o'z-o'zini boshqarishining rivojlanishi.

Ishchi kuchi tejalishini hisoblash uchun sermehnatlik darajasini pasaytiruvchi tadbir joriy etilishidan oldingi va keyingi u yoki bu mahsulotni tayyorlash yoki biron - bir ish turini bajarishga sarflangan mehnat xarajatlari taqqoslab ko‘riladi.

Sermehnatlik darajasini norma-soatlarda o‘lchaganda ish kuchining tejalishi (Tk) quyidagi formula bo‘yicha aniqlanadi:

$$T_k = \frac{T_n}{F_{i.v.} \times K} \times M,$$

Bu erda: T_n - operatsiyaga sarflangan mehnatni tejash, norma-soat hisobida;

$F_{i.v.}$ - ishchining yillik ish vaqti foizi, soat;

K - mazkur operatsiyada normalarni bajarishning rejadagi koeffitsienti;

M - yil oxirigacha amalga oshirilgan operatsiyalar (buyumlar) soni.

Ish vaqtdan yaxshiroq foydalanish hisobiga mehnat unumdorligining o‘shish zahiralari avvalo bu vaqtning bekor sarf bo‘lishiga barham berish bilan bog‘liqdir. Haqiqatda ular sermehnatlik darajasining pasayishi zahiralardan keskin farq qiladi hamda faqat mehnat va ishlab chiqarish yaxshi tashkil etilmaganda, mehnat intizomi buzilganda, mehnatni muhofaza qilish etarli darajada yo‘lga qo‘yilmaganda va shu kabi hollarda sodir bo‘ladi. Bu zahiralari ko‘rsatib o‘tilgan kamchiliklar barham topgach tugaydi. Holbuki sermehnatlik darajasini kamaytirish zahiralari cheksiz hisoblanadi. Ish vaqtining bekor sarf bo‘lishi hisobiga mehnat unumdorligining o‘shish zahiralari aniqlash maqsadida ish vaqtining haqiqiy balansini sinchiklab tahlil qilish uni rejalashtirilgan ish vaqti bilan taqqoslash, ish kunini sur‘atga tushirish va bu ishni mustaqil ravishda amalga oshirish yordamida ish vaqtining bekor sarf etilishini aniqlash, ularning sabablarini belgilash va ularni kamaytirish yoki to‘liq barham toptirish tadbirlarini ishlab chiqish lozim.

Mehnat unumdorligini oshirish zahiralardan biri - kadrlar tarkibini takomillashtirishdir. Kadrlar tarkibi deganda sanoat-ishlab chiqarish xodimlarining ayrim toifalari o‘rtasidagi miqdor nisbati tushuniladi. Asosiy va yordamchi ishchilarning miqdor nisbati, shuningdek, ishchilarning barcha xodimlar sonidagi nisbati eng muhim. Kadrlar tarkibining ko‘rsatkichlari: sanoat-ishlab chiqarish xodimlari umumiy sonida ishchilarning salmog‘i va ishchilar va butun xodimlar umumiy sonidagi asosiy ishchilarning

salmog'idir. Asosiy ishchilarga tovar mahsulot ishlab chiqarishda bevosita band bo'lgan ishchilar, yordamchi ishchilarga - ishlab chiqarishga xizmat ko'rsatish bilan band bo'lgan ishchilar (navbatchi slesarlar, detallarni etkazib beruvchilar, yonilg'i (yoqilg'i) tashuvchilar va hokazolar), ya'ni asosiy sexlarda xizmat ko'rsatuvchi ishchilar va yordamchi sexlardagi barcha ishchilar kiradi.

Adabiyotlar.

28. Juraev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. – T.: "Istiqlol", 2004. – 343 b.

29. Samatov G., Yodgorov J.Yo., Rustamova I.B. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil etish. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2005. – 508 b.

30. Umurzakov U.P., Toshboev A.J., Rashidov J.X., Toshboev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menenjment. – T.: "Iqtisod-moliya", 2008. – 264 6.

Elektron ta'lim resurslari

31. <http://agro.uz> – O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi.

32. <http://lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.

33. <http://ziyonet.uz> – Ta'lim portali Ziyonet.

34. <https://tdau.uz> – Toshkent davlat agrar universiteti.

35. <https://agrobusiness.uz> – O'zbekiston agrobiznes assotsiatsiyasi.

36. www.agro.uz

5-mavzu. Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellari va uslublaridan foydalanish yo'llari

Maqsadi va vazifasi: Ushbu amaliy mashg'ulotda tinglovchilar korxonaning strategik masalasini ko'rib chiqadi. Qaror qabul qilishda optimallik mezonlarini qo'llashni o'rganadi. Muammoni o'rganib, masalaning qo'yadi va echadi kutilayotgan natijani izohlaydi.

Quyidagi materiallardan foydalanadilar.

5.1.Korxonaning strategik masalasi

Qishloq xo‘jalik korxonalarini strategik boshqarish, jumladan rejalashtirish – tashkilot maqsadlarini belgilash va ularga erishish uchun tadbirlar (hatti-harakatlar)ning umumiy mantig‘ini ishlab chiqishdir. Tashkilotning butun faoliyati davomida qabul qilinadigan boshqarish qarorlari uning strategiyasiga asoslanadi. Strategiyasi noaniq tashkilotning hatti-harakatlari tartibsiz, chunki, qarorlar bir mantiqiy (aniq maqsad) yo‘nalishida bo‘lmaydi.

5.2.Qaror qabul qilishda optimallik mezonlarini qo‘llash

Qishloq xo‘jalik korxonalarini boshqaruv jarayonida asoslangan qaror qabul qilishning quyidagi usullarini ko‘rib chiqamiz[1]:

1. Optimallik mezonlari bilan birgalikda echim qabul qiluvchi shaxs tomonidan qo‘shimcha evristik ma’lumotlarni jalb qilish talab qilinadi;

Valdning maksimallik mezoni yoki kafolatlangan natija prinsipi, optimallik sifatida W_i variant tanlanadi, bunda matritsadagi me‘yorlashgan ko‘rsatkichning minimal qiymatlaridan maksimali tanlanadi:

$$W_i = \max_i \min_j \bar{P}_{ij}, \quad (7.1)$$

bu erda P_{ij} - investitsion loyiha ko‘rsatkichlari ($i = \overline{1, n}, j = \overline{1, s}$).

Gurvis mezoni (pessimizm-optimizm mezoni deb atalib, loyiha variantlarini baholashda o‘ta pessimizmga ham, o‘ta yuzaki optimizmga ham berilmasdan baholashni taklif qiladi) quyidagi ko‘rinishga ega:

$$H_i = \max_i \{ b \min_j \bar{P}_{ij} + (1 - b) \max_j \bar{P}_{ij} \}, \quad (7.2)$$

bu erda b – koeffitsient, qiymatlari 0 va 1 oralig‘ida bo‘ladi.

Laplas mezoni variantlar ko‘rsatkichlarining nafaqat “eng yomon” va “eng yaxshi” qiymatlarini, balki barcha qiymatlarini hisobga oladi, oraliq qiymatlari quyidagi ko‘rinishda bo‘ladi:

$$\max S_j = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m P_{ij} \quad (7.3)$$

Bu erda n – ustun bo‘yicha ko‘rsatkichlarning umumiy soni.

Sevidj mezoni bo‘yicha har bir variant uchun baholar to‘plamidan bahoning maksimal qiymati tanlanadi va hosil bo‘lganlar ichidan minimali tanlab olinadi:

$$C = \min_i \max_j (\max_i P_{ij} - \bar{P}_{ij}). \quad (7.4)$$

bu erda \bar{P}_{ij} -ko‘rsatkichlarning normallashtirilgan qiymatlari ,

$$\text{ya'ni } \bar{P}_{ij} = \frac{P_{ij}^{\max} - P_{ij}}{P_{ij}^{\max} - P_{ij}^{\min}}$$

2. Additivlik mezoni vektorli mezonlarni taqqoslash usullaridan biridir. Bu holda qo‘shimcha evristik ma’lumotlar echim qabul qilish sohasining etuk mutaxassislari bo‘lgan ekspertlar guruhidan olinadi. Bunday ma’lumotlar vaznlik koeffitsienti sifatida qo‘llanilib, dastlabki ko‘rsatkichlar to‘plamiga beriladigan ustunlikni xarakterlaydi. Umuman olganda har bir variant bo‘yicha baholash shkala rangi sifatida ifodalanadi.

Additivlik mezonida ahamiyatli o‘rinni ekspert baholash usuliga asoslangan b_j egallaydi. Variantlar quyidagi formula bo‘yicha baholanadi [3]:

$$\min F(X) = \sum_{j=1}^s a_j P_{ij}^-(x) - \sum_{j=s+1}^m a_j P_j^+(x), \quad (7.5)$$

bu erda $P_{ij}^-(x), P_j^+(x)$ - ko‘rsatkichlarning qiymatlari mos ravishda minimallashtiriladi ($j=\overline{1,s}$) yoki maksimallashtiriladi ($j=\overline{s+1,m}$);

3. Ranglar bo‘yicha yoki ranglar summasi bo‘yicha integral reyting, bunda yuqoridagi ikkala yondoshuv bo‘yicha natijaviy baholar umumlashtiriladi, bu esa variantlarni nisbatan ob’ektiv natijaviy baholash imkonini beradi.

Boshqaruv qarorlarini ko‘p mezonli baholash usullari yordamida ko‘rib chiqamiz, ya’ni mini-maks va maks-min mezonlari, Gurvis va Sevidj mezonlari yordamida baholashni ko‘ramiz [2,3].

5.3.Masalaning qo‘yilishi va echish

Qishloq xo‘jalik korxonasi yangi sotuv bozorlariga chiqmoqchi. Shuning uchun korxonaga o‘z mahsulotlarini jahon standartlari asosida saqlash maqsadida omborxonaga qurishni rejalashtirdi. Mahsulotga bo‘lgan talab noma’lum, shuning uchun mahsulotlarni sotishdan keladigan daromad ham noma’lumdir. Omborxonaga hajmiga, joylashuv joyi va uning avtomatlashtirish tizimiga qarab besh xil variant (strategiya) mavjud, ya’ni omborxonalarning o‘lchami - 60 m², 90 m², 120 m², 140 m², 180 m². Korxonaga mahsulotiga bo‘lgan talab to‘rtta holatdan iborat, ya’ni – yiliga 180, 230, 280 i 300 ming tonna. Mahsulotga talabning ushbu holatlarda bo‘lish ehtimoli mos ravishda 0.1, 0.3, 0.4 va 0.2 ga teng. Variantlarni baholash: Vald, Laplas, Gurvis mezonlari bo‘yicha barcha strategiya (variantlarning) qiymatini topish va ularning ichida eng yaxshi strategiyani aniqlash talab etiladi.

Masalani echish: Omborxonaga qurilishining har bir variantlari uchun mumkin bo‘lgan foyda miqdori 7.1-jadvalda keltirilgan.

7.1-jadval

Strategiyalardan keladigan foyda matritsasi

Strategiya	Strategiyalardan keladigan foyda (talabning holatlari), mln. so‘m			
	1 (180)	2 (230)	3 (280)	4*(300**)
1 (60 m ²)	20	22	24	24
2 (90 m ²)	15	28	34	36
3 (120 m ²)	-5	22	39	47
4 (140 m ²)	-14	6	47	55
5 (180 m ²)	-32	-5	50	60

-qishloq xo‘jalik korxonasi mahsulotiga bo‘lgan talab holatlari (4 ta holat),

-qishloq xo‘jalik korxonasi mahsulotiga bo‘lgan talab holatlar bo‘yicha, ya’ni – yiliga 180, 230, 280 i 300 ming tonna.

Strategiyalardan keladigan foyda manfiy bo‘lishi shuni ko‘rsatadiki mahsulotlarga bo‘lgan talab kam bo‘lgan holatda katta hajmdagi omborlardan zarar ko‘riladi.

(7.1) formulaga ko‘ra to‘lov matritsasining har bir qatoridan eng kichik foyda olinadi. Barcha holatlarda (strategiya) minimal foyda talabning 1-holatiga mos keladi, ya’ni mahsulotga bo‘lgan talab minimal bo‘lgan holat. Vald mezoni bo‘yicha eng yaxshi strategiya bu 1-raqamli strategiya, chunki bu holatda korxonaning yo‘qotishi kamroq, aniqrog‘i talab kam bo‘lganda ham uning foydasi 20 mln. so‘m bo‘ladi.

(7.4) formulaga ko‘ra risk matritsasini tuzish uchun talabning har xil holatlaridan foydaning eng kattasi topiladi. Bizning misolda 20, 28, 50, 60 mln. so‘m. To‘lov matritsasining mos ustunlaridagi elementlardan mana shu sonlarni ayirib risklar matritsasini hosil qilamiz. (7.2-jadval).

7.2-jadval

Risklar matritsasi

Strategiya	Strageyalardan keladigan foyda (talabning holatlari), mln. so‘m				Maksimal yo‘qotish mln. so‘m
	1 (180)	2 (230)	3 (280)	4 (300)	
1 (60 m ²)	0	6	-26	-36	-56
2 (90 m ²)	-5	0	-16	-24	-35
3 (120 m ²)	-25	-6	-11	-13	-55

4 (140 m ²)	-34	-22	-3	-5	-66
5 (180 m ²)	-52	-33	0	0	-85

Risklar matritsasining oxirgi ustunida har bir strategiya bo'yicha riskning (yo'qotish) maksimal qiymati keltirilgan. Minimal yo'qotish (risk) 2 strategiyalarga to'g'ri keladi. Shuning uchun o'lchami 90 m² bo'lgan omborxonaga qurilganda yo'qotish 35 mln. pul birligidan ko'p bo'lmaydi.

(7.2) formuladan foydalanamiz: zahiraning kamayish va ko'payish ehtimollari bir xil bo'lsin, ya'ni $b=0,5$. Ushbu mezon bo'yicha strategiyalarning qiymati quyidagicha bo'ladi:

$$H_1 = 20 \cdot 0,5 + 24 \cdot 0,5 = 22;$$

$$H_2 = 15 \cdot 0,5 + 36 \cdot 0,5 = 25,5;$$

$$H_3 = -5 \cdot 0,5 + 47 \cdot 0,5 = 21;$$

$$H_4 = -14 \cdot 0,5 + 55 \cdot 0,5 = 20,5;$$

$$H_5 = -32 \cdot 0,5 + 60 \cdot 0,5 = 14.$$

Gurvis mezoni bo'yicha eng yaxshi strategiya ikkinchi, ya'ni yuzasi 90 m² bo'lgan ombordir.

(7.3) formula bo'yicha talabning holatlar ehtimoli bir xil ($P_1 = P_2 = P_3 = P_4 = 0,25$) bo'lganda turli strategiyalar uchun kutilayotlan foyda quyidagicha bo'ladi:

$$S_1 = 20 \cdot 0,25 + 22 \cdot 0,25 + 24 \cdot 0,25 + 24 \cdot 0,25 = 22,5$$

$$S_2 = 15 \cdot 0,25 + 28 \cdot 0,25 + 34 \cdot 0,25 + 36 \cdot 0,25 = 28,5$$

$$S_3 = -5 \cdot 0,25 + 22 \cdot 0,25 + 39 \cdot 0,25 + 47 \cdot 0,25 = 37,5$$

$$S_4 = -14 \cdot 0,25 + 6 \cdot 0,25 + 47 \cdot 0,25 + 55 \cdot 0,25 = 23,5$$

$$S_5 = -32 \cdot 0,25 - 5 \cdot 0,25 + 50 \cdot 0,25 + 60 \cdot 0,25 = 18,25$$

Laplas mezoni bo'yicha eng yaxshi strategiya - 3.

5.4. Kutilayotgan natija

Kutilayotgan foyda. Foyda matritsasiga ko‘ra talabning variantlariga bo‘lgan ehtimol mos ravishda 0,15; 0,2; 0,35; 0,3 ya’ni miqdori 220 ming tonna bo‘lgan mahsulotning talabi ehtimolliroq.

$$S_1 = 20 \cdot 0,15 + 22 \cdot 0,2 + 24 \cdot 0,35 + 24 \cdot 0,3 = 23,$$

$$S_2 = 15 \cdot 0,15 + 28 \cdot 0,2 + 34 \cdot 0,35 + 36 \cdot 0,3 = 30,55,$$

$$S_3 = -5 \cdot 0,15 + 22 \cdot 0,2 + 39 \cdot 0,35 + 47 \cdot 0,3 = 31,4,$$

$$S_4 = -14 \cdot 0,15 + 6 \cdot 0,2 + 47 \cdot 0,35 + 55 \cdot 0,3 = 32,05,$$

$$S_5 = -32 \cdot 0,15 - 5 \cdot 0,3 + 50 \cdot 0,4 + 60 \cdot 0,2 = 37,7.$$

Bu erda 5 raqamli strategiya yaxshi hisoblanadi.

Shunday qilib mezonlar bo‘yicha barcha natijalarni 7.3-jadvalga joylashtiramiz.

7.3-jadval

Hisob-kitoblar natijasi

Strategiya	Hisob-kitoblar natijasi				
	Vald	Sevidj	Gurvis	Laplas	Kutilayotgan foyda
1 (60 m ²)	20	-56	22	22,5	23
2 (90 m ²)	15	-35	25,5	28,25	30,55
3 (120 m ²)	-5	-55	27	37,5	31,4
4 (140 m ²)	-14	-65	20,5	23,5	32,05
5 (180 m ²)	-32	-85	14	18,25	37,2

Xulosa. Mezonlarning natijalarini jamlovchi 7.3-jadvalga ko‘ra eng yaxshi variant bu – 5-strategiya, ya’ni yuzasi 220 m² teng bo‘lgan omborxonaga qurish.

Adabiyotlar.

1. Бочаров В.Р. Инвестиции: Учебник для ВУЗов. – 2-е изд.-СПб.: Питер,

2018. 384 стр. II.- (Серия “Учебник для ВУЗов”).

2. Imomov H.H. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 b.

3. Yusupov E.D., Mardiev N. Qishloq xo‘jaligida investitsion jarayonlarni boshqarish. O‘quv qo‘llanma.-Toshkent.: 2020.- 388 b.

4. Оуен Г. Теория игр. М.: Мир.1971

5. Мардиев Н., Джумабаев Х.Р. Методика комплексной оценки вариантов проектных и плановых решений жилищного строительства.//Узбекский журнал “Проблемы информатики и энергетики”, Изд. Fan, №6, 1998.-40-43 стр.

Internet saytlari.

1. www.edu.uz.
2. www.bimm.uz
3. www.Ziyonet.uz.
4. www.infocom.uz.
5. www.agro.uz
6. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

6-mavzu. Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellarini qo‘llash

Maqsadi va vazifasi: Ushbu amaliy mashg‘ulotda tinglovchilar Fermer xo‘jaligi biznesida optimal strategiyasini tanlash masalasi echadi va kutilayotgan natijani izohlaydi.

Quyidagi materiallardan foydalanadilar.

6.1.Fermer xo‘jaligi biznesida optimal strategiyasini tanlash masalasi.

Fermer xo‘jaligi qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini quyidagi holatlarda sotishni amalga oshiradi:

- A₁) hosilni terib bo‘lgandan so‘ng;
- A₂) qish mavsumida;

A₃) bahor mavsumida.

Fermer xo'jaligining oladigan daromadi sotish mavsumidagi narx-navoga, mahsulotni saqlash xarajatlariga va yo'qotishlarga bog'liqdir. Mahsulotlarni sotish mavsumlari bo'yicha xarajat va daromadlarni hisobga olgan xolda quyidagi 6.1-jadvalda u yoki bu xolatga mos kelgan (S₁, S₂ i S₃), foyda miqdorlari keltirilgan (mlrd. so'm).

6.1-jadval

Mahsulotlarni sotish mavsumlari bo'yicha xarajat va daromadlari

	S ₁	S ₂	S ₃
A ₁	2	-3	7
A ₂	-1	5	4
A ₃	-7	13	-3

6.2.Masalani echish.

Yuqoridagi mezonlar bo'yicha barcha natijalarni 6.2-jadvalga kiritamiz.

6.2-jadval

	S ₁	S ₂	S ₃	KYu	Laplas	Vald	Gurvis
A ₁	2	-3	7	1	2	-3	3
A ₂	-1	5	4	3,5	2,7	-1	2,6
A ₃	-7	13	-3	4,2	1	-7	5
p _j	0,2	0,5	0,3	A3	A2	A2	A3

1. Kutilayotgan yutuq mezoni (KYu)

Quyidagi formulalar asosida hisob-kitob bajariladi:

$$W_i = \sum_{j=1}^3 a_{ij} p_j = a_{i1} p_1 + a_{i2} p_2 + a_{i3} p_3;$$

$$W_1 = 2 \cdot 0,2 + (-3) \cdot 0,5 + 7 \cdot 0,3 = 0,4 - 1,5 + 2,1 = 1;$$

$$W_2 = -1 \cdot 0,2 + 5 \cdot 0,5 + 4 \cdot 0,3 = -0,2 + 2,5 + 1,2 = 3,5;$$

$$W_3 = -7 \cdot 0,2 + 13 \cdot 0,5 + (-3) \cdot 0,3 = -1,4 + 6,5 - 0,9 = 4,2.$$

Topilgan sonlarni jadvalning KYu ustuniga kiritamiz va ularning ichidan eng kattasini topamiz

$$W = \max\{1; 3,5; 4,2\} = 4,2,$$

Demak ushbu mezon bo'yicha optimal strategiya A_3 – bahor mavsumida sotish.

(5.3) formula yordamida quyidagi hisob kitob ishlarini bajariladi:

$$W_i = \frac{1}{3} \cdot \sum_{j=1}^3 a_{ij} = \frac{1}{3} (a_{i1} + a_{i2} + a_{i3}).$$

$$W_1 = \frac{1}{3} (2 - 3 + 7) = \frac{1}{3} \cdot 6 = 2;$$

$$W_2 = \frac{1}{3} (-1 + 5 + 4) = \frac{1}{3} \cdot 8 \approx 2,7;$$

$$W_3 = \frac{1}{3} (-7 + 13 - 3) = \frac{1}{3} \cdot 3 = 1.$$

Topilgan sonlarni jadvalning L (Laplas) ustuniga kiritamiz va ularning ichidan eng kattasini topamiz

$$W = \max\{2; 2,7; 1\} = 2,7$$

Demak ushbu mezon bo'yicha optimal strategiya A_2 – qish mavsumida.

(7.1) formula yordamida hisoblashlarni amalga oshiramiz:

$$W_i = \min_{1 \leq j \leq 3} a_{ij}.$$

$$W_1 = \min\{2; -3; 7\} = -3;$$

$$W_2 = \min\{-1; 5; 4\} = -1;$$

$$W_3 = \min\{-7; 13; -3\} = -7.$$

Topilgan sonlarni jadvalning V (Vald) ustuniga kiritamiz va ularning ichidan eng kattasini topamiz:

$$W = \max\{-3; -1; -7\} = -1$$

Demak ushbu mezon bo'yicha optimal strategiya A_2 – qish mavsumida sotish.

(5.2) formula yordamida har bir qator uchun qiymatlarni hisoblaymiz:

$$W_i = K \cdot \min_{1 \leq j \leq 3} a_{ij} + (1 - K) \cdot \max_{1 \leq j \leq 3} a_{ij}.$$

Shartga ko'ra $K = 0,4$, demak:

$$W_1 = 0,4 \cdot \min\{2; -3; 7\} + (1 - 0,4) \cdot \max\{2; -3; 7\} = 0,4 \cdot (-3) + 0,6 \cdot 7 = -1,2 + 4,2 = 3;$$

$$W_2 = 0,4 \cdot \min\{-1; 5; 4\} + (1 - 0,4) \cdot \max\{-1; 5; 4\} = 0,4 \cdot (-1) + 0,6 \cdot 5 = -0,4 + 3 = 2,6;$$

$$W_3 = 0,4 \cdot \min\{-7; 13; -3\} + (1 - 0,4) \cdot \max\{-7; 13; -3\} = 0,4 \cdot (-7) + 0,6 \cdot 13 = -2,8 + 7,8 = 5.$$

Topilgan sonlarni jadvalning G (Gurvis) ustuniga kiritamiz va ularning ichidan eng kattasini topamiz

$$W = \max\{3; 2,6; 5\} = 5$$

Demak ushbu mezon bo'yicha optimal strategiya A_3 – bahor mavsumida sotish.

(5.4) formula yordamida risklar matritsasini topamiz. Ushbu matritsani ustunlar bo'yicha topish maqsadga muvofiq.

Birinchi ustun. Ushbu ustunning eng katta qiymati: $a_{11} = 2$, demak formulaga ko'ra $r_{ij} = \max_i a_{ij} - a_{ij}$:

$$r_{11} = 2 - a_{11} = 2 - 2 = 0;$$

$$r_{21} = 2 - a_{21} = 2 - (-1) = 3;$$

$$r_{31} = 2 - a_{31} = 2 - (-7) = 9.$$

Ikkinchi ustun. Ushbu ustunning eng katta qiymati: $a_{32} = 13$, demak:

$$r_{12} = 13 - a_{12} = 13 - (-3) = 16;$$

$$r_{22} = 13 - a_{22} = 13 - 5 = 8;$$

$$r_{32} = 13 - a_{32} = 13 - 13 = 0.$$

Uchinchi ustun. Ushbu ustunning eng katta qiymati: $a_{13} = 7$, demak:

$$r_{13} = 7 - a_{13} = 7 - 7 = 0;$$

$$r_{23} = 7 - a_{23} = 7 - 4 = 3;$$

$$r_{33} = 7 - a_{33} = 7 - (-3) = 10.$$

Shunday qilib risklar matritsasi quyidagicha (to'lov matritsasining har bir ustunidagi eng katta elementi joylashgan joyda nol soni turadi)- 6.3-jadval:

6.3-jadval

			W_i
0	16	0	16
3	8	3	8
9	0	10	10

Risk matritsasining oxirgi ustuniga har bir qatordagi qiymatlarning eng kattasi qo'yiladi ($W_i = \max_j r_{ij}$):

$$W_1 = \max\{0; 16; 0\} = 16;$$

$$W_2 = \max\{3; 8; 3\} = 8;$$

$$W_3 = \max\{9; 0; 10\} = 10;$$

Topilgan qiymatlarni W_i ustunga joylashtirib, eng kichigini tanlaymiz $W = \min\{16; 8; 10\} = 8$. Demak ushbu mezon bo'yicha optimal strategiya A_2 – qish mavsumida sotish.

Bu erda shunday xulosa qilish mumkin:

1) A_1 strategiya (hosil yig'ib olingandan so'ng sotish) hech qaysi bir mezon bo'yicha optimal emas.

2) A_2 strategiya (qish mavsumida sotish) Laplas, Vald va Sevidj mezonlari bo'yicha optimal bo'ladi.

3) A_3 strategiya (bahor mavsumida sotish) kutilayotgan yutuq va Gurvis mezonlari bo'yicha optimal bo'ladi.

Adabiyotlar.

1. Бочаров В.Р. Инвестиции: Учебник для ВУЗов. – 2-е изд.-СПб.: Питер, 2018. –384 стр. II.- (Серия “Учебник для ВУЗов”).

2.Imomov H.H. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O'quv qo'llanma. –Toshkent, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 b.

3.Yusupov E.D., Mardiev N. Qishloq xo'jaligida investitsion jarayonlarni boshqarish. O'quv qo'llanma.-Toshkent.: 2020.- 388 b.

4. Оуен Г. Теория игр. М.: Мир.1971

5. Мардиев Н., Джумабаев Х.Р. Методика комплексной оценки вариантов проектных и плановых решения жилищного строительства.//Узбекский журнал “Проблемы информатики и энергетики”, Изд. Fan, №6, 1998.стр. – 40-43.

Internet saytlari.

1. www.edu.uz.

2. www.bimm.uz

3. www.Ziyonet.uz.

4. www.infocom.uz.

5. www.agro.uz

6. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

IV. KO‘CHMA MASHG‘ULOTLAR:

1. Agrobiznesda resurslardan samarali foydalanish.

Yer resurslari va undan foydalanish tartibi. Yerning unumdorligi, erni iqtisodiy baholash va uning monitoringini tashkil etish. Yer tuzish va er kadastri faoliyatini tashkil etish va er uchastkalarini berish tartibi. Yer resurslaridan ratsional foydalanish va tuprok unumdorligini oshirib borish, Suv resurslari tushunchasi va undan foydalanish tartibi. Suv resurslaridan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini oshirishda agrobiznesning o‘rni. Suv taqchilligini bartaraf etishda zamonaviy resurstejovchi texnologiyalarni joriy etish yo‘llari.

Qishloq xo‘jaligida mehnatni tashkil etish shakllari, tamoyillari va vazifalari. Mehnat resurslaridan foydalanishning huquqiy asoslari. Qishloq xo‘jaligida mehnat resurslarini ishga qabul qilish, ish bilan ta‘minlash va ish haqi berish yo‘llari.

Ko‘chma mashg‘ulot o‘tkazish tartibi amaliy mashg‘ulotlar mazmuni qismida keltirilgan: Ushbu mashg‘ulotda ko‘p tarqalgan begona o‘tlar haqida ma‘lumot berib tinglovchilarni ko‘chma mashg‘ulotda belgilangan ob‘ektda olib boramiz.

TDAU huzuridagi “Axborot-maslahat markazi (extension center)” DUKda 2020 yilda ilmiy-tadqiqot loyixalari va dala-tajriba sinovlarini amalga oshirish maqsadida ajratilgan er maydonlari haqida.

Toshkent viloyati Qibray tumani Salar shaharchasi Oybek mahallasida joylashgan TDAU huzuridagi “Axborot-maslahat markazi(extension center)” DUKumumiy er maydoni 30,9gektarhamda Yonariq MFY Ziyokor mahallasida joylashgan 23,5 gektar, jami 54,4 gektar shundan “Gidroponika markazi” DUK er maydoni 0,50 gektarni tashkil etishi ma‘lum bo‘ldi. Bugungi kunda ushbu er maydonlari universitetning har bir fakultetiga professoro‘qituvchilar, doktoranttadqiqotchilar, magistrilar hamda bakalavrlarga ilmiy-tadqiqot, tajriba-sinov, o‘quv va ishlab chiqarish amaliyoti o‘tkazish uchun birlashtirib berilgan.: “Meva-

sabzavotchilik va uzumchilik” fakultetiga jami 5,18 gektar birlashtirilgan bo’lib, unda mevali bog’lari qator orasidan samarali foydalanish, bog’ qator oralig’ida sabzavotlar etishtirish texnologiyasini o’rganish, ertaki karamdan yuqori hosil olish texnologiyasini o’rganish, gilos uchun kuchsiz o’suvchi payvandtaglar tanlash va payvand texnologiyasini takomillashtirish, mevali ekinlarni payvandlash-da tutuvchanligini oshirishda jadal ko’chat etkazib beruvchi tizimini ishlab chiqish, “Fudji” navli olmaning intensiv bog’ini yaratish bo’yicha ishlar bajarilayotgani kuzatildi. “O’rmon xo’jaligi va manzarali bog’dorchilik” fakultetiga jami 2,17 gektar birlashtirilgan bo’lib, unda chilonjiyda onalik plantatsiyasi va ko’chatlarini etishtirish texnologiyasi, chakandani istiqbolli shakllari ko’chatlarini etishtiribona plantatsiyasini barpo etish, Toshkent oazisi sharoitida Yapon safforasini etishtirish texnologiyasini ishlab chiqish, O’zbekistonda Sharq jiydasining genetik resurslaridan foydalanishning ilmiy asoslari, Namatak payvandtaglarida navlarini etishtirish texnologiyasi bo’yicha ishlar amalga oshirilayotganligi ma’lum bo’ldi. “Agrobiologiya” fakultetiga esa jami 9,0 gektar er maydoni birlashtirilgan bo’lib, moyli kungaboqardan yuqori va sifatli hosil etishtirish texnologiyasini takomillashtirish, qishloq xo’jaligi texnikalarini boshqarishni o’rgatish maydoni mavjudligi, bug’doyning 70 turdan ortiq nav namunalari kolleksiyasi solishtirilib, ilmiy izlanishlar olib borilayotganligi ma’lum bo’ldi. Bundan tashqari ma’dan o’g’itlar fonidan mikroo’g’itlarning soya navlari samaradorligiga ta’sirini o’rganish bo’yicha tajribalar qo’yilganligi aniqlandi. “O’simliklarni himoya qilish va karantin” fakultetiga 3,2 gektar er maydoni birlashtirilib, unda nok va o’rik meva daraxtlarining intensiv bog’larini yaratish, olma bog’i qator orasidan samarali foydalanish maqsadida oralariga bulg’or qalampiri, mosh va karam kabi qishloq xo’jaligi ekinlari ekilganligi ma’lum bo’ldi. Bundan tashqari qishloq xo’jaligi ekinlarini zararli organizmlardan himoya qilishning yangi kimyoviy vositalari, istiqbolli makkajo’xori navlaridan yuqori hosil olishda mineral o’g’itlarni qo’llash bo’yicha amaliy ishlar olib borilayotgani kuzatildi. 14 “Ipakchilik

va tutchilik” fakultetiga birlashtirilgan maydon jami 1,0 gektarni tashkil etib, unda qishloq xo’jaligi ekinlari hosildorligini oshirish, chorvachilikni oзуqabop, sifatli em-xashak bazasi bilan ta’minlash, yuqori hosildor bo’lgan qashqarbedani etishtirish texnologiyasini ishlab chiqish bo’yicha ilmiy tadqiqot, tajriba sinov ishlari olib borilayotganligi ma’lum bo’ldi. Ma’lumotnomada keltirilgan o’quv amaliy tajriba maydonining ma’lum qismi tadbirkorlarga foydalanish uchun ijaraga berilishi haqidagi ma’lumot noto’g’ri bo’lib, Davlat xususiy sheriklik asosida birgalikda faoliyat olib borish bo’yicha ikki dona shartnoma tuzilgan bo’lib, shundan birinchisi “Eco Agro Industries Nou Hau” MChJdir. Bu shartnomaga asosan, universitet uchun bir qator mavjud. Jumladan; shartnoma imzolangan kundan boshlab, 5 yil davomida kamida 50 ta ish o’rni yaratish, 1 o’rinda professor-o’qituvchilar hisobidan shakllantirish, magistr va talabalar o’quv va ishlab-chiqarish amaliyotlarini tashkil etish va zamonaviy ilg’or texnologiyalar bilan tanishtirib borish. Ikkinchisi “Axborot-maslahat markazi” DUKning Yonariq MFY, Ziyokor mahallasida joylashgan jami 23,5 gektar er maydon uchun tuzilgan Davlat xususiy sheriklik asosida birgalikda faoliyat olib borish bo’yicha “Digital Business SM” MChJ bilan tuzilgan shartnoma bo’lib, bu shartnomaga asosan tashqi va ichki investitsiya kiritilishi rejalashtirilgan. Ajratilgan er va issiqxona maydonidan belgilangantartibda rekonstruktsiya ishlarini olib borish, magistr va talabalarni o’quv va ishlab chiqarish amaliyoti davomida qishloq xo’jaligi mahsulotlarini zamonaviy texnologiyalar asosida etishtirish bilan tanishtirib borish va boshqalarni o’z ichiga oladi. Toshkent davlat agrar universiteti bilan “Eco Agro Industrius Nou Hau” MChJ o’rtasida 2018 yil 7 dekabrda kelishuv shartnomasiga asosan 1 gektar maydonda mevali bog’ ko’chatlarini etishtirish bo’yicha o’quv amaliy ishlar olib borilayotgani kuzatildi. Bundan tashqari jami mavjud issiqxonalar maydoni 2,82 gektar bo’lib, shundan “Gidroponika” DUK ga qarashli maydon 0,5 ga, oddiy issiqxonalar esa 2,32 gektarni tashkil etishi ma’lum bo’ldi. Bu issiqxonalarda hozirgi kunda pomidor etishtirilayotgani

aniqlandi. O'quv tajriba maydonida 2,0 ga "Oltin meros" jamg'armasi bog'i ham mavjudligi kuzatildi. Qolgan 4,6 gektar maydonni bino-inshootlar, ariq va zovurlar hamda yo'llar tashkil etishi ma'lum bo'ldi. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan maydonlarda turli xil yo'nalishlarda ilmiy -tadqiqot tajribalari olib borilayotganligi ma'lum bo'ldi. O'rganish jarayonida tajriba olib borayotgan professor-o'qituvchilar va doktorant tadqiqotchilar bilan suhbatlashib, tajribalar yo'nalishi, maqsadi va mazmuni o'rganildi. Bundan tashqari "Axborot-maslahat markazi" DUK markazi direktori tomonidan bildirilishicha, ushbu er maydonlaridan olingan hosilning asosiy qismi namunalari sifatida ilmiy-tadqiqot natijalari uchun tahlil o'tkazish maqsadida foydalanilsa, qolgan qismi professor-o'qituvchilar va universitet xodimlariga bepul 15 tarqatiladi. Shuning uchun erlardan olingan qishloq xo'jaligi mahsulotlari sotib daromad qilish uchun emas balki faqatgina ilmiy tadqiqot maqsadlarida foydalaniladi. Bundan tashqari "Axborot -maslahat markazi" DUKda ilmiy tadqiqot ishlari olib borilganligi bois bir qator soliqlardan ham ozod etilganligi ma'lum qilindi.

Toshkent davlat agrar universiteti huzuridagi "Axborot-maslahat markazi (extension center)" DUKda o'z ilmiy tadqiqot tajribalarni olib borib, 2017 -2020 yillarda universitet ilmiy pedagog xodimlaridan jami 46 nafar, shundan 9 nafar DSc va 37 nafar PhD himoya qilib ilmiy darajalarga ega bo'lganligi ma'lum qilindi.(ro'yxat ilova qilinadi) Olib borilgan tajribalar natijasida 14 ta patent olingan, nufuzli xalqaro jurnallar va xalqaro anjumanlarda 300 dan ortiq, mahalliy jurnallarda va anjumanlarda 500 dan ortiq ilmiy maqolalar nashr etilgan.Seminar, trening, konferentsiya, dala kunlari, ko'rgazmalar va boshqa tadbirlarni o'tkazilganligi:

2020 yil yanvar va fevral oylarida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev rahbarligida 2019 yil 16 oktyabrda o'tkazilgan yig'ilishning 42-sonli bayoni 8-bandiga muvofiq meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklari rahbarlari uchun "Meva-sabzavotchilik klasterlari hamda bog'dorchilik va

uzumchilik yo'nalishidagi fermer xo'jaliklari xabarlari uchun mahalliy sharoitdan kelib chiqib, intensiv bog' va tokzorlar barpo qilishda ko'chatlarni tanlash va ekish, agrotexnik tadbirlarni o'tkazish va resurstejamkor texnologiyalarni joriy qilish bo'yicha" o'quv-amaliy seminar kurslari o'tkazildi:

- ✓ Zangiota tumani – 20.01. - 22.01.2020 y. – 204 fermerlar qatnashishdi.
- ✓ Toshkent tumani – 23.01. - 25.01.2020 y. – 206 fermerlar qatnashishdi.
- ✓ Qibray tumani – 26.01.- 28.01.2020 y. – 192 fermerlar qatnashishdi.
- ✓ Yangiyo'l tumani – 29.01.-31.01.2020 y. – 186 fermerlar qatnashishdi.

2020 yil 6 yanvardan 16 yanvargacha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar maxkamasi xuzuridagi O'simliklar karantini davlat inspeksiyasi bilan xamkorlikda Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shaxar O'simliklar karantini davlat inspeksiyalari xodim va mutaxassislarining malakasini oshirish bo'yicha o'quv seminar o'tkazildi. Seminarda 120 tadan ziyod mutaxassislar ishtirok etishdi

2020 yil 12 iyun kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Agrar, suv xo'jaligi masalalari ko'mitasi bilan xamkorlikda "Klasterlar – mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim omili" mavzusida seminar o'tkazildi. Seminarda senatorlar, klasterlar xabarlari, tegishli masul idoralar xabarlari, soxa mutaxassislari (jami 60 kishi) qatnashishdi. 2020 yil 9 va 10 ktyabrda Sho'rlangan erlarda biodexqonchilik xalqaro markazi (IKBA) bilan xamkorlikda "O'zbekistonda erlarning sho'rlanishi va cho'llanilishiga qarshi kurash, noqulay iqlim sharoitlarida ekinlar etishtirish 16yo'nalishlari" mavzusida ilmiy-amaliy seminar o'tkazildi. Seminarda IKBA tashkiloti mutaxassislari, 25 nafar professor-o'qituvchi va doktorantlar, 3 nafar fermerlar xamda 30 ta dan ortiq talaba-magistrilar onlayn tarzda qatnashishdi. AQSHning O'zbekistondagi elchixonasining kichik grantlar dasturi moliyaviy yordamida "Markaziy Osiyo mamlakatlari universitetlarining ekstenshn markazlari mintaqaviy tarmog'ida tajriba almashinuvi va agrobisnes hamda qishloq xo'jaligini yuritish amaliyotida fermer-ayollarni

bilim va ko'nikmalarini yaxshilash" loyixasi doirasida Toshkent viloyati fermerlar kengashi bilan xamkorlikda fermer-ayollar uchun seminar treninglar 2020 yil 2 dekabr va 15 dekabr kunlari o'tkazildi. Seminarlarda jami 70 nafar fermerlar va mutaxassislar qatnashishdi. Olib borilgan fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarning natijalarini ishlab chiqarishga keng joriy etilganligi TDAU huzuridagi "Axborot-maslahat markazi" da 2020 yilda 7 ta davlat ilmiy-texnik dasturlari doirasida loyihalar amalga oshirilmoqda. Professor o'qituvchilar, doktorantlar, magistrlar loyihalar doirasida tajriba-sinov ishlarini bajarishmoqda. Har bir loyiha bo'yicha ko'rgazmali maydonchalar tashkil qilingan. Talabalar o'quv va ishlab chiqarish amaliyotlarida ilmiy-tadqiqot ishlarida ishtirok etib nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'lmoqdalar.

Toshkent viloyati Kibray tumani Yonariq K.F.Y. Ziyokor maxallasida joylashgan TDAU huzuridagi “Axborot-aslahat markazi (extension center)” DUKda 2020 yilda ilmiy-tadqiqot loyixalari va dala-tajriba sinovlarini amalga oshirish maqsadida ajratilgan er maydonlari to‘g‘risida MA’LUMOT

Toshkent viloyati Kibray tumani Yonariq K.F.Y. Ziyokor maxallasida joylashgan TDAU huzuridagi “Axborot-maslahat markazi (extension center)” DUKda 2020 yilda ilmiy-tadqiqot loyixalari va dala-tajriba sinovlarini amalga oshirish maqsadida

.	Fakultet va kafedra nomi	<i>Ajratilgan er maydoni, ga</i>	<i>Ilmiy-tadqiqot mavzusi</i>	Manzil	Mas’ul shaxs
1	Agrobiologiya fakulteti	<i>Kungaboqar- 4.70</i>	<i>Kungaboqar navlaridan yuqori va sifatli xosil etishtirish texnologiyasining ilmiy asoslari</i>	Toshkent viloyati Kibray tumani YOnariq K.F.Y. Ziyokor maxallasi	O‘simlikshunoslik kafedrasi dotsenti S. Tog‘aeva
2	Meva sabzavotchilik va uzumchilik fakulteti	<i>Uzum-2.0</i>	<i>Uzum navlari novdalarini chekanka qilish va barglarini siyraklashtirish asosida xosildorligiga ta’sirini ilmiy asoslash.</i>	Toshkent viloyati Kibray tumani YOnariq K.F.Y. Ziyokor maxallasi	Mevachilik va uzumchilik kafedrasi Dotsenti O‘. Ochildiev
3	Agrobiologiya fakulteti	<i>Bug‘doy-3.0</i>	<i>Istiqbolli kuzgi bug‘doy navlaridan yuqori va sifatli xosil etishtirish texnologiyalarini takomillashtirish</i>	Toshkent viloyati Kibray tumani YOnariq K.F.Y. Ziyokor maxallasi	O‘simlikshunoslik kafedrasi tayanch doktoranti T. Nematov
4	Meva sabzavotchilik va uzumchilik fakulteti	<i>Olma-6</i>	<i>Xar xil usullarda shakl berishning olma navlari xosildorligi ta’siri va uni ilmiy asoslash</i>	Toshkent viloyati Kibray tumani YOnariq K.F.Y. Ziyokor maxallasi	Mevachilik kafedrasi mudiri professor I. Normurodov
5	O‘rmon xo‘jaligi va manzarali bog‘dorchilik fakulteti	<i>YOng‘oq-4.60</i>	<i>Lalmikorlikga chidamli yong‘oq plantatsiyalarini barpo etish va uni ilmiy asoslash makka</i>	Toshkent viloyati Kibray tumani YOnariq K.F.Y. Ziyokor maxallasi	O‘rmonchilik kafedrasi dotsenti S.Turdiyev
6	Agrobiologiya fakulteti	<i>Makkajo‘xori-2.7</i>	<i>Xorijdan keltirilgan makkajuxori navlarini etishtirishda ilg‘or texnologiyalarni qo‘llash</i>	Toshkent viloyati Kibray tumani YOnariq K.F.Y. Ziyokor maxallasi	O‘simlikshunoslik kafedrasi professori R. Tillyaev

ajratilgan er maydonlari to‘g‘risida

MA'LUMOT

№	Fakultet va kafedra nomi	<i>Ajratilgan er maydoni, ga</i>	<i>Ilmiy-tadqiqot mavzusi</i>	Manzil	Mas'ul shaxs
1	Agrobiologiya fakulteti	<i>Kungaboqar- 4.70</i>	<i>Kungaboqar navlaridan yuqori va sifatli xosil etishtirish texnologiyasining ilmiy asoslari</i>	Toshkent viloyati Kibray tumani YOnariq K.F.Y. Ziyokor maxallasi	O'simlikshunoslik kafedrası dotsenti S. Tog'aeva
2	Meva sabzavotchilik va uzumchilik fakulteti	<i>Uzum-2.0</i>	<i>Uzum navlari novdalarini chekanka qilish va barglarini siyraklashtirish asosida xosildorligiga ta'sirini ilmiy asoslash.</i>	Toshkent viloyati Kibray tumani YOnariq K.F.Y. Ziyokor maxallasi	Mevachilik va uzumchilik kafedrası Dotsenti O'. Ochildiev
3	Agrobiologiya fakulteti	<i>Bug'doy-3.0</i>	<i>Istiqbolli kuzgi bug'doy navlaridan yuqori va sifatli xosil etishtirish texnologiyalarini takomillashtirish</i>	Toshkent viloyati Kibray tumani YOnariq K.F.Y. Ziyokor maxallasi	O'simlikshunoslik kafedrası tayanch doktoranti T. Nematov
4	Meva sabzavotchilik va uzumchilik fakulteti	<i>Olma-6</i>	<i>Xar xil usullarda shakl berishning olma navlari xosildorligi ta'siri va uni ilmiy asoslash</i>	Toshkent viloyati Kibray tumani YOnariq K.F.Y. Ziyokor maxallasi	Mevachilik kafedrası mudiri professor I. Normurodov
5	O'rmon xo'jaligi va manzarali bog'dorchilik fakulteti	<i>YOng'oq-4.60</i>	<i>Lalmikorlikga chidamli yong'oq plantatsiyalarini barpo etish va uni ilmiy asoslash makka</i>	Toshkent viloyati Kibray tumani YOnariq K.F.Y. Ziyokor maxallasi	O'rmonchilik kafedrası dotsenti S.Turdiyev
6	Agrobiologiya fakulteti	<i>Makkajo'xori-2.7</i>	<i>Xorijdan keltirilgan makkajuxori navlarini etishtirishda ilg'or texnologiyalarni qo'llash</i>	Toshkent viloyati Kibray tumani YOnariq K.F.Y. Ziyokor maxallasi	O'simlikshunoslik kafedrası professori R. Tillyayev

**Toshkent viloyati Kibray tumani Salar shaxarchasi Oybek maxalla K.F.Y da joylashgan
TDAU huzuridagi “Axborot-maslahat markazi (extension center)” DUKda 2020 yilda ilmiy-tadqiqot loyixalari va dala-tajriba
sinovlarini amalga oshirish maqsadida ajratilgan er maydonlari to‘g‘risida**

MA’LUMOT

№	<i>Ekin turi</i>	<i>Ajratilgan er maydoni ga</i>	Ilmiy-tadqiqot mavzusi	Mas’ul shaxs
Meva sabzavotchilik va uzumchilik fakulteti				
1	<i>Olxo ‘ri-</i>	0.07	<i>Suvni tejoychi tuvaklarda olxo ‘ri etishtirish texnologiyasi</i>	dotsenti D.Xolmirzaev
2	<i>O‘rik</i>	0.06	<i>Suvni tejoychi tuvaklarda o‘rik etishtirish texnologiyasi</i>	Dotsent I.Nomozov
3	<i>SHaftoli</i>	0.10	<i>Suvni tejoychi tuvaklarda shaftoli etishtirish texnologiyasi</i>	Dotsent X.Adilov
4	<i>Anjir</i>	0.10	<i>Suvni tejoychi tuvaklarda anjir etishtirish texnologiyasi</i>	Assistent A.A. Mansurov
5	<i>Anor</i>	0.10	<i>Suvni tejoychi tuvaklarda anor etishtirish texnologiyasi</i>	Assistent A.A. Mansurov
6	<i>Gilos</i>	0.10	<i>O‘zbekiston sharoitida intensiv tipdagi gilos bog‘larini parvarishlash texnologiyasini asosiy elementlarini takomillashtirish</i>	Mustaqil izlanuvchi SH. YAkubov
7	Brokolli Karam	0.10	<i>“Brokolli nav va duragaylarni agrotexnologik xususiyatlarini saqlanuvchanligiga ta’sirini o‘rgani ” mavzusidagi amaliy loyiha.</i>	Mustaqil izlanuvchi SH. Misirov
8	Brokkoli karaam	0.10	<i>“Brokkolli navlarni agrobiologi baxolash va uni quritishdagi resurs tejankor usullarini ilmiy asoslash</i>	Doktorant izlanuvchi J. Parдав
9	Qizil karam	0.10	<i>Ertangi va takroriy ekinda qizil boshli karam navlarini tanlash, maqbul ekish muddatlarini aniqlash</i>	Mustaqil izlanuvchi Rustamov B.A
10	Olcha va olxo‘ri	1.0	<i>Intensiv bog‘lar uchun kuchsiz o‘suвchi olcha va olxo‘ri ko‘chatlarini etishtirish texnologiyasi</i>	Mustaqil izlanuvchi dotsenti D.Xolmirzaev
11	Bodring	0.10	<i>Ochiq maydonda bodringni simbag‘azda etishtirish</i>	Tayanch doktorant

			<i>texnologiyasi</i>	F.Boliqulov
12	Uzum	2.0	Uzum navlari novdalarini chekanka qilish va barglarini siyraklashtirish asosida xosildorligiga ta'sirini ilmiy asoslash.	Mevachilik va uzumchilik kafedrası Dotsenti O'. Ochildiev
13	Bodring	0.10	<i>Ochiq maydonda bodringning yuqolib borayotgan talaba navini etishtirish texnologiyasi</i>	Magistr S. To'raev
14	Behi	0.50	<i>Intensiv bog'larni barpo qilish uchun behini klon payvantaglarida nok ko'chatlarini etishtirish</i>	Izlanuvchi Z.A. Jabbarov
15	Golubika	0.07	<i>Golubika o'simligining morfo-biologik xususiyatlari va ko'chatini etishtirish texnologiyasini ishlab chiqish</i>	Izlanuvchi Qurbonmurodov A.CH
16		0.07	<i>Bog' qator oralaridan mevali o'simliklar ko'chatini etishtirishda samarali foydalanish usullarini ishlab chiqish</i>	Izlanuvchi Z.A. Abduqayumov
17	Gilos	0.10	<i>O'zbekistonda intensiv gilos bog'lari barpo etishning nazariy va amaliy asoslari</i>	Izlanuvchi Z.A. Abduqayumov
18	Karam	0.10	<i>Toshkent viloyati sharoitida karamning kolbrabi turini etishtirish texnologiyasi</i>	Izlanuvchi D.M. YAkubova
19	Kartoshka	0.07	<i>Erta muddatda kartoshkaning ekish sxemasini xosildorlikka ta'sirini o'rganish</i>	Izlanuvchi U. Po'latova
20	YAshil no'xat	0.07	<i>Toshkent viloyati sharoitida yashil noxotning etishtirish texnologiyasining ayrim elementlarini takomillashtirish</i>	Izlanuvchi X.X. Xudoyorova
21	Loviya	0.07	<i>Toshkent viloyati iqlim sharoitida sabzavot loviyasining serxosil eksprt bop nav namunalarini tanlash</i>	Izlanuvchi A. Xasanova
22	Patisson	0.10	<i>Patissonni serxosil nav va duragaylarini tanlash ularni eng qulay ekish muddatlarini aniqlash</i>	Tayanch doktorant SH. Durxodjaev
O'rmon xo'jaligi va manzarali bog' dorchilik fakulteti				
23	Namatak	0.70	<i>Namatak payvandtaglarida atirgul navlarini etishtirish texnologiyasi.</i>	Izlanuvchi U. Jumaniyazov
24	YOng'oq	0.10	<i>Lalmikorlikga chidamli yong'oq plantatsiyalarini barpo etish va uni ilmiy asoslash</i>	O'rmonchilik kafedrası dotsenti S. Turdiev
25	CHilonjiyda	1.0	<i>O'zbekistonda xitoy chilonjiydasining yangi yuqori</i>	O'rmonchilik kafedrası

			<i>smfatli navlarini zichlashtirilgan sxemada ekish va etishtirishning samarali texnologiyalarini ishlab chiqish</i>	dotsenti S.Turdiyev
26	<i>Jiyda-0.25</i>	<i>0.30</i>	<i>O'zbekistonda SHarq jiydasining genetik resurslaridan foydalanishning ilmiy asoslari.</i>	O'rmonchilik kafedrası dotsenti S.Turdiyev
Agrobiologiya fakulteti				
27	Kungaboqar	0.20	<i>Kungaboqar navlarining xosildorligiga ekish sxemasining ta'sirini aniqlash</i>	Magistr N.Ergasheva
28	Soya	0.20	<i>Soya navlarining xosildorligiga mineral o'g'itlar ta'sirini aniqlash</i>	Magistr B.Bo'riboev
29	Eryong'oq	0.20	<i>Eryong'oq navlari xosildorligiga biostimulyatorlarning ta'sirini o'rganish va ilmiy asoslash</i>	Tayanch doktorant F.Muxtarov
30	SHoli	0.50	<i>Istiqbolli sholi navlari xosildorligi va sifatiga ko'chat usulida etishtirishning ta'siri</i>	Izlanuvchi A. CHo'lliev
31	Bug'doy	6.0	Istiqbolli kuzgi bug'doy navlaridan yuqori va sifatli xosil etishtirish texnologiyalarini takomillashtirish	
32		1.20	<i>Turli ekologik sharoitlarda Kinoa va Amarant o'simliklarini etishtirish</i>	Dotsent X. Allanov
33	<i>Poligon-</i>	<i>0.70</i>	<i>Traktor parki</i>	
Oddiy issiqxona				
34	Pamidor	2.32	<i>Issiqxonalarda limon, sabzavot ekinlari (bodring, pomidor) va manzarali gullar etishtirish texnologiyasi</i>	
O'simliklarni ximoya qilish va karantin fakulteti				
35	Nok va o'rik bog'i	2.0	<i>"Nok va o'rik meva daraxtlarining intensiv bog'larini yaratish"</i>	Magistr M.I.Imomaliev
36		Bog' orasi	Olma bog'i. Meva bog'lari qator orasidan samarali foydalanish. <i>Oqbosh karam xosildorligiga mineral va organik o'g'itlarning ta'sirini ilmiy asoslash</i>	Magistr M.I.Imomaliev
37		Bog' orasi	<i>Olma bog'i. Meva bog'lari qator orasidan samarali foydalanish.</i> <i>Qishloq xo'jaligi ekinlarini zararli organizmlardan himoya qilishning yangi kimyoviy vositalari</i>	Izlanuvchi A. Xudayqulov
38	Makkajo'xori	1.20	<i>Istiqbolli makkajo'xori navlaridan yuqori xosil olishda mineral o'g'itlarni qo'llash</i>	Izlanuvchi N.Nomozov
Ipakchilik va tutchilik fakulteti				

39	Beda	1.0	<i>Qashqarbeda etishtirish texnologiyasi</i>	
“Eco agro industrius nou hau” MCHJ				
40	Mevali bog‘	1.0	<i>Mevali bog‘larni ko‘chatini etishtirish urug‘chiligini tashkil etish</i>	
Gidroponika issiqxona				
41	Pamidor turlari	0.50	<i>Gidroponika Markazi issiqxonasida gidroponika usulida pomidor etishtirish texnologiyasi</i>	Gidroponika DUK raxbari A.Musurmonov 99-825-00-77
Oltin meros” jamg‘armasi bog‘i (Qabriston)				
42	Bog‘	2.0		Zarifa ora Tel+998983065872
42	Bino va inshootlar	0.4		Binobon M.Soitov
43	Ariq va zovurlar	2.5		Binobon M.Soitov
44	Yullar	1.7		Binobon M.Soitov
	Jami	30.9		

Adabiyotlar

1. Yusupov E.D., Mardiev N. Qishloq xo‘jaligida investitsion jarayonlarni boshqarish. O‘quv qo‘llanma.- Toshkent.: 2020.- 388 b.
2. Мардиев Н., Джумабаев Х.Р. Методика комплексной оценки вариантов проектных и плановых решений жилищного строительства.//Узбекский журнал. “Проблемы информатики и энергетики”, Изд. Fan, №6, 1998. – 40-43 стр.

2-Mavzu: Investitsiya va investitsion faoliyat. Investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. Investitsiya faoliyatiga doir qarorlar qabul qilish modellari va uslublari.

Investitsion faoliyat. Investitsiya faoliyatining tarkibiy tuzilishi. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etish omillari va usullari. O'zbekistonda investitsion faoliyatning me'yoriy-qonuniy bazasi.

Ko'chma mashg'ulot o'tkazish tartibi amaliy mashg'ulotlar mazmuni qismida keltirilgan: Ushbu mashg'ulotda ko'p tarqalgan begona o'tlar haqida ma'lumot berib tinglovchilarni ko'chma mashg'ulotda belgilangan ob'ektda olib boramiz.

TOSHKENT DAVLAT AGRAR UNIVERSITETI HUZURIDAGI "AXBOROT-MASLAHAT MARKAZI (EXTENSION CENTER)" DUK FAOLIYATI VA MOLIYAVIY TAHLILI

2.1 Toshkent davlat agrar universiteti huzuridagi "Axborot-maslahat markazi (extension center)" DUK da amalga oshirilayotgan xalqaro ilmiy loyihalar to'g'risida ma'lumot

Yaponiyaning xalqaro hamkorlik agentligi (JICA) hamda Yaponiyaning Xirosaki universiteti professorlari bilan hamkorlikda "Olma etishtirishning zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali O'zbekiston fermerlarining daromadini oshirish" loyihasin birinchi bosqichi 2014-2017 yillar amalga oshirilgan bo'lsa, loyihaning ikkinchi bosqichi 2019-2022 yillarga mo'ljallangan bo'lib, loyiha doirasida quyidagi natijalarga erishildi:

Universitetning Axborot-maslahat markazi (Extension center) hududida **0,1 ga** maydonda Yaponiyaning "Fudji" navidagi olma bog'i yaratildi. Bog'ni parvarishlash uchun loyiha doirasida **mini traktor purkagich** xarid qilinib, olmani saqlash uchun **1 tonna** hajmdagi sovutkich qurilgan;

O‘zbekiston fermerlariga Yaponiyalik professor hamda ilg‘or olma etishtiruvchi fermerlari tomonidan olma bog‘larini zamonaviy agrotexnologiyalar yordamida parvarishlash bo‘yicha 5 marta treninglar o‘tkazildi;

-magistr hamda doktorantlar tomonidan Yaponiyaning “Fudji” olmasini O‘zbekiston sharoitida etishtirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

BMTning xalqaro oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO)ning 2017-2020 yillarga mo‘ljallangan “O‘zbekistonda meva-sabzavotchilikni rivojlantirish” loyihasi universitetda amalga oshirilib kelinmoqda. Loyiha doirasida quyidagi natijalarga erishildi:

Universitetning Axborot-maslahat markazi (Extension center) hududida 0,5 ga maydonda zamonaviy nok va o‘rik bog‘i yaratildi;

O‘zbekiston fermerlariga hamda universitet talabalariga chet el professorlari tomonidan meva bog‘larini zamonaviy agrotexnologiyalar yordamida parvarishlash bo‘yicha 3 ta mavzuda seminar-treninglar o‘tkazildi;

Xitoy Xalq Respublikasining Sindzyan agrar universiteti bilan hamkorlikda 2018-2021 yillarga mo‘ljallangan “O‘zbekiston sharoitida unabining yangi navlarini etishtirish” loyihasi amalga oshirilmoqda. Loyiha doirasida quyidagi natijalarga erishildi:

- Universitetning Axborot-maslahat markazi (Extension center) hududida 0.5 ga maydonda yangi unabi ko‘chatlari etishtirilmoqda;

- O‘zbekiston fermerlariga hamda universitet talabalariga chet el professorlari tomonidan unabi etishtirishning zamonaviy agrotexnologiyalar yordamida parvarishlash bo‘yicha **5 ta** mavzuda treninglar o‘tkazildi;

-magistrlar hamda 2 nafar doktorant tomonidan Xitoyning unabi o‘simligini O‘zbekiston sharoitida etishtirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishmoqda.

Janubiy Koreya RDF KOPIA halqaro qishloq xo‘jaligida xamkorlik tashkiloti bilan “O‘zbekiston qishloq xo‘jaligiga innovatsion texnologiyalarni jalb etish”

loyihasi universitetda 2015 yildan boshlab amalga oshirilib kelmoqda. Loyiha davomida quyidagi natijalarga erishildi:

Universitetning Axborot-maslahat markazi (Extension center) hududida 0,5 ga maydonda Koreyaning noan'anaviy sabzavotlari etishtirilmoqda; Yaponiyaning xalqaro hamkorlik agentligi (JICA) hamda Yaponiyaning Xirosaki universiteti professorlari bilan hamkorlikda "Olma etishtirishning zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali O'zbekiston fermerlarining daromadini oshirish" loyihasin birinchi bosqichi 2014-2017 yillar amalga oshirilgan bo'lsa, loyihaning ikkinchi bosqichi 2019-2022 yillarga mo'ljallangan bo'lib, loyiha doirasida quyidagi natijalarga erishildi: Universitetning Axborot-maslahat markazi (Extension center) hududida 0,1 ga maydonda Yaponiyaning "Fudji" navidagi olma bog'i yaratildi. Bog'ni parvarishlash uchun loyiha doirasidamini traktor purkagichxarid qilinish, olmani saqlash uchun 1 tonnasovutkich qurilgan; O'zbekiston fermerlariga Yaponiyalik professor hamda ilg'or olma etishtiruvchi fermerlari tomonidan olma bog'larini zamonaviy agrotexnologiyalar yordamida parvarishlash bo'yicha 5 marta treninglar o'tkazildi, magistr hamda 17 doktorantlar tomonidan Yaponiyaning "Fudji" olmasini O'zbekiston sharoitida etishtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. BMTning xalqaro oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO)ning 2017-2020 yillarga mo'ljallangan "O'zbekistonda mevasabzavotchilikni rivojlantirish" loyihasi universitetda amalga oshirilib kelinmoqda. Loyiha doirasida quyidagi natijalarga erishildi: O'zbekiston fermerlariga hamda universitet talabalariga chet el professorlari tomonidan meva bog'larini zamonaviy agrotexnologiyalar yordamida parvarishlash bo'yicha 3 ta mavzuda seminartreninglar o'tkazildi; Xitoy Xalq Respublikasining Sindzyan agrar universiteti bilan hamkorlikda 2018-2021 yillarga mo'ljallangan "O'zbekiston sharoitida unabining yangi navlarini etishtirish" loyihasi amalga oshirilmoqda. Loyiha doirasida quyidagi erishildi:

Universitetning Axborot-maslahat markazi (Extension center) hududida 0.5ga maydonda yangi unabi ko'chatlari etishtirilmoqda; O'zbekiston fermerlariga hamda universitet talabalariga chet el professorlari tomonidan unabi etishtirishning zamonaviy agrotexnologiyalar yordamida parvarishlash bo'yicha 5 ta mavzuda treninglar o'tkazildi; magistrlar hamda 2 nafar doktorant tomonidan Xitoyning unabi o'simligini O'zbekiston sharoitida etishtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishmoqda. Janubiy Koreya RDF KOPIA halqaro qishloq xo'jaligida xamkorlik tashkiloti bilan "O'zbekiston qishloq xo'jaligiga innovatsion texnologiyalarni jalb etish" loyihasi universitetda 2015 yildan boshlab amalga oshirilib kelmoqda. Loyiha davomida quyidagi natijalarga erishildi:

Universitetning Axborot-maslahat markazi (Extension center) hududida 0,5 ga maydonda Koreyaning noan'anaviy sabzavotlari etishtirilmoqda; O'zbekiston Fermerlariga Janubiy Koreyalik professorlar tomonidan meva va sabzavotlarni etishtirishda zamonaviy agrotexnologiyalar yordamida parvarishlash bo'yicha har yili 5 ta mavzuda ko'rgazmali seminar-treninglar o'tkazilgan.

Yaponiyaning xalqaro hamkorlik agentligi (JICA) hamda Yaponiyaning Xirosaki universiteti professorlari bilan hamkorlikda "Olma etishtirishning zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali O'zbekiston fermerlarining daromadini oshirish" loyihasin birinchi bosqichi 2014-2017 yillar amalga oshirilgan bo'lsa, loyihaning ikkinchi bosqichi 2019-2022 yillarga mo'ljallangan bo'lib, loyiha doirasida quyidagi natijalarga erishildi: Universitetning Axborot-maslahat markazi (Extension center) hududida 0,1 ga maydonda Yaponiyaning "Fudji" navidagi olma bog'i yaratildi. Bog'ni parvarishlash uchun loyiha doirasidamini traktor purkagich xarid qilinib, olmani saqlash uchun 1 tonnasovutkich qurilgan; O'zbekiston fermerlariga Yaponiyalik professor hamda ilg'or olma etishtiruvchi fermerlari tomonidan olma bog'larini zamonaviy agrotexnologiyalar yordamida parvarishlash bo'yicha 5 marta treninglar o'tkazildi, magistr hamda 17 doktorantlar tomonidan Yaponiyaning "Fudji" olmasini O'zbekiston sharoitida

etishtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. BMTning xalqaro oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO)ning 2017-2020 yillarga mo'ljallangan "O'zbekistonda mevasabzavotchilikni rivojlantirish" loyihasi universitetda amalga oshirilib kelinmoqda. Loyiha doirasida quyidagi natijalarga erishildi: O'zbekiston fermerlariga hamda universitet talabalariga chet el professorlari tomonidan meva bog'larini zamonaviy agrotexnologiyalar yordamida parvarishlash bo'yicha 3 ta mavzuda seminartreninglar o'tkazildi; Xitoy Xalq Respublikasining Sindzyan agrar universiteti bilan hamkorlikda 2018-2021 yillarga mo'ljallangan "O'zbekiston sharoitida unabining yangi navlarini etishtirish" loyihasi amalga oshirilmoqda. Loyiha doirasida quyidagi erishildi:

Universitetning Axborot-maslahat markazi (Extension center) hududida 0.5ga maydonda yangi unabi ko'chatlari etishtirilmoqda; O'zbekiston fermerlariga hamda universitet talabalariga chet el professorlari tomonidan unabi etishtirishning zamonaviy agrotexnologiyalar yordamida parvarishlash bo'yicha 5 ta mavzuda treninglar o'tkazildi; magistrlar hamda 2 nafar doktorant tomonidan Xitoyning unabi o'simligini O'zbekiston sharoitida etishtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishmoqda. Janubiy Koreya RDF KOPIA halqaro qishloq xo'jaligida xamkorlik tashkiloti bilan "O'zbekiston qishloq xo'jaligiga innovatsion texnologiyalarni jalb etish" loyihasi universitetda 2015 yildan boshlab amalga oshirilib kelmoqda. Loyiha davomida quyidagi natijalarga erishildi:

Universitetning Axborot-maslahat markazi (Extension center) hududida 0,5 ga maydonda Koreyaning noan'anaviy sabzavotlari etishtirilmoqda; O'zbekiston Fermerlariga Janubiy Koreyalik professorlar tomonidan meva va sabzavotlarni etishtirishda zamonaviy agrotexnologiyalar yordamida parvarishlash bo'yicha har yili 5 ta mavzuda ko'rgazmali seminar-treninglar o'tkazilgan.

KOPIA markazining **5 nafar** doktorantlari universitet olimlari bilan hamkorlikda o'zlarining ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishmoqda hamda markazning 3 nafar ilmiy xodimi o'quv jarayoniga jalb etildi;

O‘zbekiston Fermerlariga Janubiy Koreyalik professorlar tomonidan meva va sabzavotlarni etishtirishda zamonaviy agrotexnologiyalar yordamida parvarishlash bo‘yicha har yili **5 ta** mavzuda ko‘rgazmali seminar-treninglar o‘tkazilgan;

Universitet magistr hamda PhD doktorantlari tomonidan Janubiy Koreyaning turli meva va sabzavotlarini O‘zbekiston sharoitida etishtirish bo‘yicha ilmiy ishlar qilingan.

“GIDROPONIKA MARKAZI” davlat unitar korxonasi to‘g‘risida

MA’LUMOT

Jami er maydoni 0,5 gektar bo‘lib, bugunga qadar ushbu maydonlardan pomidor etishtirish uchun foydalanilib kelmoqda.

“Gidroponika Markazi” DUK rahbari tomonidan 2017 yilda jami etishtirilgan pomidor mahsuloti 24,5 tonna ekanligi ma’lum qilinib, shundan sotilgan pomidor mahsuloti 18,5 tonna ekanligi, sotilgan mahsulotdan bank hisobiga tushgan yalpi tushum 60 920,0 ming (*1 kg.ning o‘rtacha narxi 3,25 ming so‘m*) so‘mni tashkil qilganligi, ishchilarga tarqatilgani 5,940 tonna, yalpi daromad 13 224,0 ming so‘mni tashkil qilganligini ma’lum qilindi. 2017 yilda pomidorning “Dafnise” navidan 6 ming tup, o‘rtacha hosildorlik 3,2 kg/tup, “Huvore” navidan 2,0 ming tup, o‘rtacha hosildorlik 1,7 kg/tup, “Pink paradise” navidan 0,2 ming tup, o‘rtacha hosildorlik 0,29 kg/tup, “Rafetto” navidan 0,5 ming tup, o‘rtacha hosildorlik 0,70 kg/tup, “Buran” navidan 1,5 ming tup, o‘rtacha hosildorlik 1,0 kg/tupni tashkil etganligi ma’lum bo‘ldi (*jami 10,2 ming dona ko‘chat ekilgan bo‘lib, o‘rtacha hosildorlik 2,4 kg.ni tashkil qilgan*).

Shu bilan birga, 2018 yilda jami etishtirilgan pomidor mahsuloti 26,5 tonna bo‘lib, shundan sotilgan pomidor mahsuloti 20,5 tonna bo‘lib, sotilgan mahsulotdan bank hisobiga tushgan yalpi tushum 64 396,0 ming (*1 kg.ning o‘rtacha narxi 3,14 ming so‘m*) so‘mni, ishchilarga tarqatilgani 6,0 tonnani tashkil qilganligini ma’lum qildi. 2018 yilda pomidorning “Dafnise” navidan 8 ming tup, o‘rtacha hosildorlik 1,7 kg/tup, “Huvore” navidan 3,0 ming tup o‘rtacha hosildorlik 1,0 kg/tup, “Pink

paradise” navidan 1,18 ming tup o‘rtacha hosildorlik 0,50 kg/tupni tashkil etganligini ma’lum qildi. *(jami 12,180 ming dona ko‘chat ekilgan bo‘lib, o‘rtacha hosildorlik 2,2 kg.ni tashkil qilgan, tegishli xujjatlar ilovada mavjud).*

2019 yil davomida issiqxona Qibray tuman gaz tarmoqlari xodimlari tomonidan gaz tarmog‘idan to‘liq uzibqo‘yilganligi sababli, etishtirilayotgan pomidor ko‘chatlari sovuq urib ketishi oqibatidanobud bo‘lganligi aniqlandi *(tegishli xujjatlar hamda foto lavhalar ilovada mavjud).*

2.2. “Baliqchilik ilmiy markazi” MCHJning 2019-2020 yildagi faoliyati to‘g‘risida MA’LUMOT

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2-3 may kunlari Namangan viloyatiga tashrifi davomida berilgan topshiriqlar va kengaytirilgan tarzda o‘tkazilgan majlis bayonining (08.05.2018 yildagi №8008-hh) 46 va 48 bandlariga asosan “Ipoteka-bank” ATIBning “Ipoteka sarmoyasi” MCHJ muassisligida baliqchilik sohasida ilmiy ishlarni amalga oshirish va baliqchilik xo‘jaliklariga amaliy ishlanmalar bilan xizmat ko‘rsatuvchi “Baliqchilik ilmiy markazi” tashkil etildi.

Markazning asosiy faoliyati baliqchilik tarmog‘ini va uning ozuqa bazasini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy va metodik tavsiyalar ishlab chiqish, baliq ovlash va baliqchilik xo‘jaliklarini sifatli seleksiya-naslchilik materialini bilan ta’minlash, baliq etishtirish va uni qayta ishlash sohasida ishlab chiqilgan innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish uchun ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish, ularning natijalarini baliq xo‘jaligi samaradorligini yanada oshirish maqsadida baliq xo‘jaligi ishlab chiqarishga joriy etish.

Toshkent Davlat Agrar Universitetining “Ilmiy tadqiqot va o‘quv tajriba stansiyasi” hududidan 2,3 ga er maydoni va 1700,25 kv.m. ta’mir talab bino va inshootlar ajratib berildi. “Baliqchilik ilmiy markazi” mabalag‘lari hisobidan binolar ta’mir lanib zamonaviy baliqchilik kompleksi, laboratoriya va o‘quv markazi tashkil etildi.

Toshkent davlat agrar universitetida baliqchilik yo‘nalishida bakalavr va magistrlar tayyorlashni keng yo‘lga qo‘yilayotganligi inobatga olgan holda Baliqchilik ilmiy markazi bazasi rivojlantirilib fan, ta‘lim va ishlab chiqarish uyg‘un holda olib borilmokda.

O‘z navbatida Universitet professor-o‘qituvchilari va talabalari (*bakalavr, magistarant*) uchun tajriba bazasi, fermerlar uchun malaka oshirish (*zamonaviy ishlab chiqarish usullarini joriy etish, o‘quv-seminarlari tashkil qilish orqali*) va intensiv usularda baliq etishtirish (*markazda UZV, basseyn, qafas va tuproq hovuzda zamonaviy texnologiyalar asosida baliq etishtirish*) ishlari bochqichma-bosqich yo‘lga qo‘yilmoqda. SHu sababdan talablar, fermerlar markazga tashrifi davomida 4 ta yo‘nalishdagi baliq etishtirish texnologiyalari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

2018-2019 yillarda bino va inshootlar ta‘mirlanib, ishlab chiqarish uchun tayyor holatga keltirildi.

2019 yil noyabr – 2020 yil aprel (qish) oydada eksprement tariqasida yopiq aylanma suv tizimida karp va afrikasi laqqasi baliqlari boqilib 8,5 mingdona (12 mln.so‘mga) afrika laqqasi balig‘i chavoqlari va 40 kg karp balig‘i chavoqlari (1 mln.so‘mga) sotildi.

2020 yilda 0,7 ga maydondagi hovuzga intnsiv texnologiyalar asosida boqish uchun 17 ming dona karp baliqlarni va 0,5 ga maydondagi hovuzga 2 ming dona karp tashlandi. Ushbu baliqlar joriy yil oktyabr oyigacha o‘stirilib 1 hovuzdan 8 tonna va 2 hovuzdan 2 tonna jami 10 tonna baliq o‘stirish ko‘zda tutilgan.

Yopiq aylanma tizimda va qafaslarda oktyabr oyidan boshlab baliq etishtrishni yo‘lga qo‘yish rejalashtirilgan. Jumladan:

Qafaslarda – 4 tonna honbaliq (forel) (2021 yil aprel)

Yopiq aylanma tizimda – 100 ming dona afrika laqqasi chavoqlari (2021 aprel) etishtirish rejalashtirilgan.

Etishtirilgan tovar baliqlar shartnoma asosida ist'molchilarga etkazib beriladi, baliq chavoqlarini baliq chavoqlari fermer xo'jaliklariga tovar baliq etishtirish uchun etkazib beriladi. Baliqchilik markazi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2-3 may kunlari Namangan viloyatiga tashrifi davomida berilgan topshiriqlar va kengaytirilgan tarzda o'tkazilgan majlis bayonining (08.05.2018 yildagi №8008-hh) 46 va 48 bandlariga asosan "Ipoteka-bank" ATIBning "Ipoteka sarmoyasi" MCHJ muassisligida baliqchilik sohasida ilmiy ishlarni amalga oshirish va baliqchilik xo'jaliklariga amaliy ishlanmalar bilan xizmat ko'rsatuvchi "Baliqchilik ilmiy markazi" tashkil etilganligi ma'lum bo'ldi. Bugungi kunda ushbu baliqchilik markazida 0,7 ga maydondagi hovuzga intensiv texnologiyalar asosida boqish uchun 17 ming dona karp baliq chavoqlari hamda 0,5 ga maydondagi hovuzga 2 ming dona karp chavoqlari tashlanganligi ma'lum bo'ldi. Ushbu baliq chavoqlari joriy yil oktyabr oyiga qadar o'stirilib, 1 hovuzdan 8 tonna va 2 hovuzdan 2 tonna jami 10 tonna baliq o'stirish rejalashtirilganligi aniqlandi.

Bundan tashqari 2019 yil noyabr – 2020 yil aprel (qish) oylarida eksperiment tariqasida yopiq aylanma suv tizimida karp va afrika laqqasi baliqlari boqilib, 8,5 ming dona (12 mln.so'mlik) afrika laqqasi balig'i chavoqlari va 40 kg karp balig'i chavoqlari (1 mln.so'mlik) sotilganligi aniqlandi.

Adabiyotlar

1. Yusupov E.D., Mardiev N. Qishloq xo'jaligida investitsion jarayonlarni boshqarish. O'quv qo'llanma.-Toshkent.: 2020.- 388 b.
2. Мардиев Н., Джумабаев Х.Р. Методика комплексной оценки вариантов проектных и плановых решений жилищного строительства.//Узбекский журнал. "Проблемы информатики и энергетики", Изд. Fan, №6, 1998. – 40-43 стр.

3-mavzu. Xorijiy investitsiyalar va investitsion muhit. Horijiy investitsiyalarni jalb etishning tashkiliy-huquqiy asoslari.

Korxonaning investitsion muhiti tahlili. Investitsion salohiyati. Iqtisodiy va moliyaviy natijalari tahlili. Investitsiya muhitida investitsion salohiyatni (tabiiy resurslar salohiyati, mehnat, ishlab chiqarish, innovatsion, moliyaviy salohiyatlar va iste'molchilik salohiyati) o'rni. Investitsiya muhitini shakllantirishda huquqiy-me'yoriy tizim.

Ko'chma mashg'ulot o'tkazish tartibi amaliy mashg'ulotlar mazmuni qismida keltirilgan: Ushbu mashg'ulotda ko'p tarqalgan begona o'tlar haqida ma'lumot berib tinglovchilarni ko'chma mashg'ulotda belgilangan ob'ektda olib boramiz.

ToshDAU huzuridagi "Axborot-maslahat markazi (extension center)"

DUKning 2018-2020 yillardagi moliyaviy faoliyati tahlili

"ToshDAU huzuridagi Axborot-maslahat markazi (extension center)" DUKning 2018-2020 yillardagi va 2021 yilning 1-choragidagi moliyaviy faoliyati bo'yicha ma'lumot ko'ra Loyihalar soni 20018 yilda 3 ta, 2019 yilda 3 ta, 2019 yilda 2ta.

1. QX-A-QX-2018-511 raqamli "Toshkent davlat agrar universiteti tajriba er maydonida tuganak piyozli dorivor o'simliklarni (Za'faron, Savrinjon turkumi) kolleksiyasini tashkil etish" mavzusidagi amaliy loyihadan tushgan mablag' 2018 yilda 70571, 2019 yilda 108550, 2020 yilda 143221 ming sumani tashkil etildi.

Shundan sarflangani: 2018 yilda ish haqqiga -41600, Asbob uskuna xaridlariga-6000, Xizmat safariga--, Kommunal to'lovlari-2250, Boshqa xarajatlariga-2071 ming sumni tashkil qilgan. 2019 yilda ish haqqiga -7895952, Asbob uskuna xaridlariga-3033, Xizmat safariga-3000, Kommunal to'lovlari-3861, Boshqa xarajatlariga-19704 ming sumni takil qilgan. 2020 yilda ish haqqiga -101570, Asbob uskuna xaridlariga-4097, Xizmat safariga-, Kommunal to'lovlari-4000, Boshqa xarajatlariga-1 ming sumni takil qilgan.

QX-A-QX-2018-495 raqamli “Naslchilik korxonasi ga import qilingan yaxshilovchi zotlar buqalarini genotipi, shaxsiy xususiyatlari, sperma mahsuldorligi bo‘yicha baxolash va tanlash hamda sun‘iy urug‘lantirish tizimidan foydalanish” mavzusidagi amaliy loyihadan tushgan mablag‘ mablag‘ 2018 yilda 70571, 2019 yilda 108550, 2020 yilda 143221 ming sumani tashkil etildi.

Shundan sarflangani: 2018 yilda ish haqqiga -41600, Asbob uskuna xaridlariga-3000, Xizmat safariga-3000, Kommunal to‘lovlari-3000, Boshqa xarajatlariga-2050 ming sumni tashkil qilgan. 2019 yilda ish haqqiga -7895952, Asbob uskuna xaridlariga-, Xizmat safariga-3000, Kommunal to‘lovlari-2375, Boshqa xarajatlariga-24223 ming sumni takil qilgan. 2020 yilda ish haqqiga -, Asbob uskuna xaridlariga-, Xizmat safariga-, Kommunal to‘lovlari-4000, Boshqa xarajatlariga-1 0000 ming sumni takil qilgan.

Jami loyixalardan tushgan loyixalar 2018 yil-184570,0 ming sum, 2019 yil-295133,0 ming sum, 2020-286442,0 ming sum.

Shundan sarflangani: 2018 yilda ish haqqiga -108800,0, Asbob uskuna xaridlariga 12100, Xizmat safariga-3000, Kommunal to‘lovlari-3000, Boshqa xarajatlariga-2050 ming sumni tashkil qilgan. 2019 yilda ish haqqiga -7895952, Asbob uskuna xaridlariga-, Xizmat safariga-3000, Kommunal to‘lovlari-2375, Boshqa xarajatlariga-24223 ming sumni takil qilgan. 2020 yilda ish haqqiga -, Asbob uskuna xaridlariga-, Xizmat safariga-, Kommunal to‘lovlari-4000, Boshqa xarajatlariga-100000 ming sumni takil qilgan.

**“ToshDAU huzuridagi Axborot-maslahat markazi (extension center)” DUKning 2018-2020 yillardagi va 2021 yilning
1-choragidagi moliyaviy faoliyati bo‘yicha
MA’LUMOT**

Ming so‘m

Ko‘rsatkich nomi	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil 1-chorak
ILMIY – TADQIQOT LOYIXALARI				
Loyihalar soni	3	3	2	-
QX-A-QX-2018-511 raqamli “Toshkent davlat agrar universiteti tajriba er maydonida tuganak piyozli dorivor o‘simliklarni (Za‘faron,Savrinjon turkumi) kolleksiyasini tashkil etish” mavzusidagi amaliy loyihadan tushgan mablag‘	70571	108550	143221	-
SHunda sarflangann: Ish xaqiga	41600	78952	101570	-
Asbob-uskuna xaridiga	6000	3033	4097	-
Xizmat safariga	-	3000	-	-
Kommunal to‘lovlarga	2250	3861	4000	-
Boshqa harajatlarga	20721	19704	33554	-
QX-A-QX-2018-495 raqamli “Naslchilik korxonasi ga import qilingan yaxshilovchi zotlar buqalarini genotipi, shaxsiy xususiyatlari, sperma mahsuldorligi bo‘yicha baxolash va tanlash hamda sun‘iy urug‘lantirish tizimidan foydalanish” mavzusidagi amaliy loyihadan tushgan mablag‘	70571	108550	143221	-
SHunda sarflangann: Ish xaqiga	41600	78952	101570	-
Asbob-uskuna xaridiga	3000	-	-	-
Xizmat safariga	3000	3000	-	-
Kommunal to‘lovlarga	2250	2375	4000	-
Boshqa harajatlarga	20721	24223	37651	-
QX-YOA-QX-2018-55 raqamli “Uzoqlashgan jo‘g‘rofiq duragaylash uslubida Helicopterpa armigerpa ga bardoshli seleksion ashyo yaratish” mavzusidagi amaliy loyihadan tushgan mablag‘	43428	78033	-	-

<i>SHunda sarflangann:</i>	Ish xaqiga	25600	45434	-	-
	Asbob-uskuna xaridiga	3100	1868	-	-
	Xizmat safariga	700	-	-	-
	Kommunal to'lovlarga	1200	745	-	-
	Boshqa harajatlarga	12828	29986	-	-
	JAMI LOYIXALARDAN TUSHGAN MABLAG'	184570,0	295133,0	286442,0	-
<i>SHunda sarflangann:</i>					
	Ish xaqiga	108800,0	201338,0	203140,0	-
	Asbob-uskuna xaridiga	12100	4901,0	4097,0	-
	Xizmat safariga	3700	6000,0	-	-
	Kommunal to'lovlarga	5700	6981,0	8000,0	-
	Boshqa harajatlarga	54270,0	78913,0	71205,0	-
XO'JALIK HISOBIDAN TUSHGAN MABLAG'LAR					
	Qishloq xo'jaligi mahsulotlar sotishdan (pomidor, bodring, gul ko'chatlari va boshqalar)	302545,9	132800,0	4000,0	-
	«Baliqchilik ilmiy markazi» MCHJdan	-	-	-	4000,0
	“The regional agricultural extension service center” Nodavlat ta'lim muassasidan	-	-	-	1000,0
	“DIGITAL BUSINESS SM” MCHJdan	-	-	-	2000,0
	JAMI XO'JALIK HISOBIDAN TUSHGAN MABLAG'	302545,9	132800,0	4000,0	7000,0
<i>SHundan sarflangan:</i>					
	Ish haqiga	81687,8	31391,4	-	7000,0
	Komunal to'lovga	220858,1	101408,6	4000,0	-

Tavsiya etiladigan adabiyotlar:

2. Yusupov E.D., Mardiev N. Qishloq xo'jaligida investitsion jarayonlarni boshqarish. O'quv qo'llanma.-Toshkent.: 2020.- 388 b.

3. Мардиев Н., Джумабаев Х.Р. Методика комплексной оценки вариантов проектных и плановых решений жилищного строительства.//Узбекский журнал. “Проблемы информатики и энергетики”, Изд. Fan, №6, 1998. – 40-43 стр.

V. KEYSLAR BANKI

TAQDIM ETILAYOTGAN KEYS BO‘YICHA PEDAGOGIK ANNOTATSIYA (tarkibiy tuzilmasi)

Fermer xo‘jaligiga investitsiyalarni jalb etish maqsadida loyihalar tuzish va maqbul bo‘lganini tanlash masalasi

I. Pedagogik annotatsiya

Berilgan keysning maqsadi: Loyiha tuzish, bir necha variantlarini o‘rganish va tahlil asosida maqbulini tanlash bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish, o‘tilgan mavzular bo‘yicha egallangan bilimlarini tekshirib ko‘rishdan iborat.

Kutilayotgan natijalar:

- o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘ladi;
- fermer xo‘jaligiga investitsiyalarni jalb etish uchun loyiha tuzishni o‘rganadi;
- loyiha tuzish natijasida maqbulini tanlash ko‘nikmalari shakllanadi;
- tuzilgan loyihani jihatlari bo‘yicha tahlil qilishni o‘rganadi;
- tanlangan maqbul varianti bo‘yicha baho berish hamda mantiqiy xulosalar qilishni anglab etadi;
- loyiha bo‘yicha investitsiyalarni olish uchun tegishli xujjatlarni belgilab olishni bilib oladilar.

Keysni muvaffaqiyatli bajarish uchun talaba quyidagi bilimlarga ega bo‘lishi lozim:

- loyiha turlari;
- loyihalarni tuzish tartibi
- investitsiyalarni jalb etish shartlari;
- marketing rejani tuzishni;
- ishlab chiqarish rejasini tuzishni;
- moliyaviy rejani tuzishni.

Mazkur keys real xayotimizda faoliyat yuritayotgan fermer xo‘jaligi ma‘lumotlari asosida ishlab chiqilgan.

Keysda ishlatilgan ma‘lumotlar manbai:

Toshkent viloyati Parkent tumani “Oxun To‘layev” fermer xo‘jaligi 2018-2019 yillardagi moliyaviy xisobotlari, biznes reja hamda moliyaviy ko‘rsatkichlari asos qilib olingan.

Keysni tipologik xususiyatlariga ko‘ra tavsifnomasi: mazkur keys ilmiy-uslubiy tadqiqotlari sirasiga kirib, unda qo‘yilayotgan savol va topshiriqlar syujetli tarzda tuzilgan. Keysning ob'ekti sifatida yuqorida qayd etganimizdek, Parkent tumanidagi “Oxun To‘layev”

fermer xo‘jaligi olingan. Ma'lumotlar aniqligi va ishonchliligiga to‘liq kafolat beriladi. Keys tuzilishi jixatidan o‘rta xajmdagi keys-texnologiya hisoblanadi.

Didaktik maqsadlarga ko‘ra trening keys hisoblanadi, shuningdek bu keys talabalar bilimini mustaqil ta'limda tekshirish uchun belgilangan.

Masalaning qo‘yilishi izchillik asosida ketma-ket tarzda tahliliy jarayonlar asosida ishlab chiqilgan. Muammoli vaziyatlarga javob izlash va echish maqsadida nazariy bilimlar turli xildagi ko‘rsatmalar, qo‘llanmalar, eslatmalar tarzida berilgan Mustaqil ta'limni keys-texnologiyasi asosida tashkil etilganda talabalarning xar bir hatti-harakati, ularning qo‘yilgan muammoga bo‘lgan qarashlari, sababiy bog‘liqlikdagi tahlillari hamda xulosalar yasashlarini kuzatish va baholash oson kechadi.

Ushbu keys bakalavr yo‘nalishi talabalari uchun “Loyiha tahlili”, “Horijiy investitsiyalar” “Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish” fanlarida foydalanish mumkin.

KEYS

“Fermer xo‘jaligiga investitsiyalarni jalb etish maqsadida loyihalar tuzish va maqbul bo‘lganini tanlash masalasi”

KIRISN

Chet el investitsiyasi va qabul qiluvchi mamlakatning manfaatlari o‘zaro mos kelgan taqdirdagina to‘g‘ridan to‘g‘ri chet el investitsiyalari mamlakatni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning muhim rag‘batlantiruvchi omili bo‘lishi mumkin. Investitsiyalar bu ikki tomonlama o‘zaro xarakat jarayonining ya'ni tadbirkor va investorning maqsad sari harakati natijasidir.

Bizga ma'lumki, har kandy investitsion loyiha maqsadga yo‘naltiriladi va asosiy maqsadi foyda olish hisoblandi. Lekin loyihani makbulini tanlash uni tahlil etish va baholash asosida aniqlash mumkin. Tanlangan loyihani amalga oshirish bo‘yicha tashkiliy, institutsional, tijorat, ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy va moliyaviy tahlilni amalga oshirib loyiha bo‘yicha umumiy natija kilish mumkin. Loyiha bo‘yicha sarflangan xarajatlar daromadlar olib keladimi yo‘kmi degan savolga javob berishi lozim. Tuzilgan loyihani fermer xo‘jaligiga investitsiyalarni jalb etishda muhim ahamiyatga ega.

Keys echimi orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

Keysda Parkent tumanida faoliyat yuritayotgan “Oxun To‘layev” fermer xo‘jaligini faoliyati bo‘yicha ma'lumotlar va tuzilgan bilamchi loyiha keltirilmoqda.

Topshirik:

1. Fermer xo‘jaligi ma'lumotlari bo‘yicha qanday turdagi mahsulotlarni qayta ishlab chiqish lozimligini aniqlang;

2. Fermer xo'jaligi faoliyati bilan tanishib chiqing;
3. tuzilgan birlamchi loyihani o'rgangan holda qayta ishlashga belgilangan mahsulot turi bo'yicha loyiha tuzing;
4. Loyihani samaradorligini asoslab bering;
5. Texnik-iqtisodiy asosnoma bilan biznes reja farqini izohlab bering?

1. “Oxun To'layev” fermer xo'jaligi to'g'risida ma'lumot

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligi Toshkent viloyati Parkent tumani Changi qishloq fuqarolar yig'ini Olmazor mahallasida joylashgan.

Fermer xo'jaligi Parkent tumani hokimligi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 11 yanvaridagi “Meva-sabzavotchilik va uzumchilik sohasini isloh qilish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlari to'g'risida” gi 255-sonli, Toshkent viloyati hokimining 2006 yil 13 yanvardagi 6-sonli qarorlari ijrosini ta'minlash, tumanda yangi tashkil etilayotgan fermer xo'jaliklari hamda Parkent tumani Changi shirkat xo'jaligini fermer xo'jaliklariga aylantirish bo'yicha qayta tashkil etish komissiyasining 2006 yil 26 martdagi yig'ilish bayoni asosida 2006 yil 13 apreldagi Parkent tumani hokimining 277-sonli qarori asosida tashkil etilgan.

Fermer xo'jaligi bog'dorchilik va uzumchilikka ixtisoslashgan.

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligi sharq tomondan “G'anixo'ja Turopxo'jaev” fermer xo'jaligi, “Abdurazzoqov Abduvahob” fermer xo'jaligi, “Zarkent Qahramoni” agrofirma, janubdan “Changi Hamkorlik” agrofirma, g'arbdan “Orzimatali Qanog'ot” fermer xo'jaligi, shimoldan Bo'stonliq tumani bilan chegaradosh.

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligi rahbari To'laev Nishonboy.

2. Tahlil qismi.

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligida er maydondan foydalanish tartibi 1-jadval tahlilida berilgan bo'lib, 2018 yillar davomida jami er maydoni 14.8 gektarni, sug'oriladigan er maydoni 13.8 gektarni tashkil etgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 6 oktyabrdagi “Fermer xo'jaliklari tasarrufidagi er uchastkalarini maqbullashtirish chora-tadbirlari bo'yicha takliflar ishlab chiqish maqsadida maxsus komissiyani tashkil qilish to'g'risida” gi PF-3077 farmoyishiga ko'ra kam rentabelli va zarar ko'rib ishlayotgan fermer xo'jaliklari erlari optimallashtirilib, yirik fermer xo'jaliklariga birlashtirildi.

1-jadval

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligida er maydondan foydalanish

Yillar	Umumiy er maydoni (ga)	Sh.j sug'oriladigan er maydoni (ga)	Ariq, zovurlar (ga)	Yo'llar (ga)
2018	14.8	13.8	0.5	0.5
2019	18.8	17.8	0.5	0.5
2018-2019 yillar farqi	4	4	-	-

Shunga ko'ra "Oxun To'layev" fermer xo'jaligi er maydoniga optimallashtirishdan so'ng qo'shni fermer xo'jaliklari erlari ham birlashtirildi. Natijada fermer xo'jaligi er maydoni 2019 yilda 18.8 gektarni, sug'oriladigan er maydoni 17.8 gektarni tashkil etdi.

Fermer xo'jaligining 2018-2019 yillar davomida er maydonidagi farq 4 gektarni tashkil etdi.

"Oxun To'layev" fermer xo'jaligida er maydonida ekin turining taqsimlanishi tahlili 2-jadvalda keltirilgan.

"Oxun To'layev" fermer xo'jaligida 2018 yilda jami er maydoni 14.8 gektarni tashkil etgan bo'lsa, 2019 yilda er maydonlarining optimallashtirilishi natijasida fermer xo'jaligi er maydoni 4 gektarga ko'payib, 18.8 gektarni tashkil etgan. Shundan qishloq xo'jaligiga yaroqli erlar 2018 yilda 13.8 gektarni tashkil etgan bo'lsa, 2019 yilga kelib esa 17.8 gektarni tashkil etgan. "Oxun To'layev" fermer xo'jaligida bog'lar 2018 yilda 3.50 gektarni tashkil etgan bo'lib, shundan 1.50 gektarida olma, 2.0 gektarida nok etishtirilgan. Tokzorlar 10.3 gektarni, shundan xosilga kirgani 7.3 gektarni tashkil etgan.

2-jadval

"Oxun To'layev" fermer xo'jaligida er maydonida ekin turining taqsimlanishi

Ko'rsatkichlar	2018	2019	farqi
Jami er maydoni	14.8	18.8	4
Sug'oriladigan jami maydon (ga)	13.8	17.8	4
1. Bog'lar shundan	3.50	7.50	4
Olma	1.50	5.50	4
Nok	2.0	2.0	-

2. Tokzorlar, shundan	10.3	10.3	
Yosh tokzorlar	3	3	-
Xosilga kirgani	7.3	7.3	

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligida bog‘lar 2019 yilda 4 gektarga ko‘payishi natijasida 7.50 gektarni tashkil etib, shundan 5.50 gektarida olma, 2.0 gektarida nok etishtirilgan. Tokzorlar esa 2018 yilgi xolatida qolib, 10.3 gektarni, shundan xosilga kirgani 7.3 gektarni tashkil etgan.

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligida etishtirilgan ekinlar xosildorligi tahlili 3-jadvalda keltirilgan.

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligida 2018 yilda olma 1.5 gektar maydonda etishtirilib, hosildorlik 66 s/ga ni, yalpi hosil 99 s ni tashkil etgan. Nok 2.0 gektar maydonda etishtirilib, hosildorlik 87 s/ga ni, yalpi hosil 174 s ni tashkil etgan. Uzum 7.3 gektar maydonda etishtirilib, hosildorlik 102.7 s/ga ni, yalpi hosil esa 750 s ni tashkil etgan.

2019 yilga kelib esa olma 5.5 gektar maydonda etishtirilgan, hosildorlik 73 s/ga ni, yalpi hosil 401.5 s ni tashkil etgan. Nok 2.0 gektar maydonda etishtirilib, hosildorlik 90 s/ga ni, yalpi hosil 180 s ni tashkil etgan. Uzum 7.3 gektar maydonda etishtirilib, hosildorlik 104.1 s/ga ni, yalpi hosil esa 760 s ni tashkil etgan.

3-jadval

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligida etishtirilgan ekinlar xosildorligi

Ekin turi	2018			2019		
	Maydon (ga)	Xosildorlik (s)	Yalpi xosil (s)	Maydon (ga)	Xosildorlik (s)	Yalpi xosil (s)
1. Bog‘, shundan	3.5			7.5		
n	1.5	66	99	5.5	73	401,5
Olma	2.0	87	174	2.0	90	180
Nok						
2. Tokzor,	10.3	-	-	10.3	-	-
Hosil beradigani	7.3	102.7	750	7.3	104.1	760

2018 yilga nisbatan 2019 yilda fermer xo‘jaligida olma etishtirishdan 302.5 s, nokdan 6 s, uzumdan 10 s ko‘proq yalpi hosil olingan.

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligi ishlab chiqarishida mehnat resurslaridan foydalanish va mehnat unumdorligi tahlili 4-jadvalda keltirilgan.

“Oxun To‘layev” fermer xo‘jaligi ishlab chiqarishida mehnat resurslaridan foydalanish va mehnat unumdorligi

No	Ko‘rsatkichlar	O‘lchov birligi	2018 yil	2019 yil	Farqi (+,-)
1	Yalpi mahsulot qiymati	Ming so‘m	65907	74485	8578
2	Ishlovchilarning o‘rtacha yillik soni	Kishi	11	25	14
3	Qishloq xo‘jaligida jami sarflangan				
	A) ish kuni	Kun	2970	6750	3780
	B) ish soati	Soat	20790	47250	26460
4	Bir kishi uchun to‘g‘ri keladigan				
	A) kishi kuni	Kun	270	270	-
	B) kishi soati	Soat	1890	1890	-
jadval davomi					
5	Mehnat unumdorligi 1 kishiga etishtirilgan mahsulot				
	A) bir yilda	Ming so‘m	5991545	2979400	- 3012145
	B) bir kunda	Ming so‘m	22191	11035	- 11156
	V) bir soatda	so‘m	3170	1576	- 1594

Fermer xo‘jaligida 2018 yilda etishtirilgan yalpi mahsulot qiymati 65907 ming so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2019 yilda bu ko‘rsatkich 74485 ming so‘mni tashkil qilgan.

Fermer xo‘jaligida 2018 yilda ishlovchilarning o‘rtacha yillik soni 11 kishidan iborat bo‘lgan bo‘lsa, 2019 yilga kelib ishchilar soni 25 kishiga etgan. Ya‘ni 2018 yilga nisbatan 2019 yilda ishchilar soni 14 taga ko‘paygan.

Qishloq xo‘jaligida jami sarflangan ish kuni 2018 yilda 2970 kunni, jami sarflangan ish soati 20790 soatni, 2019 yilda esa jami sarflangan ish kuni 6750 kunni, jami sarflangan ish soati 20790 soatni tashkil etgan.

Fermer xo‘jaligida 2018 yilda mehnat unumdorligi 1 kishiga etishtirilgan mahsulot qiymati 1 yilda 5991545 so‘mdan, 1 kunda 22191 so‘mdan, bir soatda 3170 so‘mdan to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, 2019 yilda bu ko‘rsatkich 1 yilda 2979400 so‘mni, 1 kunda 11035 so‘mni, 1 soatda 1576 so‘mni tashkil etgan.

Korxonada faoliyatining moliyaviy natijalari foydaning quyidagi ko‘rsatkichlari bilan tavsiflanadi.

-mahsulotni sotishdan olingan yalpi foyda bu foydadan olingan sof tushum bilan sotilgan mahsulotni ishlab chiqarish o‘rtasidagi tafovut sifatida aniqlanadi:

$$YaF=SST-IT \quad (1)$$

bunda, YaF- yalpi foyda;

SST-sotishdan olingan sof tushum;

IT-sotilgan mahsulotni ishlab chiqarish tannarxi.

-asosiy faoliyatdan ko‘rilgan foyda bumahsulotni sotishdan olingan yalpi foyda bilan davr xarajatlari o‘rtasidagi tafovut asosiy faoliyatdan ko‘rilgan boshqa daromadlar qo‘shilgan yoki boshqa zararlar olinishi natijasida aniqlanadi:

$$AFF=YaF-DX+BD-BZ \quad (2)$$

bunda, AFF-asosiy faoliyatdan olingan foyda;

DX-davr xarajatlari;

BD-asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar;

BZ- asosiy faoliyatdan ko‘rilgan boshqa zararlar.

-xo‘jalik faoliyatidan olingan foyda yoki (zara), bu asosiy faoliyatdan olingan foyda summasi, moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlar va ko‘rilgan zararlar o‘rtasidagi tafovut sifatida hisoblab chiqiladi:

$$UF=AFF+MD-MZ \quad (3)$$

bunda, UF- umumxo‘jalik faoliyatidan olingan foyda;

MD-moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlar;

MZ-moliyaviy faoliyatdan ko‘rilgan zararlar.

-soliq to‘langungacha olingan foyda, u umumxo‘jalik faoliyatidan olingan foydaga qo‘shilib favkulodda vaziyatlardan ko‘rilgan zararlar summasi chegirishi natijasida aniqlanadi:

$$STF=UF+FF-FZ \quad (4)$$

bunda, STF-soliq to‘langungacha olingan foyda;

FF-favkulodda vaziyatlardan olingan foyda;

FZ-favkulodda vaziyatlardan ko‘rilgan zarar.

-sub'ektning sof foydasi, soliqlarda tortiladigan daromad (foyda) summasidan daromad (foyda) va qonunda ko'rsatilgan soliqlar va to'lovlar summalarining chegirilishi natijasida qolgan summaga teng:

$$SF=STF-(DS+BST) \quad (5)$$

bunda, SF-sof foyda;

DS-daromad (foyda)dan to'lanadigan soliq;

BST-boshqa soliqlar va to'lovlar.

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligida dehqonchilik mahsulotlari etishtirish xarajatlari tahlili 5-jadvalda keltirilgan.

5-jadval

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligida dehqonchilik mahsulotlari etishtirish xarajatlari (ming so'm)

№	Xarajat turlari	2018	2019	Farqi
1	Ish haqi va unga tegishli ajratmalar	7392000	18150000	10758000
2	Sug'urta to'lovlari	13283700	14897000	1613300
3	Boshqa xarajatlar	18448300	20515000	2066650
4	Ishlab chiqarish xarajatlari	39124000	53562000	14438000
	Jami xarajatlar	39124000	53562000	14438000

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligida 2018 yilda ish haqiga 7392000 so'm, 2019 yilda 18150000 so'm ajratilgan. 2018 yilga nisbatan 2019 yilda ish haqiga 10758000 so'm ko'proq ajratilgan. Bunga sabab, fermer xo'jaligida ishchilar sonining 14 nafarga ko'payishidir.

Fermer xo'jaligida sug'urta to'lovlari 2018 yilda 13283700 so'mni, 2019 yilda 14897000 so'mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 1613300 so'mdan iborat.

Fermer xo'jaligida boshqa xarajatlar 2018 yilda 18448350 so'mni, 2019 yilda 20515000 so'mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 2066650 so'mni tashkil etgan.

Fermer xo'jaligida ishlab chiqarish xarajatlari 2018 yilda 39124000 so'mni, 2019 yilda esa 53562000 so'mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 14438000 so'mni tashkil etgan.

“Oxun To'layev” fermer xo'jaligining asosiy moliyaviy natijalari tahlili 6-jadvalda keltirilgan.

Fermer xo'jaligida mahsulot sotishdan tushgan tushum 2018 yilda 66418500 so'mni, 2019 yilda esa 74485000 so'mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 8066500 so'm.

6-jadval

“Oxun To`layev” fermer xo‘jaligining asosiy moliyaviy natijalari (ming so‘m)

Ko‘rsatkichlar	Satr raqami	2018	2019	Farqi
1	2	3	4	5
Mahsulot sotishdan tushgan tushum	1500	66418.5	74485	8066.5
Sotilgan mahsulot tannarxi	1502	39124	53562	14438
Mahsulot sotishdan kelgan yalpi foyda	1505	27294.5	20923	-6371.5
Davr xarajatlari	1506	2875	3200	325
Jami sarf-xarajatlar	1509	41999	56762	14763
Foyda	1517	24419.5	17723	6696.5
Byudjetga to‘lovlar	1518	885	1210	325
Yagona er solig‘i	1520	-	-	-
Rentabellik		58.1	31.2	-26.9

Fermer xo‘jaligida sotilgan mahsulot tannarxi 2018 yilda 39124000 so‘mni, 2019 yilda esa 53562000 so‘mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 14438000 so‘m.

Fermer xo‘jaligida mahsulot sotishdan kelgan yalpi foyda 2018 yilda 27294500 so‘mni, 2019 yilda esa 20923000 so‘mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq -6371500 so‘m.

Fermer xo‘jaligida davr xarajatlari 2018 yilda 2875000 so‘mni, 2019 yilda esa 3200000 so‘mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 325000 so‘m.

Fermer xo‘jaligida jami sarf - xarajatlar 2018 yilda 41999000 so‘mni, 2019 yilda esa 56762000 so‘mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 14763000 so‘m.

Fermer xo‘jaligida foyda 2018 yilda 24419500 so‘mni, 2019 yilda esa 17723000 so‘mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq -6696500 so‘m. 2019 yilda xo‘jalikda foydaning kamayib, xarajatlarning oshib ketishi ishchilar sonining ko‘paygani va ularga beriladigan ish haqi miqdorining ortgani, hamda xo‘jalik er maydonining yiriklashishi natijasida o‘g‘it, yoqilg‘i xarajatlarning ortishi, va erta bahordagi yog‘ingarchiliklar sabablidir.

Fermer xo‘jaligida byudjetga to‘lovlar 2018 yilda 885000 so‘mni, 2019 yilda esa 1210000 so‘mni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan farq 325000 so‘mni tashkil etgan.

Fermer xo‘jaligida rentabellik 2018 yilda 58.1 % ni, 2019 yilda esa 31.2 % ni tashkil etgan. 2018 yilga nisbatan rentabellik -26.9 % kamroq.

Investitsiyalarni jalb etish uchun tuzilgan loyiha

Qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlashdan olinadigan foydani va loyihani samaradorligini asoslash maqsadida keysda fermer xo'jaligida o'rik mevasini kuritishni yo'lga ko'yish rejalashtirilgan. Buning uchun loyiha tuzildi.

TIA xisob kitoblariga asos kilib:

-Parkent Sharob» AJ ma'lumotlari;

-turshakga bulgan talabni urganish buyicha izlanish ma'lumotlari;

Barcha narxlar milliy valyuta sum da 20.01.2010 xolatiga

Loyixa maksadi

Loyixada o'rik mevasi asosida vitaminlarga boy turshak ishlab chikarilishi nazarda tutilgan. Loyixaning maksadi bulib, o'rik mevasini kuritib turshakni ishlab chikarish iqtisodiy samaradorligini asoslash.

Shu asosda o'zimizga va chet elga turshak mahsulotini o'z vaqtida va sifatli, kulay etkazib berish.

Bozor xolati

Uzbekiston axolisining yoz va kish bo'yi vitaminlarga boy bo'lgan meva va sabzavot mahsulotlarini iste'mol kilishi katta ahamiyatga ega. Kish mavsumida o'rikni saqlanishi kiyinligi uchun o'rikni kuritilgan holda iste'mol kilinishi mumkin. Shu bois bozorda turshaklarga bo'lgan talab oshib bormoqda. Turshaklarni iste'mol kilinishi odam organizmiga kerak bo'lgan vitaminlarini ta'minlaydi. Mazkur loyixaning amalga oshishi fermer xujaliklarning ko'shimcha foyda olishi va ishlab chiqarishni samaradorligiga ta'sir etadi.

Xom ashyo

Ishlab chikarish jarayonida asosiy xom ashyo bulib fermer xo'jaligida etishtirilgan o'rik olinadi. Xom ashyoning narxi xozirgi kundagi xolatdan kelib chikib 1kg ga 1000 sum deb kabul kilindi.

7-jadval

Texnik xarakteristika

1	Ishlab chikarish kuvvati(kg/kun)	100
2	Bino, inshoot ulchamlari (mI)	50
3	Massa (kg)	1000
4	Elektr kuvvati (kVt soatiga)	10

Loyixani amalga oshirish

8-jadval

Kapital xarajatlarning smeta kiymati

(ming sum)

1	Bino inshootlar	8500
2	Uskunalar: - asosiy uskuna - yordamchi uskunalar	12000 3000
	Jami:	23500

Bu erda:

- asosiy uskuna - maydalagich;
- yordamchi uskunalar - kurutgich va elak;

Binoning ustki kismining yarmi ochik xolda bulishi nazarda tutilgan.

9-jadval

Amortizatsiya xarajatlari (yiliga)

	Amortizatsiya	Stavka %	2 oy uchun	yiliga ming sum
1	Bino inshootlar	5	70	425
2	Uskunalar	10	250	1500
	Jami:		320	1925

10-jadval

Ishlab chikarishda aylanma mablaglarga xarajatlar (yiliga)

	Resursning nomlanishi	Ulchov birligi	Narxi (Sum)	Yillik extiyoj (2 oy)	Yillik xarajat (ming sum)
1	O'rik	Kg	1000	15000	15000
2	Elektr energiya	KVt	70	7200	504
	Jami:				15504

1 kg kuritilgan mevani olish uchun 2,5 kg o'rik mevasi kerak bo'ladi. Shuning uchun bizga uskunani kunlik kuvvati bo'yicha 6 tonna turshak talab etiladi uning uchun 15 tonna o'rik kerak bo'ladi. 6 gektar er maydonidagi fermer xo'jaligini o'rik xosili 2 oylik turshak kuritish rejasini bajarish imkonini beradi.

Elektr energiya ta'minoti bo'yicha uskunani 1 soatli energiya iste'moli 10 kVt tashkil etadi. 2 oy uskunani ishlatish davomida kuniga 12 soatlik rejimda 7200kVT elektr ishlatiladi.

11-jadval

Ishchi kuchiga sarf xarajatlar (yiliga)

	Ishchilar	1 oyga (ming sum)	1 yilga (ming sum)
1	1chi	200	400
2	2chi	200	400
3	3chi ishchi	200	400
4	4chi ishchi	200	400
	Jami:	900	1600

12-jadval

Ishlab chiqarish tannarxi

	Xarajatlarning nomlanishi	Ming sum
1	Xom ashyo	15000
2	Elektr energiya sarfi	504
4	Ishchi kuchiga sarf xarajat	1600
5	Amortizatsiya	320
7	Boshka xarajatlar	200
	Jami:	17624

13-jadval

Sotuvlar rejasi (yiliga)

Narx (kg/sum)	Ishlab chikarilgan magiz (kg)	Tushum (ming sum)
3500	6000	21000

14-jadval

Daromad va zarar xisob kitobi

(ming sum)

1	Yalpi tushum	21000
2	Tannarx	17624
3	Yalpi foyda	3376
4	Realizatsiya xarajatlari	100
6	Sof foyda	3276
7	Rentabellik	19,1

Jadvalda keltirilgan realizatsiya xarajatlari yil davomida turshakni bozorgacha bulgan masofada sarf kilingan yokilgi xarajatlari keltirilgan.

Loyixaning afzalliklari:

-ekologik toza ishlab chikarish liniyasi;

-yangi mini ishlab chikarish uskunasi unda mineral va vitaminlarni saklanishini ta'minlaydi;

-chet ellik analoglar bilan solishtirilganda mazkur uskuna bir necha barobar arzon;

-bozor iktisodiyoti sharoitida, ayniksa hozirgi kundagi butun jaxon moliyaviy-iktisodiy inkirozning salbiy ta'sirini oldini olish maksadida, agrar soxada mini ishlab chikarishlar xamda kichik turdagi ishlab chikaruvchilar soni ortishi pirovardida axoli turmush darajasi oshishiga olib keladi;

-mazkur mini ishlab chikarishning bozor xolatiga tez moslashishi xamda bugungi kunning ehtiyojlaridan kelib chikib, turshak bilan ta'minlash darajasini oshishiga xam bevosita ta'sir etadi;

-yukori sifatli maxsulot ishlab chikarishni ta'minlaydi;

TIA xisob kitoblari shuni kursatdiki, mazkur loyixa texnik jixatdan amalga oshiriladigan, tijorat jixatilan yashovchan va iktisodiy jixatdan samaralidir va bu loyixani amalga oshirish mumkin.

Loyixani amalga oshirish uchun 50 mI maydondagi bino kerak buladi. Mazkur inshootning ustki kismi ya'ni yarim yopik xolda bulishi lozim ya'ni 25 mI maydonni tashkil etishi kerak.

Ishlab chikarishda kamida 4 kishi band bulishi lozim va 1ta ishchiga 1 oyda 200 ming. sum mikdorida ish xaki to'lash rejalashtirilgan.

Shuni ta'kidlab utish kerakki ishlab chikarishning xar 10 tonna xajmdagi siklida maydalagichning pichogi almashtiriladi. Ishlab chikarish jarayonida bir kilogramm xom ashyodan 40% mikdorda maxsulot chikishi rejalashtirilgan.

Xozirgi kunda kuritilgan o'rikga ya'ni turshakga bulgan talabdan kelib chikib ishlab chikarish xajmi kuniga 100 killogramm kilib belgilangan (bu mikdor texnik xarakteristikaga asosan oshirilishi mumkin) xamda maxsulotni sotish narxi 3500 sum/kg ni tashkil etmokda. Turshakdan tushgan tushum 21000 ming.so'mn, ishlab chiqarish xarajatlari 17624 ming.so'mni tashkil etdi. O'rik mevasini kuritish hisobiga 3276 ming.so'm foyda olib keladi, rentabellik 19,1 foizni tashkil etadi. Bu o'z navbatida mevani kuritishni samaradorligini belgilab beradi.

Loyihani maqbul variantini tanlashda taqqoslash uchun loyiha tuzish lozim.

II. TALABALAR UCHUN USLUBIY QO'LLANMALAR.

Keysni mustaqil echish uchun ko'rsatmalar

Baholash mezonlari

Ishni tashkil kilish	Tavsiyalar	Baholash mezonlari
----------------------	------------	--------------------

bosqichlari		(maksimal)
1. Keys bilan tanishish	Dastlab keys bilan tanishing. O'qishingiz bilan darhol kuzatilayotgan xolatni (jarayonni) taxlil etishga shoshilmang	-
2. Berilgan vaziyat bilan tanishish	Berilgan axborotni yana bir karra diqqat bilan o'qib chiqing. Siz uchun muxim sanalgan abzatlarni ajratib oling. O'rganilayotgan xolatga tasir etayotgan omillarni sanab o'rganilayotgan xolat bo'yicha sub'ektlarga aniqlik kiriting. Loyiha tuzish uchun kerak bo'lgan joylarini belgilab oling.	-
3. Muammo va undan kelib chiquvchi kichik muammolarni shakllantirish	Muammoni shakllantirishda o'tilgan mavzular bo'yicha nazariy bilimlaringizdan foydalaning.	2 ball
4. Loyiha tu-zish	Muammoni aks ettiruvchi asosiy xususiyatlar: 1. Fermer xo'jaligi bo'yicha faoliyatini tahlili keltirilganligi 2. Investitsiyalarni jalb etish uchun loyihani tuzilganligi Tuzilgan loyiha bo'yicha maqbul loyihani tuzish imkoniyati mavjudligi.	1-1ball 2-3 ball 3-1 ball
5. echimini ishlab chiqish va asoslab berish.	Berilgan topshiriklarni bajarish	3 ball

Keys bilan ishlashni baholash mezonlari

86-100%/ 8,6-10 ballgacha- "a'lo"

71-85%/7,1-8,5 ballgacha-"yaxshi"

55-70%/5,6-7ballgacha- "qoniqarli"

Guruhlarning ishlashini baholash jadvali

Guruh	Baholash mezonlari	
	Taqdimot (mazmuni, ma'nosi va xulosalarining isboti uchun)	Muammoli masalaning echimi (to'g'risidagi va echimning ketma-ketligi uchun)
	A'lo-2 ball	A'lo-2 ball
	Yaxshi-1,5 ball	Yaxshi-1,5 ball
	Qoniqarli – 1 baho	Qoniqarli – 1 baho
	Qoniqarsiz – 0,5	Qoniqarsiz – 0,5

III. KEYSOLOGNING JAVOB VARIANTI

Fermer xo'jaligida loyiha tuzish uchun keltirilgan ma'lumotlar bo'yicha uzumni qayta ishlash belgilandi.

Fermer xo'jaligiga investitsiyalarni jalb etish uchun tuzilgan loyiha

Loyiha maqsadi

Loyixada magiz ishlab chikarilishi nazarda tutilgan. Loyixaning maqsadi bulib, uzumni kuritib magizni ishlab chikaruvchi yangi mini uskunani ishlab chikarishga joriy kilish. Shu asosda o'zimizga va chet elga mayiz mahsulotini o'z vaqtini va sifatli, kulay etkazib berish.

Bozor xolati

Uzbekiston axolisining yoz va kish bo'yi vitaminlarga boy bo'lgan meva va sabzavot mahsulotlarini iste'mol kilishi katta ahamiyatga ega. Kish mavsumida uzumni saqlanishi kiyinligi uchun uzumni kuritilgan holda iste'mol kilinishi mumkin. Shu bois bozorda magizlarga bo'lgan talab oshib bormoqda. Magizlarni iste'mol kilinishi odam organizmiga kerak bo'lgan vitaminlarini ta'minlaydi. Mazkur loyixaning amalga oshishi fermer xujaliklarning ko'shimcha foyda olishi va ishlab chiqarishni samaradorligiga ta'sir etadi.

1-jadval

Texnik xarakteristika

1	Ishlab chikarish kuvvati(kg/kun)	100
2	Bino, inshoot ulchamlari (mI)	50
3	Massa (kg)	1000
4	Elektr kuvvati (kVt soatiga)	10

Xom ashyo

Ishlab chikarish jarayonida asosiy xom ashyo bulib fermer xo'jaligida etishtirilgan uzum olinadi. Xom ashyoning narxi xozirgi kundagi xolatdan kelib chikib 1kg ga 500 sum deb kabul kilindi. 1 kg uzum

Loyixani amalga oshirish

2-jadval

Kapital xarajatlarning smeta qiymati

(ming sum)

1	Bino inshootlar	8500
Uskunalar:		
2	- asosiy uskuna	12000
	- yordamchi uskunalari	3000
	Jami:	23500

Izox: Jadvalda 150 ml ulchamdagi binoni kurilish va montaj kilish uchun ketadigan sarf xarajatlar, asosiy va yordamchi uskunalarga xarajatlar keltirilgan.

Bu erda:

- asosiy uskuna - maydalagich;
- yordamchi uskunalari - kurutgich va elak;

Binoning ustki kismining yarmi ochik xolda bulishi nazarda tutilgan.

3-jadval

Amortizatsiya xarajatlari (yiliga)

	Amortizatsiya	Stavka %	2 oy uchun	yiliga Ming sum
1	Bino inshootlar	5	70	425
2	Uskunalar	10	250	1500
	Jami:		320	1925

4-jadval

Ishlab chikarishda aylanma mablaglarga xarajatlar (yiliga)

	Resursning nomlanishi	Ulchov birligi	Narxi (Sum)	Yillik extiyoj (2 oy)	Yillik xarajat (ming sum)
1	Uzum	Kg	500	15000	7500
2	Elektr energiya	KVt	70	7200	504

Jami:				3504
-------	--	--	--	------

1 kg mayiz olish uchun 2,5 kg uzum kerak bo'ladi. Shuning uchun bizga uskunani kunlik kuvvati bo'yicha 6 tonna magiz talab etiladi uning uchun 15 tonna uzum kerak bo'ladi. 6 gektar er maydonidagi fermer xo'jaligini uzum xosili 2 oylik magiz kuritish rejasini bajarish imkonini beradi.

Elektr energiya ta'minoti bo'yicha uskunani 1 soatli energiya iste'moli 10 kVt tashkil etadi. 2 oy uskunani ishlatish davomida kuniga 12 soatlik rejimda 7200kVt elektr ishlatiladi.

5-jadval

Ishchi kuchiga sarf xarajatlar (yiliga)

Ishchilar	1 oyga (ming sum)	1 yilga (ming sum)
1 1chi	200	400
2 2chi	200	400
3 3chi ishchi	200	400
4 4chi ishchi	200	400
Jami:	900	1600

6-jadval

Ishlab chikarish tannarxi

Xarajatlarning nomlanishi	Ming sum
1 Xom ashyo	7500
2 Elektr energiya sarfi	504
4 Ishchi kuchiga sarf xarajat	1600
5 Amortizatsiya	320
7 Boshka xarajatlar	200
Jami:	10124

7-jadval

Sotuvlar rejasi (yiliga)

Narx (kg/sum)	Ishlab chikarilgan magiz (kg)	Tushum (ming sum)
5000	6000	30000

Daromad va zarar xisob kitobi

(ming sum)

1	Yalpi tushum	30000
2	Tannarx	10124
3	Yalpi foyda	19876
4	Realizatsiya xarajatlari	1500
5	Yagona solik (7%)	1286
6	Sof foyda	17090

Jadvalda keltirilgan realizatsiya xarajatlari yil davomida magizni bozorgacha bulgan masofada sarf kilingan yokilgi xarajatlari keltirilgan.

Loyixaning afzalliklari:

-ekologik toza ishlab chikarish liniyasi;

-yangi mini ishlab chikarish uskunasi unda mineral va vitaminlarni saklanishini ta'minlaydi;

-chet ellik analoglar bilan solishtirilganda mazkur uskuna bir necha barobar arzon;

-bozor iktisodiyoti sharoitida, ayniksa xozirgi kundagi butun jaxon moliyaviy-iktisodiy inkirozning salbiy ta'sirini oldini olish maksadida, agrar soxada mini ishlab chikarishlar xamda kichik turdagi ishlab chikaruvchilar soni ortishi pirovardida axoli turmush darajasi oshishiga olib keladi;

-mazkur mini ishlab chikarishning bozor xolatiga tez moslashishi xamda bugungi kunning extiyojlaridan kelib chikib, magiz bilan ta'minlash darajasini oshishiga xam bevosita ta'sir etadi;

-yukori sifatli maxsulot ishlab chikarishni ta'minlaydi;

TIA xisob kitoblari shuni kursatdiki, mazkur loyixa texnik jixatdan amalga oshiriladigan, tijorat jixatilan yashovchan va iktisodiy jixatdan samaralidir va bu loyixani amalga oshirish mumkin.

Loyixani amalga oshirish uchun 50 ml maydondagi bino kerak buladi. Mazkur inshootning ustki kismi ya'ni yarim yopik xolda bulishi lozim ya'ni 25 ml maydonni tashkil etishi kerak.

Ishlab chikarishda kamida 4 kishi band bulishi lozim va ishlab chikarilgan xar bir kilogramm magiz uchun 1ta ishchiga 1 oyda 200 ming. sum mikdorida ishbay xak tulash rejalashtirilgan.

Shuni ta'kidlab utish kerakki ishlab chikarishning xar 10 tonna xajmdagi siklida maydalagichning pichogi almashtiriladi. Ishlab chikarish jarayonida bir kilogramm xom ashyodan 40% miqdorda maxsulot chikishi rejalashtirilgan.

Xozirgi kunda kuritilgan uzumga ya'ni magizga bulgan talabdan kelib chikib ishlab chikarish xajmi kuniga 100 killogramm kilib belgilangan (bu miqdor texnik xarakteristikaga asosan oshirilishi mumkin) xamda maxsulotni sotish narxi 5000 sum/kg ni tashkil etmokda. Magizdan tushgan tushum 30000 ming.so'mn, ishlab chiqarish xarajatlari 10124 ming.so'mni tashkil etdi. Kichik gabaritli uskunadan foydalanish mavsum davomida 17090 ming.so'm foyda olib keladi. Fermer xo'jaligi rahbari kichik gabaritli uskunasini 15000 ming.so'mga sotib olib 2 oy davomida uskuna o'zini koplaydi va ko'shimcha 2000 ming.so'm foyda olib keladi. Bu o'z navbatida uskunani ko'llashni samaradorligini belgilab beradi.

Biznes reja –investitsiya loyihalarini asoslaydigan, loyihalarning imkoniyatlarini belgilaydigan, daromad va xarajatlarni hisoblaydigan, mablag' oqimini ko'rsatadigan muhim hujjatdir.

Loyihalarni texnik-iqtisodiy asoslash deganda ularni maqsadga muvofiq ekanligi va standartligini ko'rsatadigan, hisoblanadigan hujjatlar majmuasini tayyorlash tushuniladi.

IV. O'qitishning keys-texnologiyasi

4.1. O'qitish texnologiyasi modeli.

Mavzu	
Vaqt: semestr davomida	Talabalar soni: kontingentdan kelib chiqqan holda
Mashg'ulot shakli	Vaziyatli holatning echimini aniqlash bo'yicha mustaqil ta'lim (keys-stadi)
Mashg'ulot rejasi	<p>1. Quyidagi savollar muhokamasi::</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Biznes reja hakida tushuncha. 2. Texnik-iqtisodiy asosnoma hakida tushuncha. 3. Loyihalarni tayyorlash bosqichlari 4. Loyiha xususiyatlari <p>2. Keys echish, natijalar asosida prezentatsiya qilish</p> <p>Talabalarning ishlash faoliyati va maqsadga erishilganlik natijalarini baholash va xulosa chiqarish.</p>
O'quv mashg'ulotining maqsadi talabalarga loyiha tuzishni o'z g'oyasi asosida tuzishni o'rgatish	
<p>Pedagogik vazifalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • loyihani tayyorlash bosqichlari bilan tanishtirish; • loyiha tuzish jarayonini izohlash; • biznes reja yoki texnik-iqtisodiy asosnoma bo'lim-larini izohlash; 	<p>O'quv faoliyatini natijalari :</p> <ul style="list-style-type: none"> • loyihani tayyorlash bosqichlari bo'yicha yoritadilar; • loyihani bir necha variantlardan bittasini tanlaydilar; • loyihani tuzishni o'rganadi; • loyihani samaradorligini asoslab beradi; <ul style="list-style-type: none"> • biznes reja yoki texnik-iqtisodiy asosnoma tuzadi.
O'qitish usullari	Keys stadi usuli, savol-javob, muammolarni echish
O'qitish vositalari	Keys, uslubiy ko'rsatmalar, proektor

O'qitish shakllari	Frontal, ommaviy, alohida guruhlarda ishlash
O'qitish sharoiti	Texnik vositalar bilan ta'minlangan guruhlar bilan ishlash uchun mo'ljallangan auditoriya
Monitoring va baholash	Mustaqil o'rganish uchun savollar beriladi, uy vazifasi uchun slaydlar tayyorlaydi.

4.2. O'quv mashg'ulotining texnologik kartasi

Ish bosqichlari	Faoliyat mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Talaba
Tayyorlov bosqichi	<ul style="list-style-type: none"> - Keys bilan yaqindan tanishish maqsadida keysga bog'liq ma'lumotlarni talabalarga tarkatadi. - Keysni echish tala-balar kasbiy mahoratiga kanchalik ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'qidlaydi. - Uslubiy ko'rsat-malarga izoh beradi. 	<p>Keys bilan tanishadilar.</p> <p>Tavsiya kilingan adabiyotlarni o'rganadilar</p> <p>Mustaqil tayyorgarlikni boshlaydilar</p>
I. bosqich Mavzuga kirish (10 daq)	<p>1.1. O'quv mashg'uloti mavzusi, maqsadi va o'quv faoliyati natijalari hamda olib borilish rejasini ma'lum qiladi.</p> <p>1.2. Keys maqsadini va uning kasbiy bilimlarni oshirishga ta'sirini aniqlaydi.</p> <p>1.3. Talabalarning mashg'ulotdagi faoliyatini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanitiradi.</p> <p>1.4. Blits-so'rov usulida talabalar bilimlari jonlashtiriladi: Loyiha nima uchun kerak? Loyiha kim uchun kerak? Biznes reja va texnik iqtisodiy asosnoma nima bilan farq kiladi? Biznes rejani tuzilishi qanday?</p>	<p>Tinglaydilar</p> <p>Mavzu nomi va uning rejasini yozib oladilar</p> <p>Tanishadilar</p> <p>Savollarga javob beradilar</p>
II. bosqich Asosiy qism (60 daq)	<p>2.1. Keysda keltirilgan topshiriklar muhoka-masini tashkil qiladi. Keys bilan ishlash qoidalarini yana bir bor eslatadi. Muammo, vazifalar va ularni hal qilish algoritmiga e'tiborlarini qaratadi.</p> <p>2.2. Keys bilan mustaqil ishlash natijalari muhokamasini tashkil kiladi.</p>	<p>Topshiriklarni muhokama kiladilar, holatni mustaqil tahlil qiladilar.</p> <p>Yakka tarbida yoki guruhlarda ishlaydilar</p> <p>Guruhlarda birgalikdagi tahliliy ishlarni bajaradilar</p> <p>Natijalarni taqdimot uchun tayyorlaydilar</p>

<p>III. bosqich Yakunlovchi bosqich (10 min)</p>	<p>3.1 Yakunlovchi xulosalar kiladi. 3.2. Fanning ish dasturida belgilangan mustaqil ta'lim mavzularini tarqatadi. 3.3. Mustaqil ta'limni tayyorlashni tavsiya kiladi. 3.4. Natijalarni taqdimot uchun tayyorlashni aytadi.</p>	<p>Tinglaydilar Tanlab oladilar Tinglaydilar Yozib oladilar</p>
--	---	--

VI.GLOSSARIY

Atamalar			Atamaning o'zbek tilidagi ma'nosi
Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	
Agrarian Policy	Agrar siyosat	Аграрная политика	bozor islohotlarining tarkibiy qismi bo'lib, agrar islohotlar asosida amalga oshiriladi. Bu siyosat qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi, agrosanoat majmui (ASM) boshqa tarmoqlarining samarali rivojlanishi va qishloq joylaridagi munosabatlarning boshqaruvi borasida ilmiy qarashlarning, g'oya va maqsadlarning siyosiy va amaliy vositalarining yig'indisidir
Agrarian reforms	Agrar islohotlar	Аграрные реформы	erlardan foydalanish tizimida davlat tadbirlari. Mamlakatlar va ularning tumanlarini iqtisodiy geografik sharoiti va tarixiy xususiyatlari islohotlarga katta ta'sir ko'rsatadi
Agribusiness	Agrobiznes	Агробизнес	foydani ko'paytirish maqsadida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi tizimida boshqarishni zamonaviy usullaridan foydalanishga asoslangan qoidalarni qo'llash. Yirik qishloq xo'jalik korxonalar ham agrobiznesda qatnashishlari mumkin, bunda ikki tomon o'rtasida qat'iy kelishuv hosil bo'ladi.
Agroindustrial complex	Agrosanoat majmuasi	Агропромышленный комплекс	qishloq xo'jalik mahsulotlarini etishtirish, uni saqlash, qayta ishlash va iste'molchilarga etkazib berish bilan bog'liq xo'jalik tarmoqlarining birligi
Agrofirma	Agrofirma	Агрофирма	muayyan turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini etishtirish va uni sanoat usulida qayta ishlashni qo'shib olib boradigan korxonalar
Current assets	Aylanma aktivlar	Оборотные активы	korxonalar va tashkilotlarning buxgalterlik balansi aktiv qismida aks ettiriladigan me'yorga solinuvchan va me'yorga solinmaydigan aylanma mablag'lar.
Depreciation	Amortizatsiya	Амортизация	asosiy fondlar qiymatini ular vositasida ishlab chiqariladigan mahsulotlar va xizmatlar tannarxiga asta-sekin o'tkazish hamda eskirgan asosiy fondlarning o'rnini keyinchalik qoplash maqsadida pul mablag'larini

			to'plab borish.
Main production assets	Asosiy ishlab chiqarish vositalari	Основные производственные фонды	ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etib, o'zining qiymatini mahsulot qiymatiga qisman o'tkazadigan, tashqi ko'rinishini o'zgartirmaydigan ishlab chiqarish vosi-talariga aytiladi.
Business	Biznes	Бизнес	1) sohibkorlik tijorat ishlari bilan shug'ullanish, pul topish maqsadida biror ish bilan band bo'lish. 2) biznes – tovar ishlab chiqarish va uni sotish, xizmat ko'rsatish, transport va boshqa sohalardagi faoliyatdir.
Exchange	Birja	Биржа	(lotincha hamyon degani) bozor munosabatlarining muhim tarkibi bo'lib, uning asosiy vazifasi moddiy-texnika ta'minotining qayta taqsimlash organlari (moddiy bazasini saqlab qolgan holda) xizmatini o'z zimmasiga olib, bozor munosabatlarining me'yorli ishlab turishini ta'minlashdan iborat.
Market	Bozor	Рынок	tovarlarga talablar, takliflar va narxlar shakllanadigan savdo muomalasi sohasi.
State Land Cadastre	Davlat er kadastr	Государственный земельный кадастр	erlarning tabiiy, xo'jalik va huquqiy rejimi, ularning toifalari, sifat ko'rsatkichlari va bahosi, er uchastkalarining joylashgan manzili va o'lchamlari, ularni er egalariga, erdan foydalanuvchilarga, ijarachilarga hamda mulkdorlarga taqsimlash to'g'risidagi zarur, ishonchli ma'lumotlar va hujjatlar tizimidan iborat.
State property	Davlat mulki	Государственная собственность	asosiy mulkchilik shakllaridan biri. Bozor iqtisodiyotiga o'tish munosabati bilan iqtisodiyotni demokratiyalashtirish, davlat mulki monopoliyasini tugatishni taqozo qiladi. Davlat mulkining hukmronlik doirasi keskin qisqaradi. Davlat mulki asosan jamoa mulkiga va xususiy mulkka aylantiriladi.
Diversification	Diversifikatsiyalar	Диверсификация	bir-biri bilan bog'liq bo'lmagan ishlab chiqarishlarni bir paytda har tomonlama rivojlantirish, mahsulot turlarini kengaytirish.
Land rent	Er rentasi	Земельная рента	er egasiga vaqti-vaqti bilan ijarachi tomonidan erdan foydalanganligi uchun to'lanib turiladigan so'm miqdori.

Diversification of the economy	Iqtisodiyotni diversifikatsiyalashtirish	Диверсификация экономики	ishlab chiqarishning tarmoqlar tarkibini murakkablashtirish jarayoni. Bunda mahsulot turlarining xilmaxilligi va ixtisoslashgan korxonalar soni oshadi.
Economic effect	Iqtisodiy samara	Экономический эффект	iqtisodiy faoliyat natijalari va ushbu natijalarni olish hamda ulardan foydalanish uchun hisoblab chiqilgan sarf-xarajatlar o'rtasidagi xilmaxillik.
Economic efficiency	Iqtisodiy samaradorlik	Экономическая эффективность	tizimning faoliyat yuritishiga ketadigan sarf-xarajatlar va uning natijalari nisbati.
Lease	Ijara	Аренда	mol-mulkni yollash bo'yicha shartnoma.
Investments	Investitsiya	Инвестиции	ishlab chiqarish va xizmatlarni rivojlantirish uchun ma'lum shartlarda jalb etiladigan, uzoq muddatli kapital qo'yilma, sarmoya.
Innovatsiya	Innovatsiya	Инновация	yangilikni joriy etish, 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar; 2) ilmiy-texnika taraqqiyoti yutuqlari natijalari bo'lgan yangi texnika, texnologiya. Ixtirochilikning rivojlanishi, biror yo'nalishdagi yirik ixtiro va kashfiyotlarning maydonga kelishi innovatsiyaning muhim omillari hisoblanadi.
Inflation	Inflyasiya	Инфляция	1) mamlakatda muomalada yurgan qog'oz pul miqdorining xo'jalik muomalasi ehtiyojlaridan haddan ziyod oshib ketishi. Narx-navo umumiy darajasining ko'tarilishi. 2) pulning qadrsizlanishi.
Cadastre	Kadastr	Кадастр	1) ob'ektlarning bahosi va o'rtacha daromadkorligi to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oluvchi ro'yxat; 2) jon boshiga olinadigan soliqqa tortiladigan kishilar ro'yxati.
Quota	Kvota	Квота	umumiy ishlab chiqarish, sotish, eksport, import va boshqa iqtisodiy faoliyat sohaslarida kelishuv asosida har bir ishtirokchi uchun joriy qilinadigan hissa. Bitimlarga binoan amalga oshiriladi.
Contract	Shartnoma	Контракт	mamlakatlar, firma, korxonalar va boshqalar o'rtasida o'zaro huquq va majburiyatlarni o'rnatish, o'zgartirish yoki to'xtatish to'g'risidagi ikki tomonlama yozma kelishuv

			shartnoma.
Credit	Kredit	Кредит	pul vositalarini, tovar va xizmatlarni ma'lum ustama to'lab qaytarib berish sharti bilan ma'lum muddatga qarzga berish.
Methodology	Uslubiyot	Методика	ilmiy tadqiqotni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan texnik va tashkiliy yondashuvlar majmui.
Human Resources	Mehnat resurslari	Трудовые ресурсы	aholinig mehnatga layoqatli qismi
Division of labor	Mehnat taqsimoti	Распределение труда	ijtimoiy mehnatning mustaqil vazifalarini bajaruvchi mehnat turlariga ajralish jarayonidan iborat. Mehnat taqsimoti yuz berganda, bir mehnat turidan ikkinchii, ikkinchidan uchinchii va hokazolar ajralib chiqadi va bu jarayon uzlukiz davom etaveradi.
Division of labor	Mehnat unumdorligi	Производительность труда	ma'lum vaqt (soat, sutka, oy, yil) birligida ishlab chiqarilgan mahulotning (daromad, foydaning) miqdori bilan o'lchanadi.
Material and technical base	Moddiy-texnika bazasi	Материально-техническая база	moddiy boylik ishlab chiqarish shartida bevosita band bo'lgan mehnat vositalari va mehnat buyumlari yig'indisidir.
Monitoring	Monitoring	Мониторинг	iqtisodiy ob'ektlarni uzluksiz kuzatib borish, ularning faoliyatini boshqaruvning tarkibiy qismi sifatida tahlil qilish.
Profitability	Rentabellik	Рентабельность	tarmoq yoki korxonalarining foyda olib ishlashi; foyda olish darajasini ko'rsatadi, foiz hisobida hisoblanadi.
Rotation	Rotatsiya	Ротация	har bir dalada ketma-ket o'tuvchi ekinlarning davri belgilangan almashlab ekish sxemasi.
Industry	Sanoat	Промышленность	iqtisodiyotning jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlari taraqqiyoti darajasiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadigan etakchi tarmog'
Net profit	Sof daromad	Чистая прибыль	1) korxonada yaratilgan qo'shimcha mahsulotning bir qismi, pul shakliga ega; 2) korxonada yalpi daromadida ish haqi fondi chegirib tashlangandan so'ng qolgan qismi; 3) milliy daromadning bir qismi; unda moddiy ishlab chiqarish sohasida ishlovchilar yaratgan qo'shimcha mahsulot gavdalanadi.
Object of study	Tadqiqot ob'ekti	Объект исследования	ma'lum fan tarmog'i o'rganadigan voqea va hodisa, tabiiy-xududiy majmualar, iqtisodiy-ijtimoiy

			geografiyada hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlardir.
Method of research	Tadqiqot uslubi	Метод исследования	umumiy tarzda maqsadga erishish yo'lini anglatadi. Umumiy ilmiy va ayrim fanlarning maxsus tadqiqot usullari mavjuddir.
Cost price	Tannarx	Себестоимость	mahsulot, ishlab chiqarish, ish va xizmatlar xarajatlarining puldagi ifodasi.
Unfinished production	Tugallanmagan ishlab chiqarish	Незаконченное производство	ishlab chiqarish jaryonlari va xarajatlari bo'lib, bular evaziga kalendar yil oxirida pirovard mahsulot olinmagan hisoblanadi.
Performance	Unumdorlik	Производительность	ma'lum bir vaqt mobaynida (soat, chorak, yil, mavsum) bajarilgan ish hajmi.
Gross profit	Yalpi daromad	Валовая прибыль	mahsulotning mahsulotlar ishlab chiqarish uchun ketgan moddiy xarajatlardan ortgan qismi bo'lib, jonli mehnat natijasida yaratilgan qiymatdir.
Gross Domestic Product (GDP)	Yalpi ichki maxsulot (YaIM)	Валовый внутренний продукт (ВВП)	mamlakatning ichki xo'jalik faoliyatini umumlashgan iqtisodiy ko'rsatkichi.
Gross national product (GNP)	Yalpi milliy maxsulot (YaMM)	Валовый национальный продукт (ВНП)	ichki va tashqi faoliyatda bir yilda moddiy va nomoddiy soxalarida har qanday millat tomonidan ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarning umumiy qiymati bo'lib, mamlakatning yaxlit sotsial-iqtisodiy ko'rsatkichi hisoblanadi.
Investment	Investitsiya	ИНВЕСТИЦИИ	bu foyda (daromad) olish yoki ijtimoiy samaraga erishish maksadida, davlat, xukukiy va jismoniy shaxslar (investorlar) tomonidan cheklangan imkoniyatlardan samarali foydalanib, cheklanmagan extiyojni kondirish uchun ixtisodiyotning turli soxalariga ma'lum muddatga sarflangan barcha turdagi boyliklar
Investment activity	Investitsiya faoliyati	ИНВЕСТИЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ	bu investitsiya faoliyati sub'ektlarining investitsiyalarni amalga oshirish bilan bogliq bulgan xarakatlari majmuasi tushuniladi.
Investment target	Investitsiyaning ob'ekti	Объект инвестиции	mablaglar ya'ni boyliklarni safarbar etayotgan ob'ektlar tushuniladi. Ular yangi korxonalar yoki amaldagi korxonalar, kdmmatli kogoslar, bank depozitlari bulishi mumkin
Investment Subject	Investitsiya Sub'ekti	Субъект инвестиции	investitsiyani amalga oshiruvchi yuridik va jismoniy shaxslar

			tushuniladi
Investors	Investorlar	Инвесторы	uz kapitalini investitsiya faoliyati ob'ektlariga investitsiyalashni amalga oshiruvchi investitsiya faoliyati sub'ektidir
Emitent	Emitent	ЭМИТЕНТ	kimmatli kogozlarni muammalaga bosib chikaruvchi yuridik va tulovga kobiyatli jismoniy shaxslar
reinvestments	Reinvestitsiyalar	Реинвестиции	investorlar tomonidan korxonalar faoliyatidan olingan foydani ishlab chikarishni rivojlantirish maksadida uni shu korxonaga kayta kiritishdir.
Investment resources	Investitsiya resurslari	ИНВЕСТИЦИОННЫЕ средства	bu investitsion faoliyati amalga oshirishda ishtirok etadigan xar xil kurinishdagi mablaglardir
Real investments	Real investitsiya	Реальные инвестиции	asosiy fondlar va aylanma mablaglarga investorlar tomonidan kkyiladigan barcha turdagi boylıklar tushuniladi
Financial investments	Moliyaviy investitsiyalar	ФИНАНСОВЫЕ инвестиции	kimmatli kogozar (aksiya, obligatsiya) sotib olishga va bank deaozitariga uzok muddatga jalb kilingan kuyilmalardir
intellectual investments	Intellektual investitsiyalar	ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ инвестиции	mutaxassislarni tayyorlash, tajriba, ilmiy tekshirish, lizensiya va nou-xou berish, avtorlik xukuki va boshkalar
internal investments	Ichki investitsiyalar	Внутренние инвестиции	Bu mamlakat xududida ichki investorlar tomonidan amalga shiriladigan investitsiyalar xisoblanadi
External investments	Tashqi investitsiyalar	Внешние инвестиции	bu foyda olish maksadida chet el investorlari tomonidan bonца davlat iktisodiyotiga kuyiladigan investitsiyalardir
Capital investment	Kapital kuyilma	Капитальные инвестиции	bu yangi korxonalarni barpo etish, mavjud ishlab chikarish va noishlab chikarish ob'ektlarini texnik jiuatdan kayta kurollantirish bilan boglik bulgan moliyaviy, iktisodiy, moddiy va mexnat xarajatlari yigindisidir
orders	Buyurtmachilar	Заказчики	investorlar tomonidan investitsion loyixalarni amalga oshirish uchun vakil etilgan yuridik va jismoniy shaxslar
Contractors	Pudratchilar	Подрядчики	yuridik va jismoniy shaxslar bulib, ular buyurtmachilar tuzgan shartnomalar asosida ishlarni bajaradilar. Pudratchilar kurilish-montaj ishlarini amalga oshirish

			uchun ruxsatnomaga (litsenziyaga) ega bulishlari kerak
Agreement of concess	Konesssiya	Концессионные договора	bu tabiiy boyliklarni, ayrim foydali kazilmalarni kazib olish va uzlashtirish uchun tuzilgan shartnomalardir
Leasing contracts	Lizing shartnomalari	Лизинговые договора	asbob - uskunalarni, texnika – texnologiyalarni uzok muddatga ijaraga olish.
innovation	Innovatsiya	Инновации	bu tadkikotlar va ishlanmalar natijasi bulib, yangilik yoki ijtimoiy-iktisodiy echimlarni takomillashtirishdir
Capital investmets	Kapital investitsiyalar	Капитальные инвестиции	asosiy fondlarni vujudga keltirish va takror ishlab chikarishga, shuningdek moddiy ishlab chikarishning borqa shakllarini rivojlantirishga kushiladigan investitsiyalar.
Innovation investmets	Innovatsiya investitsiyalari	Инновационные инвестиции	texnika va texnologiyalarning yangi avlodini ishlab chikish va uzlashtirishga kushiladigan investitsiyalar
Social investmets	Ijtimoiy investitsiyalar	Инвестиции социальные	inson saloxdyatini, malakasi va ishlab chikarish tajribasini oshirishga, shuningdek nomoddiy ne'matlarning boshka shakllarini rivojlantirishga kushiladigan investitsiyalar
Investmets policy	Investitsiya siyosati	Инвестиционная политика	bu iktisodiyotning ustivor tarmoklarini rivojlantirish, kullab - kuvvatlash, markazlashgan investitsiyalash jarayonidan nomarkazlashgan investitsiya jarayoniga utish, ustivor investitsion loyixalarni kullab kuvvatlashga karatilgan mexanizm, uslublar yigindisi xisoblanadi
Investment project	Investitsion loyiha	Инвестиционный проект	bu ma'lum ijtimoiy - iktisodiy maksadlarga yo'naltirilgan, texnik - iktisodiy, biznes - bonqaruv, marketing va ishlab chikarish rejaları kabi aspektlar asoslangan, turli moliyaviy manbalar mablag'lari ishtiroki nazarda tutilgan kompleks xujjatlar yigindisi xisoblanadi
Investment program	Investitsiya dasturi	Инвестиционная программа	bu Respublika iktisodiyotini barkaror va tadrijiy rivojlantirishga erishishga, tabiiy, mineral xom-ashyo, moliyaviy, moddiy va mexnat resurslaridan okilona foydalanish yuli bilan Respublikaning ayrim tarmoklari va mintakalarini tarkibiy uzgartirishning asosiy ustuvorliklarini va strategik vazifalarini amalga

			o'shinishga y [^] altirilgan bir - biri bilan uzaro boglangan chora - tadbirlar kompleksidir.
Investment environment	Investitsion muhit	Инвестиционная среда	muayyan mamlakatga (yoki xududga) investitsiyalar kiritishning maksadga muvofikligi va jozibadorligini belgilaydigan, iktisodiy, ijtimoiy, tashkiliy, siyosiy va boshqa shart-sharoitlar mavjudligining ijobiy yoki salbiy tomonlarini anglatadi.

VI. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-JILD / Sh.M. Mirziyoev. – T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 592 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-JILD / Sh.M. Mirziyoev. – T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-JILD / Sh.M. Mirziyoev. – T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 592 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”. 2017. – 488 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz – T.: “O‘zbekiston”. 2017. – 592 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyun “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-4732-sonli Farmoni
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni/
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprel "Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli Qarori.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabr “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish

to'g'risida"gi PF-5789-sonli Farmoni.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.

15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 oktyabrdagi "Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa er egalari huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, qishloq xo'jaligi ekin maydonlaridan samarali foydalanish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5199 sonli Farmoni. 2017 yil 9 oktyabr.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 10 oktyabrdagi "Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorka er egalari faoliyatini yanada rivojlantirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PK-3318 sonli Qarori. 2017 yil 10 oktyabr.

17. (Agar sohaga doir noormativ-huquqiy hujjatlar bo'lsa, yillar ketma-ketligiga amal qilgan holda)

Maxsus adabiyotlar

18. Usmonov B.Sh., Habibullaev R.A. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish.–T.: "TKTI" nashriyoti, 2019.

19. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 стр. ISBN 978-5-317-05412-0.

20. Gulobod Qudratulloh qizi, R.Ishmuhammedov, M.Normuhammedova. An'anaviy va noan'anaviy ta'lim. – Samarqand: "Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi" nashriyoti, 2019. 312 b.

21. Ibraymov A.E. Masofaviy o'qitishning didaktik tizimi. metodik qo'llanma/tuzuvchi. A.E. Ibraymov. – Toshkent: "Lesson press", 2020. 112 bet.

22. Ishmuhammedov R.J., M.Mirsolieva. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 b.

23. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: "Sano-standart", 2015. – 208 b.

24. Образование в цифровую эпоху: монография / Н.Ю. Игнатова; М-во образования и науки РФ; ФГАОУ ВО «УрФУ им. первого Президента России Б.Н. Ельцина», Нижнетагил. технол. ин-т (фил.). – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 стр. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf

25. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. Книга 16 / О.К. Асекретов, Б.А. Борисов, Н.Ю. Булгакова и др. –

Новосибирьск: Издательство СРНС, 2015. – 318 стр. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

26. Oliy ta'lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish konsepsiyasi. Yevropa Ittifoqi Erasmus+ dasturining ko'magida. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3._UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

27. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.

28. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.

29. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.

30. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.

31. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publiciations. 2015. 191.

32. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publiciations. 2015. 183.

33. The theory and practice of investment management / Frank J. Fabozzi, Harry M. Markowitz, editors.—2nd ed. Copyright © 2011 by John Wiley & Sons, Inc. All rights reserved. Printed in the United States of America.

34. Бочаров В.Р.. ИНВЕСТИЦИИ: Учебник для ВУЗов. – 2-е изд.-СПб.: Piter, 2018. – 384 с. II.- (Серия “Учебник для ВУЗов”).

35. Imomov H.H. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O'quv qo'llanma. –Toshkent, Iqtisod-moliya. 2010. – 164 b.

36. Yusupov E.D., Mardiev N. Qishloq xo'jaligida investitsion jarayonlarni boshqarish. O'quv qo'llanma.-Toshkent.: 2020.- 388 b.

37. Economics: principles, problems, and policies / Campbell R. McConnell ,Stanley . Vshe.- 17th ed. New York, NY, 10020. Copyright 2018 u. ISBN13: 978-0-07-312663-0 (alk. paper).

38. Samatov G'., Yodgorov J.Yo., Rustamova I.B. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil etish. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2005. — 508 b.

39. Juraev F. Qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarishni tashkil etish. -T.: ”Istiqlol”, 2004. -343 b.

40. Umurzakov U.P., Toshboev A.J., Rashidov J.X.,Toshboev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menenjment.T.:”Iqtisod-moliya”, 2018. -264 6.

41. Yusupov E.D., Kusharov Z.K. Menejment nazariyasi, uslubiy qo'llanma, T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-manbaa uyi», 2019. B. 356.

42. Yusupov E.D., Kusharov Z.K., Siddiqov Z.T., Alieva N.A. Agrokonsalting, uslubiy qo'llanma, T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-manbaa uyi», 2019. B. 565.

IV. Elektron ta'lim resurslari

43. www.edu.uz.
44. www.aci.uz.
45. www.ictcouncil.gov.uz.
46. www.bimm.uz
47. www.Ziyonet.uz.
48. www.infocom.uz.
49. www.uni-halle.de.- Galle-Vittenberg universiteti (Germaniya)
50. www.hswt.de. - Vayshtefen Triesdorf Universiteti (Germaniya)
51. writtle.ac.uk – Writtle College (Angliya).
52. www.agro.uz

Открытое образование. <https://openedu.ru/>